

Tartalom

- Cholnoky Győző :
[Kisebbségek a Kárpát-medencében](#)155 [4.31 kB - HTML]

Tanulmányok : nemzetiségkutatás Magyarországon

- Doncsev Toso :
[Legújabb változások a magyarországi kisebbségek helyzetében](#)156-167 [46.05 kB - HTML]
- Szarka László :
[A közép-európai kisebbségek tipológiai besorolhatósága](#)168-175 [28.35 kB - HTML]
- Erb Mária ,
Knipf Erzsébet :
[A magyarországi németek körében végzett nyelvismereti felmérés tanulságai](#)176-187 [39.18 kB - HTML]
- Csepeli György :
[Nemzetek egymás tükrében](#)188-199 [66.99 kB - HTML]

Magyar múlt

- Egyed Ákos :
[Amnesztia és számonkérés Erdélyben 1849 tavaszán](#)200-206 [24.30 kB - HTML]
- S. Benedek András :
[A máramarosi koronavárosok : a polgári létforma fél évezrede egy viharos sorsú városszövetségben](#)207-211 [17.30 kB - HTML]

Műhely

- Kolár Péter :
[A szlovákiai nemzetiségi kultúra támogatása az 1994-1998-as években](#)212-216 [38.85 kB - HTML]
- Maria Homišinová :
[Etnikumközi kapcsolatok szociális normáinak hatása a szlovák többség és a magyar kisebbség magatartása Szlovákiában](#)217-223 [25.39 kB - HTML]
- Komáromi Sándor :
[Nemzetiség, magyar polgárosodás és forradalom - egy reformkori vendég szemhatárán](#)224-227 [16.18 kB - HTML]

Kritika

- Tóth István :
[Forrás Stúdió. A legitim magyar politizálás előzménye Kárpátalján : Kárpátaljai Minerva](#)228-229 [9.10 kB - HTML]
- Kántor Zoltán :
[Etnicitás, nemzet, kultúra : Közép- és kelet-európai kilátások](#)230-235 [17.90 kB - HTML]

Szemle : nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

- Szabados Imre :
[Kaufmann, Ch. D: Etnikumközi lakosságcserek és szétválasztások a 20. században](#)236-240 [21.25 kB - HTML]
- Lukáts János :
[Kollektív identitás - válságban](#)241-243 [12.85 kB - HTML]
- Kakasy Judit :
[Eslin, J.-C.: Szellemi hatalom a 20. századi totalitárius hatalmakkal szemben](#)244-245 [8.62 kB - HTML]
- Heiszler Ákos :
[Jacquin-Berdal, D.: Mit tehet a nemzetközi közösség?](#)246 [5.75 kB - HTML]
- Lukáts János :
[Spasovska, V.; Reuter, J.: A koszovói válság](#)247-249 [12.04 kB - HTML]
- Lukáts János :
[Kelet-Közép Európa, Oroszország és a NATO bővítése kelet felé](#)250-251 [11.23 kB - HTML]

- Futala Tibor :
[Benza, M.: Etnikai identitás az etnológia nézőpontjából](#)252 [5.02 kB - HTML]
- Ságvári Bence :
[Arel, D.: Ukrajna - bizonytalan állapotok](#)253-254 [9.58 kB - HTML]
- Komáromi Sándor :
[Scharff, R.: Átalakulás és népesedési dinamika Oroszországban](#)255-256 [11.25 kB - HTML]
- Ságvári Bence :
[Khudaiberganov, N.: Üzbegisztán - egy nemzet újjászületése](#)257-258 [6.48 kB - HTML]

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

- Cholnoky Olga :
[60 éve született Szilágyi Domokos](#)259 [6.74 kB - HTML]
- Cholnoky Győző :
[Magyar társadalomtudományi folyóirat indul Szlovákiában](#)260-261 [7.27 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Fontos monográfia a jugoszláviai ruszinokról](#)262 [4.60 kB - HTML]

Kisebbségek nyelvhasználata

- Cholnoky Olga :
[Csernicskó István: A magyar nyelv Ukrajnában](#)263-265 [13.05 kB - HTML]
- Kincses Ágnes :
[Fishman, J.: Az új nyelvi rend](#)266-269 [12.86 kB - HTML]

Kisebbségek kultúrája

- Lukáts János :
[Beyme, K.: Kelet-Európa-kutatás a rendszerváltozás után](#)270-271 [11.97 kB - HTML]
- Naszlady Ágnes :
[Bloul, R.: Kirekesztők és elvegyülők : kisebbségi magatartásformák](#)272-273 [7.55 kB - HTML]
- Lukáts János :
[A falu mint települési forma Délkelet-Európában](#)274-275 [9.76 kB - HTML]
- Cholnoky Olga :
[Mirnics Károly: Nemzetiségek iskolázottsági szintje a Vajdaságban](#)276-277 [9.04 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Mikitová, T.: Szlovákiai roma gyerekek könyvtárhasználata](#)278 [5.76 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Marku, J.: Interjú a Szlovákok Világévről](#)279 [5.15 kB - HTML]

Közép- és Kelet-Európai népek és országok kapcsolatai

- Kincses Ágnes :
[Grzymala-Busse, A.: Reformkísérletek a cseh és szlovák kommunista pártban](#)280-283 [16.74 kB - HTML]
- Ságvári Bence :
[Murray, D.: Szerbek, bosnyákok-katolikusok, protestánsok](#)284-285 [11.76 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Wóycicki, K.: Lengyelek és lengyel alkúak Németországban](#)286 [5.29 kB - HTML]
- Szabados Imre :
[Evans, G.: Etnikai szembenállás és konszolidáció Észtországban](#)287-290 [14.38 kB - HTML]

Kisebbségi politika

- Ságvári Bence :
[Bollns, S. A.: A város szerepe a nacionalista konfliktusokban - Jeruzsálem é Belfast példája](#)291-293 [13.00 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Vukadinović, R.: Amerikai politika Délkelet-Európában](#)294 [5.52 kB - HTML]
- Kincses Ágnes :
[Nisan, M.: Nacionalizmus és demokrácia Kanadában, Québecben és Izraelben](#)295-296 [11.54 kB - HTML]

- Biczó Krisztina :
[Magid, A.: multikulturalizmus és kisebbségi politika Kínában](#)297-299 [9.91 kB - HTML]

Kisebbségi jog

- Lukáts János :
[Schmidt, C. Kisebbségvédelem a balti államokban](#)300-301 [8.48 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Grizold, A.: Nemzetközi biztonság és etnikai konfliktusok](#)302 [5.42 kB - HTML]
- Biczó Krisztina :
[McSweeney, B.: Azonosságtudat és érdekeltség a belfasti egyezmény értelmezésében](#)303-304 [7.52 kB - HTML]

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

- Cholnoky Győző :
[Illyés Zoltán: Magyar-román vegyes házasságok Csíkban 1841 és 1930 között](#)305 [5.25 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Deák, L.: Két magyar ellenzéki párt egyesülése 1936-ban Érsekújvárott](#)306 [5.53 kB - HTML]

Kisebbségek a Kárpát-medencében

A Kárpát-medence Európa etnikailag talán leginkább vegyes területe, ahol továbbra sem esnek egybe az államhatárok a népek, nemzetek települési határaival. Ez az eltérés - köztudottan - Közép-Európában leginkább a magyarságot érinti, ám kisebb-nagyobb mértékben minden itt élő náció szembesülni kénytelen az állam-nemzet dichotómiájával. E tudva biztosítottunk teret az MTA és a NEKH által közösen rendezett konferencia anyagainak, amelyek homlokterében a magyarországi nemzetiségi viszonyok elemzése állt. A konferencia gondolati keretét - Glatz Ferenc izgalmas bevezető előadását követően - Doncsev Toso alapos és gondolatgazdag helyzetelemzése adta, amelyből számomra talán a többségi társadalom nemzetiségpolitikát formáló informális hatása kívánczok kiemelésre. Szarka László érdekes klasszifikációjában eredeti gondolat az etnikai kisebbségek megszokottnál fogalmilag tágasabb meghatározása. A magyarországi németek anyanyelv-ismereti vizsgálatáról számol be az Erb Mária - Knipf Erzsébet szerzőpáros, s megállapítja, hogy miközben a csoport funkcionálisan első nyelvűvé a magyar vált, eközben a német nyelvjárások szerepét - a kommunikáció minden szintjén - egy, a német standardhoz közel álló változat veszi át. Csepeli György egy különleges erdélyi összehasonlító kutatás eredményeit összegzi: az itteni magyarok és románok csoport-értékeléseinek eltérései az iskolázottsági szint növekedésével csökkennek, s ez reményt ad az etnikumközi kapcsolatok jövőbeli javulására.

Két történelmi feldolgozásnak is helyet adtunk ebben a számban: Egyed Ákos tanulmányában hitelt érdemlően cáfolja a hivatalos román történetírás álláspontját, mely szerint a korabeli véres konfliktusok kiváltó oka Magyarország és Erdély uniója lett volna; S. Benedek András pedig egy kevésbé ismert témát, a máramarosi koronavárosok sorsát ismerteti. Rokonszenves felfogásában a városszövetség bölcsője lett a polgárosodási folyamatoknak.

Szemle rovatunkból - sajnálatos időszerűsége okán - a koszovói feldolgozásokat emeljük ki, különösen a V. Spasovska és J. Reuter tanulmányából készült szintézist, ami - mondhatni - megjósolta a jelent. E súlyos konfliktus megértéséhez ad elméleti háttérrel Kaufmann írása az etnikumközi lakosságcseréről és szétválásról, valamint Jacquin- Berdal elemzése a nemzetközi közösség lehetséges szerepéről a nemzeti konfliktusok kezelésében.

Budapest, 1999. május 26.

Cholnoky Győző

[Vissza](#)

Legújabb változások a magyarországi kisebbségek helyzetében

Recent Changes in the Condition of the National Minorities

The author - president of the Office of National Minorities since 1998 and belonging to the Bulgarian minority of Hungary an acknowledged scholar of the research of national minorities - arranged the changes and developments that confirmed the positions of the national minorities in Hungary under four headings: 1. legislation protecting the minorities 2. institutions for minorities 3. raise of subsidy (e. g. in 1997 300, in 1998 350 and in 1999 730 million forints had been given to the local governments of national minorities) 4. the sympathy of the national majority to be shown in mass media and cultural - scientific life as well.

A hazai kisebbségek helyzetében bekövetkezett legújabb változásokról, tendenciákról szólva mindenekelőtt meg kell emlékeznünk a magyarországi kisebbségpolitikáról, a kormány előtt álló feladatokról. A kisebbségek életkörülményeit, helyzetét ugyanis nagymértékben befolyásolják azok a jogi, intézményi és anyagi feltételek, amelyekkel az állam hagyományaik, kultúrájuk és identitásuk megőrzését segíti.

Az elmúlt évtizedben három olyan kérdéskör létezett, amelyben a parlamenti pártok szót tudtak érteni egymással, és rendszerint egyetértésben tudtak cselekedni. Az euro-atlanti integráció és a határon túli magyarság kérdése mellett, ilyen területnek bizonyult a hazánkban élő kisebbségek kérdése is. A rendszerváltás előtti utolsó reformkormány hivatalba lépésétől folyamatosan alakultak ki és fejlődtek a kisebbségekkel foglalkozó, a kisebbségek képviselőit is reprezentáló szakmai, tudományos és politikai műhelyek, érdekegyeztetési fórumok; megerősödött a kisebbségek önszerveződése és bekapcsolódása a törvényalkotási folyamatokba. Az egymást követő kormányok programja, a kisebbségek védelmét és helyzetük javítását célzó jogszabályok elfogadása és megvalósítása bizonyította, hogy Magyarország kiemelt figyelmet fordít a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak érvényesítésére. A rendszerváltás óta a hazai kisebbségi politika konszenzuson alapuló célja, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek számára olyan feltételrendszert teremtsen, amelynek keretében megőrizhetik és továbbörökíthetik kulturális önazonosságukat.

A folyamatosság azonban nem jelent változatlanyságot, hiszen a kisebbségi kérdésnek egyaránt nagy jelentőséget tulajdonító kormányaink más és más aktuális kisebbségpolitikai kérdések megoldásán dolgoztak, azaz más és más területre helyezték a hangsúlyt. Másfelől a kisebbségek helyzete sem merevedett valamiféle múzeumi állóképpé, sőt, éppen hogy kimozdult a korábbi statikus helyzetből.

A magyar "folyamatosság" szó - szemben latin megfelelőjével, a kontinuitással-, amely a "folytatni", "folytatás" szavak származéka, a "folytatódás" mellett a "folyamat" szót is magában foglalja. Egyszerre fejezi ki a megszakítatlanságot, szakadatatlanságot és azt a tényt, hogy egymásra szervesen épülő elemek mozgásáról, előreviteléről, a korábbi eredmények továbbépítéséről, folytatásáról van szó. A hazai kisebbségpolitika fejlődési folyamatának kiemelkedő állomásaiként a Kisebbségi Kerekasztal 1991-1993 közötti működését, a kisebbségi törvény 1993. évi kihirdetését, a kisebbségi önkormányzati rendszer 1994-1995. évi megalakulását, majd az 1998. évi választásokon történt megszilárdulását, társadalmi beágyazódását kell megemlítenünk.

A kisebbségvédelmi intézkedések négy fő területhez kapcsolódnak: a jogalkotáshoz, új intézmények kiépítéséhez, az anyagi támogatásához, illetve a kisebbségügy iránti fokozott társadalmi figyelem felkeltéséhez.

I. Jogalkotás

A jogalkotásban kiemelt szempont az alkotmányos alapjogok és az alapvető emberi jogok biztosítása és érvényesülésük ellenőrzése. A kisebbségpolitika területén meghatározó jelentőségű az 1993-ban 96 %-os többséggel elfogadott LXXVII. sz. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól.

Azóta további jogszabályozásra és több jogszabály-módosításra is sor került. A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 1996. évi módosítása pontosította azokat a szabályokat, amelyek közoktatási intézménynek helyi és országos kisebbségi önkormányzat által történő alapítására és fenntartására vonatkoznak. Ez a törvény rögzíti, hogy Magyarországon az oktatás nyelve a magyar és a vele együtt élő kisebbségek nyelve, s hogy a nemzeti és etnikai kisebbségeknek joguk van az anyanyelvi oktatáshoz. A kisebbségi oktatás megszervezése és fenntartása kötelező minden olyan esetben, ha egy adott kisebbséghez tartozó nyolc gyerek szülőjének igénye van rá. A kisebbségi oktatás továbbfejlesztése szempontjából kiemelkedő szerepe van a kisebbségi törvénynek is, amely a kisebbségi önkormányzatok számára olyan véleményezési, illetve egyetértési jogokat biztosít, amelyek garantálják a kisebbségek önrendelkezését az oktatásban. Ezek a jogkörök a közoktatási törvény 1996. évi módosításából sem maradtak ki. Az országos kisebbségi önkormányzatok ugyancsak működtethetnek oktatási intézményeket, ehhez azonban a szakmai és pénzügyi feltételek ma még nem adóttak.

A 32/1997. számú MKM rendelet a kisebbségek óvodai nevelésének és iskolai oktatásának irányelveiről olyan alapidokumentum, amely meghatározza az oktatás tartalmát, és szabályozza az anyanyelvű és kétnyelvű nevelésre és oktatásra, illetve a kisebbségek nyelvének tanítására, speciálisan a cigány kisebbség nevelésére és oktatására vonatkozó feladatokat. A kisebbségi oktatás kötelező elemévé teszi az adott nép, népcsoport történelmének, földrajzának, kultúrájának, hagyományainak és a kisebbségi jogoknak a megismertetését.

A nemzeti hírügynökségről szóló 1996. évi CXXVII. törvény rendelkezései a Magyar Távirati Iroda közszolgálati feladatává teszik a nemzeti és etnikai kisebbségek életéről szóló információközlést.

A kisebbségeket is érdemben érinti a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény. Célja többek között a nemzeti és etnikai kisebbségi kulturális hagyományok megőrzése, méltó folytatása, a közösségi és egyéni művelődés személyi, szellemi és gazdasági feltételeinek javítása.

Az utóbbi években a Magyar Köztársaság egyéb törvényeiben is megjelentek a kisebbségi szempontok. Ezáltal olyan korszerű törvények születtek, amelyek a kisebbségek alkotmányos alapjogainak garantálása szempontjából sem tartalmazznak kivétnevet.

Sajnálatos viszont, hogy a kisebbségek parlamenti képviselője ügyében mindmáig nem jött létre konszenzus.

II. Intézményépítés

A kisebbségeket támogató politika új intézményeket is létrehozott. Az Alkotmány és az 1993. évi LIX. törvény értelmében alakult meg a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának intézménye. A kisebbségi ombudsman feladata, hogy a kisebbségi jogokkal kapcsolatban a tudomására jutott visszasságokat kivizsgálja vagy kivizgáltassa, és orvoslásuk érdekében általános és egyedi intézkedéseket kezdeményezzen. Az állampolgárok a kisebbségi ombudsmanhoz fordulhatnak minden olyan esetben, amikor megítélésük szerint valamely hatóság, illetve közszolgáltatást végző szerv eljárása, intézkedése vagy intézkedésének elmulasztása következtében alkotmányos jogaikkal összefüggésben sérelem vagy annak veszélye érte őket.

Az államigazgatásban 1990-ben új, országos hatáskörű, autonóm intézmény jelent meg, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal. Felügyeletét 1998-ban az Igazságügyi Minisztérium vette át. A hivatal kiemelt feladata a kormány kisebbségpolitikai döntéseinek előkészítése, a kisebbségi politika koncepciójának kialakítása. Folyamatosan értékeli a kisebbségek jogainak érvényesítését, helyzetét, s a velük kapcsolatos kormányzati döntések megalapozása érdekében elemzéseket készít. ...sszehangolja a kormányprogram kisebbségeket érintő feladatainak végrehajtását, és figyelemmel kíséri az államigazgatási szervek ügykörébe tartozó kisebbségi feladatok realizálását. Folyamatosan konzultál a kisebbségek képviselőivel. E célra megfelelő intézményes kereteket is kialakított. Működésének tanulmányozására az Európa Tanács ajánlásai alapján Közép- és Kelet-Európából gyakran érkeznek az ilyen intézménnyel még nem vagy csak kezdeti stádiumban rendelkező államok delegátusai.

A kisebbségi önkormányzati rendszer megalkotásakor a kisebbségi törvény nemzetközi viszonylatban is egyedi megoldást alkalmazott: ötvözte a helyi önkormányzati választásokon legitimált, közjogi státussal rendelkező önkormányzatot a kisebbségek szétszórt letelepedettségével, azaz a tipikusan területi autonómiához kötődő formát az eddig alapvetően egyéni jogok biztosítását megalapozó letelepedési sajátosságokkal. Ugyanakkor a törvény utat nyitott a területi autonómia irányába is azzal, hogy lehetőséget adott települési kisebbségi önkormányzatok létrehozására.

A kisebbségi önkormányzati rendszer kiépítésével a Magyarországon élő kisebbségek jogot szereztek arra, hogy legitim módon integrálódjanak az önkormányzati rendszerbe annak érdekében, hogy a helyi érdekű közügyek intézése során érvényesüljenek az adott településen élő nemzeti és etnikai kisebbségek jogai. A kisebbségi önkormányzatok számára a kulturális autonómia megnyilvánulását jelenti az a törvényben biztosított jog, hogy saját hatáskörükben önállóan dönthetnek intézményalapítás, átvétel, fenntartás kérdésében, különösen a helyi közoktatás, a helyi írott és elektronikus média, hagyományápolás, közművelődés területén.

A Kisebbségi Hivatal által folyamatosan szervezett képzéseken sok száz kisebbségi önkormányzati képviselő vett részt. A képzések tematikájában szerepelt a magyar közjogi struktúra valamennyi eleme. A képzés felgyorsítására 1997-től a tanfolyamokat már a korábban felkészített megyei kisebbségi referensek szervezték, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal a szakmai és - PHARE-segítséggel - az anyagi háttérrel biztosította ehhez. Az 1998. évi választások kapcsán a Kisebbségi Ombudsman Hivatala, illetve Budapest Főváros Közigazgatási Hivatala kézikönyvet adott ki a kisebbségi önkormányzati képviselők részére.

A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal civil szervezetek részére is tartott képzéseket a települési és kisebbségi önkormányzatokkal való kapcsolattartás hatékonyságának növelése céljából. Az ország öt nagyvárosában rendezett képzéseken valamennyi hazai kisebbség részéről mintegy 200 civil szervezet küldötte vett részt, hogy elsajátítsa a pályázatírás, a kommunikáció, a költségvetés-készítés technikáit.

III. A kisebbségek anyagi támogatása

A kisebbségek önszerveződéséhez és tevékenységeihez az állam olyan többszörös rendszerben nyújt anyagi támogatást, amely különválasztja a működési és a programköltségeket, illetve a kisebbségi önkormányzatoknak és a civil szervezeteknek nyújtott támogatást.

A központi költségvetésből az országos önkormányzatoknak és a közalapítványoknak biztosított összeg az Igazságügyi Minisztérium, a helyi kisebbségi önkormányzatok támogatása a Belügyminisztérium költségvetésében jelenik meg, míg a kisebbségi civil szervezeteknek nyújtott támogatásra az Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi

és Vallásügyi Bizottsága tesz javaslatot. A kisebbségi önkormányzatok támogatása emelkedik. Az országos önkormányzatok 1997-ben 306, 1998-ban 398, 1999-ben pedig 506 millió Ft összegű támogatásban részesültek. A helyi kisebbségi önkormányzatok támogatására 1997-ben 300, 1998-ban 350, 1999-ben pedig - tekintettel számuk növekedésére - 730 millió forintot biztosított a költségvetés.

Valamennyi, az előző választási ciklusban létrejött országos önkormányzat megfelelő székházzal rendelkezik, amely biztosítja számukra a működéshez szükséges alapvető feltételeket. Folyamatban van az újonnan megalakult ukrán és ruszin önkormányzat székházhoz juttatása.

A nevesített kisebbségi költségvetési támogatások legnagyobb tétele oktatási célt szolgál. A mindenkori költségvetés normatív finanszírozás keretében biztosít kiegészítő állami hozzájárulást azoknak a települési önkormányzatoknak, amelyek kisebbségi nevelési, oktatási programot megvalósító intézményt tartanak fenn. Az 1999. évi költségvetési törvény a nemzeti és etnikai kisebbségekhez tartozók óvodai neveléséhez, iskolai oktatásához, kollégiumi ellátásához összesen 4,6 milliárd forint támogatást biztosított.

A kisebbségi oktatás többlettámogatása ellenére az elmúlt két évben a kis létszámú önálló nemzetiségi iskolát is fenntartó helyi önkormányzatoknál pénzügyi problémák léptek fel. A gondok megoldására költségvetési külön jogcím alapján további kiegészítő támogatásban részesülnek azok az önkormányzatok, amelyek 130 fő tanulólétszám alatti önálló kisebbségi iskolát, illetve 60 fő alatti önálló kisebbségi óvodát tartanak fenn.

A költségvetés kisebbségi célú anyagi támogatási rendszerének további fontos intézményei a közalapítványok: a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány, a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány, illetve a Gandhi Közalapítvány. A közalapítványok létrehozásával a kormányzat nem csupán bevonta a kisebbségek képviselőit a döntési folyamatba, hanem lehetőséget teremtett a kisebbségi közösségek eltérő helyzetét és igényeit figyelembe vevő feladatfinanszírozás megvalósítására is.

A Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány olyan programok és tevékenységek támogatására jött létre, amelyek a hazai kisebbségek önazonosságának megőrzését, hagyományaik, nyelvük, tárgyi és szellemi kultúrájuk ápolását, átörökítését és megmaradását szolgálják. A nemzeti és etnikai kisebbségek írott sajtója szintén ettől a közalapítványtól kap támogatást népcsoportonként legalább egy országos terjesztésű újság erejéig. Ez 1998-ban 13 kisebbség 17 országos terjesztésű újságjának finanszírozását jelentette. A kormány 1998-ban 474, 1999-ben 530 millió Ft-ot biztosított e közalapítvány céljainak megvalósítására. A támogatás iránt megnyilvánuló igény azonban így is kilencszeresen múlja felül a közalapítvány lehetőségeit, ami jelentős feszültséget okoz mind a pályázókban, mind a döntést hozó kuratóriumban.

A Magyarországi Cigányokért Közalapítvány, amely 1999-ben 280 millió Ft-tal rendelkezik, elsősorban a kisvállalkozások fejlesztését, a családok és kisközösségek megélhetését segítő foglalkoztatási, egészségügyi programokat támogatja. A Gandhi Közalapítvány célja bentlakásos középiskola működtetése, főként a tehetséges cigány fiatalok számára. 1999. évi támogatásuk összege 210 millió Ft.

A kisebbségi törvény értelmében a kormány két éven át 500-500 millió forint összegű "kisebbségi kompenzációs keretet" különített el a költségvetésben az országos és a helyi kisebbségi önkormányzatok elhelyezése céljából. Az 1 milliárd forint fel nem használt részét mindenekelőtt a válságos helyzetbe került kisebbségi oktatási és kulturális intézmények, kisebbségi önkormányzatok céljaira fordítottuk.

IV. Kisebbségek és a társadalmi figyelem

A korábbi évtizedek elhallgató politikája után a társadalomban egyre jobban tudatosul a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek léte. Erről tanúskodik többek között a többségi társadalom rokonszenvező támogatásából a kisebbségi önkormányzatokra leadott több tízezernyi szimpátiaszavazat. A figyelem felkeltésében, a közvélemény fogékonnyá tételében fontos szerep jut a közszolgálati és a kisebbségi médiának, amelynek működését, illetve működtetését hazai törvények és az ország által ratifikált nemzetközi egyezmények szabályozzák és garantálják.

A közszolgálati Magyar Televízió jelenleg tizenkét kisebbségnek szerkeszt adást, a Magyar Rádió 1998-tól kezdődően tizenháromnak. Az anyanyelvű televíziós kisebbségi műsorokat egészítik ki kéthetente a kisebbségekről szóló magyar nyelvű magazinműsorok. A kisebbségek országos önkormányzatai a közszolgálati műsorszolgáltatónál rendelkezésükre álló műsoridő felhasználásának elveiről önállóan döntenek. A törvény kötelezi a műsorszolgáltatót e döntések figyelembevételére. Az országos terjesztésű kisebbségi lapok mellett a kisebbségekről más orgánumok is hírt adnak, így például az országos sajtó kisebbségi, a helyi újságok anyanyelvű mellékletei, továbbá az olyan speciális kisebbségi orgánumok, mint a Barátság, a Napút, korábban a Polisz, illetve a '90-es évek elejétől indult kisebbségkutató szakfolyóiratok, mint a *Kisebbségkutatás*, a *Regio* vagy a *Pro Minoritate*. Az egyetemi, felsőoktatási, múzeumi kisebbségkutató műhelyek, az MTA Akadémiai Kisebbségkutató Műhelye, az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Intézete, a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetének kutatásai és konferenciái is ráirányítják a figyelmet a kisebbségi kérdésekre.

A kisebbségek államalkotó tényezőként való számontartására, közös történelmünkben játszott szerepének elismerésére utal az is, hogy a "Száz magyar falu könyvesháza" című millenniumi kezdeményezés keretében készülő 100 kismonográfia között nemzetiségek lakta települések helytörténetét feldolgozó kiadványok is megjelennek.

A meghozott intézkedések, szabályozások önmagukban nem elégségesek. Megvalósulásukat folyamatosan értékelni kell, hogy a szükséges korrekciókat meg lehessen tenni. E tekintetben a nemzetközi szervezetek is nagy

figyelemmel követik kisebbségeink helyzetének alakulását. A magyar kormány 1999 első félévében állított össze országjelentést az Európa Tanács főtitkára számára arról, milyen mértékben sikerült eleget tenni a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményben, illetve a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájában foglalt előírásoknak. A két nagy jelentőségű beszámolót a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal készítette el a megadott határidőre. Az Európa Tanács keretében működik az Európai Bizottság a Rasszizmus és Intolerancia Ellen nevével szerződés, amely 1997-ben adott ki országjelentést Magyarországról. Eszerint a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényben hazánk üdvözlendő módon ismerte el a kisebbségeket, azok kollektív és egyéni jogait. Ugyancsak üdvözölte a parlamenti biztosok, elsősorban a kisebbségi ombudsman megválasztását mint a törvény megfelelő végrehajtásának biztosítékát.

A kisebbségi törvény értelmében a kormány két évente köteles beszámolni a Parlamentnek a kisebbségek helyzetéről. Az 1999 tavaszán esedékes jelentés április folyamán kerül a kormány elé. Ez az átfogó anyag- ugyan nem tudományos beszámolóként, de a kutatások eredményeire is támaszkodva- figyelembe veszi a beszámoló tárgyát képező két éves időszakban a kisebbségek helyzetében történt változásokat. Átfogóan értékeli és elemzi. Az első nagy szerkezeti egység tematikus elemzést ad a kisebbségek demográfiai helyzetéről, az oktatással, kultúrával, hitélettel, tömegkommunikációs eszközökkel, nemzetközi kapcsolatokkal, a közéletben való részvétellel kapcsolatos kérdésekről. A beszámoló második része pedig kisebbségenként haladva mutatja be a Magyarországon elismert 13 kisebbség helyzetét.

Változások a magyarországi kisebbségek helyzetében

A magyarországi kisebbségek helyzetében bekövetkezett változások alapvetően kétfélek. Lehetnek egyfelől az általános kedvező vagy kedvezőtlen társadalmi folyamatok eredői. Ide tartozik például a társadalom általános előregedése és a születések számának csökkenése, de itt kell megemlíteni az olyan kedvező, a társadalom egészére jellemző folyamatokat is, mint a demokratizálódás, a szubszidiaritás elvének fokozódó érvényesülése, amely a kisebbségek életében is erősödő helyi aktivitást váltott ki. A kisebbségek helyzetében tapasztalható más változások viszont kifejezetten a kisebbségpolitikai eszközök és intézkedések hatására következtek be.

I. Demográfia

Az 1990-es népszámlálási adatok szerint az ország 10 374 823 fős lakosságából 232 751 fő vállalta nemzetiségi hovatartozását, és 137 724 fő vallotta anyanyelvének valamely nemzeti vagy etnikai kisebbség nyelvét. A kisebbségi szervezetek állításai szerint az egyes nemzeti és etnikai kisebbségek létszáma ennél magasabb, becslés számuk a néhány ezertől a közel félmillióig (cigányság) terjed.

Az 1990. évi népszámlálásból három ismérv áll rendelkezésre a nemzetiségi hovatartozás meghatározására: a nemzetiség, az anyanyelv, valamint a beszélt nyelv. A nemzetiségi hovatartozás megvallása elsősorban érzelmi motívumokon alapul, és nem feltételezi törvényszerűen a nemzetiség anyanyelvének ismeretét. Anyanyelven a gyermekkorban elsajátított s a családban általában beszélt nyelvet értjük, ugyanakkor a nemzetiségi anyanyelvet beszélő népesség egy része magyar nemzetiségűnek vallja magát. Pótlólagos információt hozhat a nemzetiségi hovatartozásról az anyanyelven kívül beszélt nyelvek számbavétele is azon esetekben, amikor egy nemzetiség nyelve ugyanakkor nem világnyelv. Ez utóbbi számok viszont korántsem csak a magukat fel nem fedő nemzetiségekre utalnak, hanem tartalmazzák pl. az áttelepüléseket, meneküléseket révén Magyarországra került, a kibocsátó ország államnyelvét ismerő magyar nemzetiségűeket is.

A kisebbségi csoporthoz való tartozás kérdésében nyilatkozatra senki sem kötelezhető, a kisebbségek számbavétele a történelmi visszaélések miatt nem egyszerű feladat. A soron következő, 2001. évi népszámlálás előkészületei során széles körű egyeztetés folyik a kisebbségekkel és a Központi Statisztikai Hivatallal azzal a céllal, hogy a felmérés szakmai szempontjai figyelembe vehessék a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek közötti kötődését. A társadalmi bizalom megszilárdulása és a hozzáértően megfogalmazott kérdések alapján remélhetőleg 2001-ben valós képet nyerhetünk majd kisebbségeink létszámáról.

A magyarországi nemzetiségi populáció korösszetétele általában véve kedvezőtlen, még az előregedő magyarországi össznépségszámhoz viszonyítottan is.

Az identitástudat vállalása kisebbségenként eltérő dinamizmusú. A kötődések erőssége, típusa rétegek, nemzedékek, korcsoportok szerint változik. Az idősebb korosztályoknál a nemzetiségi anyanyelv fejezi ki erősebben az etnikai hovatartozást. Az anyanyelvű népesség fogyása tükrözheti valós demográfiai jelenséget (a tájnyelvet anyanyelvének tekintő idős nemzedék természetes fogyását) vagy éppúgy tudati jelenséget is, például a nagyszámú vegyes házasság miatt bekövetkező asszimilálódást. A nemzetiség ismérvi szerinti népességnövekedés- mint például a németességhez tartozók megháromszorozódását- nem az abszolút számbeli növekedés magyarázza, hanem azok a társadalmi, gazdasági, politikai, tudati változások, amelyek eredményeként erősödtek a nemzetiségi hovatartozás vállalásának motivációi.

II. Oktatás

A kisebbségi családok többségében a nyelv átörökítésének folyamata megszakadt, a magyar nyelv vált uralkodóvá. A kisebbségek által beszélt különböző tájnyelvek nem képesek a folyamatos felfrissülésre, így szerepük a

társadalmi kommunikációban egyre csökken. Az anyanyelv átörökítésében felértékelődött az iskola szerepe, megnőtt az oktatási intézmények felelőssége.

A nyelv újratanulását, a nyelvhasználat előtt álló tér kiszélesedését eredményezheti az oktatásban folyó átalakulás. A közoktatási törvény előírásainak megfelelően 1998-ban bevezették a Nemzeti Alaptantervet, illetve a kisebbségi oktatás Irányelvét. Ugyanebben az évben a kormányzati struktúraváltozással összefüggésben megkezdődött a kisebbségi oktatás reformjához szükséges feltételek megteremtése.

A kisebbségi oktatásnak a magyar közoktatási rendszer részeként biztosítani kell mindazokat a szolgáltatásokat, amelyeket általában a közoktatás nyújt. Emellett- kevés kivételtől eltekintve- nem egyszerűen az a feladata, hogy mindezeket a szolgáltatásokat anyanyelven nyújtsa, hanem meg kell teremtenie az anyanyelv megtanulásához és a népcsoportok kultúrájának és történelmének megismeréséhez szükséges feltételeket is. Az állam kiemelt feladata az oktatási intézmények működéséhez szükséges tárgyi feltételek biztosítása. Az évtized első felében a céltámogatási rendszerben kisebbségi tanterem-fejlesztésre került sor. Központi beruhásként ebben az évtizedben épült fel több tizenkét osztályos, kollégiumi háttérrel rendelkező, országos beiskolázású kisebbségi iskola (szlovák, horvát, szerb, német). Befejezéséhez közeledik a román kollégium építése, a bolgár kollégiumé pedig ebben az évben indul el.

Az elmúlt két tanév kisebbségi létszámadatai szerint a kisebbségi oktatásban részesülők aránya a korcsoporthoz viszonyítva az 1996/97. tanévben 5,3 % volt, az 1997/98. tanévben pedig 5,5 % lett. Az óvodák száma országosan 1992 és 1998 között 1 %-kal csökkent, a nemzetiségi óvodák száma viszont 8,2 %-os növekedést mutat. Az általános iskolák számának országosan 0,9 %-os növekedésén belül a nemzetiségi intézmények száma 8,6 %-kal nőtt. Még látványosabb ugrás mutatkozik a középiskolák terén, ahol az intézmények számának országosan 20 %-os növekedésével szemben a nemzetiségi középiskolák száma 166 %-kal lett nagyobb. Hasonló tendencia figyelhető meg az óvodások, általános iskolai és középiskolai tanulók számának alakulásában: az országosan csökkenő óvodai és általános iskolai tanulói létszámon belül megnőtt a nemzetiségi gyermekek száma.

Az átlag azonban csalóka. Az elmúlt tíz év átlagszámainak látszólag pozitív növekedési tendenciája mögött - a németet kivéve - kedvezőtlen folyamatok húzódnak meg. Ma már a kisebbségi kétnyelvű általános iskolák mintegy 70 százalékában a német a tannyelv, és csupán 30%-ot tesz ki a szlovák, a horvát, a román, a szlovén és a szerb nyelvű oktatás.

A kisebbségi oktatás speciális formáját jelentik az oktatási rendszeren kívüli, ún. vasárnapi iskolák, melyek szervezői és működtetői általában az országos önkormányzatok, finanszírozójuk pedig az Oktatási Minisztérium. A "vasárnapi iskolákat" működtető kisebbségek komoly erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy egységesítsék iskoláikban a tananyagot, elkészítsék az ott oktatott tárgyak részletes követelményeit, és lehetőség szerint az adott település egyik iskoláját bázisiskolaként felhasználva betagozódjanak a közoktatás rendszerébe.

A felsőoktatás normatív finanszírozási rendszerének bevezetésével a kis létszámú szakok - elsősorban a nemzetiségi szakok - működési feltételei romlottak, annak ellenére, hogy a finanszírozási rendeletek ún. kiegészítő normatívákat biztosítottak. A hazai képzés és továbbképzés mellett a nemzeti kisebbségekhez tartozó fiataloknak- a német kisebbség kivételével- lehetőségük van ösztöndíj igénybevételével anyaországi képzésben, részképzésben, illetve nyelvi-módszertani továbbképzéseken való részvételre.

III. Civil társadalom, hitélet

Az elmúlt években a kisebbségek önszerveződésének, öntudatosodásának folyamata erősödött. A gyülekezési és egyesülési jog megvalósulására, valamint az önszerveződés magas fokára utal a különböző kisebbségi civil szervezetek, egyesületek, klubok, együttesek nagy száma.

A kisebbségek által is lakott települések közművelődési intézményei kötelesek biztosítani a kisebbségi kulturális igények kielégítését. Az elmúlt időszakban megerősödött az önálló kisebbségi közművelődési intézményrendszer. Szerb vonatkozásban jelenleg a Szerb Országos ...nkormányzat hivatala ellátja egy országos művelődési központ feladatait is. Megjelentek a kifejezetten kisebbségek számára létrehozott kulturális-közművelődési intézmények, a Bolgár Kulturális Intézet és Könyvtár, a cigány és német közösségi házak, az Országos Cigány Információs és Művelődési Központ, az Ukrán Kulturális Központ, az ...rmény Kulturális Központ, a Szlovák Kultúra Háza, a Szlovák Kulturális és Oktatási Központ, a Lenau Ház stb. A közösségi házak egy részének megvalósulását a kulturális tárca anyagilag támogatja.

A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek hitéletében jelentős szerepet tölt be a magyar katolikus egyház. A horvát, a lengyel és a szlovén kisebbség szinte teljes egésze római katolikus vallású. A németek többsége és a szlovák kisebbség egy része (a Dunántúli- középhegységben) is római katolikus, akárcsak a magyarországi cigányság döntő többsége. A szabolcsi térségben jelentős görög katolikus vallású cigány közösség él, amely Hodászon saját templomot is emelt. Az örmények külön örmény katolikus lelkészséggel rendelkeznek. A magyarországi evangélikus egyház hívei között találhatóak a Nyugat- és Dél-Dunántúlon élő németek és nagy számban a szlovákok.

A bolgár, a román és a szerb ortodox egyháznak önálló egyházi szervezete van, és igazgatásilag az anyaországi egyházhoz tartozik. Budapest a székhelye a bolgár ortodox egyház közép- és nyugat-európai metropolitájának. Három éve görög ortodox templom épült Beloianisz faluban. A román ortodox egyház szinódusa 1999. február 21-én iktatta be a magyarországi román ortodox egyház első püspökét Gyulán. Az anyanyelvű hitélet gyakorlásának

feltételei kisebbségenként és vallásonként különbözőek, a krónikus lelkészhiány több helyütt nehézséget okoz.

A kisebbségek hagyományainak, történelmének és jelenének vizsgálatára a 190-es évek elejétől vállalkoztak a kisebbségek által fokozatosan létrehozott kisebbségi kutatóintézetek. Szervezeti kereteik igen változatosak, működtetésük hol civil kezdeményezésen alapul, hol az országos önkormányzathoz vagy valamelyik egyetemhez kapcsolódik. Ez a sokféleség megnehezíti finanszírozásukat. Elsőként 1989-ben a Szlovák Kutatóintézet jött létre Békéscsabán. Ezt követte a német kutatóközöség Pécsen, majd Budapesten az ELTE Germanisztikai Intézete, amely komoly feladatokat vállalt a hazai németiség tudományos életében. 1993 folyamán hozták létre Gyulán a Magyarországi Románok Kutatóintézetét, majd ugyanezen évben megalakult Pécsen a Horvát Kutatóintézet. A Magyarországi Bolgárok Kutatóintézete a Bolgár Országos ...nkormányzat fenntartásában működik; a Ruszin Kutatóintézetet egyesületük tartja fenn. Az 1995 decemberében megalakult budapesti Cigány Kutatóintézetet kívül, amely jelenleg az Országos Cigány ...nkormányzat mellett fejti ki tevékenységét, 1997 márciusában Szekszárdon létrejött a Romológiai Kutatóintézet is. 1997-ben az Országos Lengyel Kisebbségi ...nkormányzat létrehozta a Magyarországi Lengyelség Múzeumát és Levéltárát.

IV. Kisebbségi önkormányzatok

Az elmúlt években egyre jobban kikristályosodott, hogy a kisebbségi jogok érdekérvényesítésében a települési önkormányzatoknak valódi partnereivé válhatnak a kisebbségi önkormányzatok.

Az 1994-ben és 1995-ben megtartott kisebbségi önkormányzati választások nyomán megalakult kisebbségi önkormányzatok száma 822 volt. 1998 októberére a megszűnések következtében 738-ra csökkent a számuk. A megszűnések egyik oka, hogy a megválasztott képviselők rendszerint nem rendelkeztek közigazgatási gyakorlattal. Nem kevésbé fontos tényező, hogy együttműködésük a települési önkormányzatok polgármestereivel és jegyzőivel gyakran nehézségekbe ütközött.

Az 1998. októberi kisebbségi választások eredményei egyértelműen bizonyítják, hogy a polgárok egyre szélesebb körben igénylik a kisebbségi önkormányzati rendszert. 1554 kezdeményezésből a választásokat követően 1360 helyi és 9 fővárosi kisebbségi önkormányzat alakult. Ez összességében mintegy 65,5 százalékos növekedést jelez az első ciklushoz képest. 658 új kisebbségi önkormányzat jött létre olyan helyeken, ahol korábban nem volt az adott kisebbségnek önkormányzata.

A legnagyobb számban a cigány kisebbségi önkormányzatok száma nőtt, de jelentősen emelkedett a német, szlovák, horvát kisebbségi önkormányzatok száma is. Arányait tekintve, megháromszorozódott például a bolgár, megkétszereződött a lengyel önkormányzatok száma.

Külön figyelmet érdemel az a típus, amely egyszerre települési és kisebbségi önkormányzat. A kisebbségi törvény, amely főleg a személyi elvű autonómiára épít, lehetőséget nyújt a területi autonómia megvalósulására is. A kisebbségi települési önkormányzati státus ugyanis a területi autonómiával egyenértékű jogokhoz juttat. A korábbi ciklushoz viszonyítva, amikor 46 kisebbségi települési önkormányzat működött, az 1998. októberi választások után a kisebbségi települési önkormányzatok száma 63 lett. A legnagyobb számban a német és a horvát kisebbség élt e lehetőséggel.

A helyi kisebbségi önkormányzatok választásakor mintegy 2%-ban volt megfigyelhető a regisztráció hiányával és a szabad identitásválasztás lehetőségével magyarázható visszaélés. Ez a jelenség a román kisebbség körében volt a legaggasztóbb, ahol az elektori bázis mintegy 40 %-a olyan képviselőkből állt, akiket a helyi közösség nem ismert, mert nem vettek részt a kisebbségi közéletben. Távolmaradásuk miatt a román kisebbség elektori gyűlése mind az első, mind a második alkalommal határozatképtelennek bizonyult. A 13 kisebbség közül így csupán 12 alakította meg országos önkormányzatát.

Magyarországon 1998 őszén közel félszáz kisebbségi jelöltként indult polgármestert választottak meg. A német kisebbségnek 30, a horvátoknak és a szlovákoknak 8-8, a cigány és a román kisebbségnek pedig 1-1 polgármestere van. Kilenc kisebbségnek összesen 653 képviselője rendelkezik települési önkormányzati képviselői mandátummal.

A kisebbségi önkormányzatok működése közben regionális szinten fölmerülő problémák felvetették a megyei önkormányzatok szükségességét. Az igény elsősorban a cigány és a német kisebbség részéről jelentkezett, mivel ők az ország egy-egy régiójában- a szétszórt települési helyzet ellenére - nagyobb számban élnek, és esetenként több településen tényleges többséget alkotnak. A megyékben működő kisebbségi önkormányzatok alulról jövő kezdeményezésként megyei társulásokat hoztak létre. Az országos kisebbségi önkormányzatok megyei regionális irodákat is működtetnek.

Az elmúlt 5 év alatt a kisebbségi önkormányzati rendszer egyértelműen bizonyította létjogosultságát. Hatékony érdekérvényesítő forma lett, mely széles körben biztosítja a kisebbségek részvételét az őket érintő helyi és országos ügyekben. A törvénymódosítás sarokpontjainak kidolgozása során ugyanakkor figyelembe kell venni a tapasztalatokat, különösen az 1998. októberi választások során tapasztalt diszfunkciókat. A joggal való visszaélés lehetőségének minimalizálása mellett lehetőséget kell teremteni arra, hogy széles társadalmi támogatás mellett az adott kisebbség képviselőit alkalmas, hiteles személyek megválasztására kerüljön sor.

A kisebbségi önkormányzati rendszer továbbfejlesztése érdekében pontosítani szükséges a kisebbségi önkormányzati és a települési önkormányzati hatásköröket, a települési önkormányzatokkal való együttműködés mellett erősíteni kell az országos és a helyi kisebbségi önkormányzatok közötti kapcsolattartást. Fontosnak kell tekinteni a kisebbségi önkormányzatok támogatásának rendszerét. Meg kell vizsgálni a működési költséget kiegészítő

feladatfinanszírozás bevezetésének célszerűségét. A kulturális autonómia erősítése érdekében elő kell segíteni a kisebbségi önkormányzatok intézmény alapítására, átvételére irányuló törekvéseinek megvalósítását. Ki kell egészíteni a helyi kisebbségi önkormányzatok gazdálkodására vonatkozó szabályozást, meg kell teremteni az országos kisebbségi önkormányzatok törvényességi felügyeletét.

A kisebbségi törvény módosításának előkészítésére az Országgyűlés Emberi jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottsága mellett ad hoc albizottság alakult. A kodifikációs munkában és annak összefogásában a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal is közreműködik.

A kisebbségek parlamenti képviselőinek megoldására tett kísérletet az 1998. májusi választások előtt létrehozott választási párt, a Nemzetiségi Fórum, amelyet néhányan a magyarországi horvátok, szlovákok és németek közül alakítottak. A választásokig rendelkezésre álló idő rövidsége és a pénzügyi támogatottság hiánya ellenére a fórumnak sikerült országos listát állítania; a bejutáshoz szükséges küszöböt azonban nem érte el.

V. A cigány közösségek helyzete

A legnagyobb létszámú hazai kisebbség, a cigány közösség gondjai elsősorban nem nyelvi, kulturális jellegűek: esetükben hatványozottan vetődnek fel a szociális, foglalkoztatási, szakképzési, oktatási és diszkriminációs problémák. Az utóbbi időszakban jelentősen felerősödött a cigány közösségek önszerveződése, kialakulóban van a cigány középosztály. A cigány kisebbség integrációs esélyeinek növeléséhez a társadalom kiemelt figyelmére van szükség. A társadalmi előítéletek lebontása azonban nagyon hosszú folyamat, és a mindennapokban gyakori a romákkal szembeni diszkrimináció. Következetes fellépésre van szükség a diszkrimináció különböző megnyilvánulási formáival szemben. Jogi szabályozás útján elő kell segíteni a kisebbségi jogok sérelme esetén a hatékony jogvédelem igénybevételének lehetőségét.

Az óvodai és iskolai oktatásban külön felzárkóztató nevelési-oktatási program biztosítja a cigány kisebbséghez tartozó gyermekek számára a tehetséggondozást és az esélyegyenlőséget az iskolai előmenetelben. A program tartalmazza a kisebbségi népszerűsítést is. Az alap- és középfokú kisebbségi oktatás feltételeinek megteremtésén túl segíteni szükséges az iskolai végzettséget eddig nem szerzett felnőtt korú cigány lakosságot. Ez nélkülözhetetlen feltétele a szakmaszerzésnek, illetve a munkához jutásnak. A felnőttoktatásról készülő törvény várhatóan e problémára is megoldást talál.

A cigányság esélyegyenlőségét megalapozó óvodai nevelés és iskolai oktatás eredményessége nagyban függ a pedagógusképzés és -továbbképzés szakmai minőségétől. Fontos, hogy a pedagógusok ciganológiai ismereteket sajátítsanak el. Több felsőoktatási intézményben tanszéki, speciálkollégiumi vagy önálló program keretében bevezették a romológiai ismeretek oktatását. A cigány kisebbséghez tartozó hallgatók aránya a felsőoktatásban igen csekély, ezért esélyeiket növelő előkészítő tanfolyamok, illetve 0. évfolyammal kezdődő képzések valósultak meg több felsőoktatási intézményben. A minisztérium, illetve a közalapítványok pénzéből ösztöndíjak segítik a cigány fiatalok tanulását.

A cigány gyermekek oktatásával kapcsolatos feladatok megoldásához az Oktatási Minisztérium PHARE-támogatást is igénybe kíván venni, "A halmozottan hátrányos helyzetű, elsősorban cigány fiatalok társadalmi beilleszkedésének segítése" című, a Szociális és Családügyi Minisztériummal közösen kidolgozott program keretében.

A cigányság életkörülményeinek javítására a kormányzat áttekintette és értékelte az 1997-ben elfogadott középtávú intézkedéscsomag végrehajtását. Ennek alapján folyamatban van az intézkedéscsomag módosítása.* Az új csomag középtávú intézkedéseinek illeszkedniük kell a hosszú távú társadalompolitikai és kisebbségpolitikai stratégiához, amelynek kialakításában támaszkodunk a korábbi adatgazdag, értékes kutatásokra. Az új középtávú intézkedés-csomaggal kapcsolatban a Kisebbségi Hivatal Cigány Tárcaközi Bizottság létrehozására tett javaslatot, amely szakmai kompetenciájával segítheti az intézkedéscsomag végrehajtását.

Magyarország cigányügyi politikája a nemzetközi figyelem középpontjában áll. A Rasszizmus és Intolerancia elleni Európai Bizottság jelentése megállapítja, hogy Magyarország tudatában van a cigányság problémáinak, s számos területen - lakás, oktatás, foglalkoztatás stb. - tiszteletre méltó erőfeszítéseket tesz a helyzet javítására, valamint a cigányságot érő faji diszkrimináció kivizsgálására és csökkentésére. Az Európa Tanács Cigányügyi Koordinációs Csoportja támogatásával 1996 és 1998 között négy konferenciára is sor került a cigányság társadalmi integrációjával, a döntéshozatali mechanizmusokba való bekapcsolódási lehetőségeivel, önkormányzataival, illetve a hosszú távú kormányzati stratégia kialakításával kapcsolatos kérdések áttekintése céljából.

Az Európai Unióhoz történő csatlakozásunkkal kapcsolatban kiadott uniós dokumentumok kisebbségi jogokkal és kisebbségvédelemmel foglalkozó fejezetei ugyanakkor megemlítik, hogy a fenti eredmények mellett a magyarországi cigányság gyakran igen súlyos gondokkal küzd, és helyzete számos problémát vet fel. A dokumentumok méltatóan szólnak a cigányság életkörülményeinek javítására 1997-ben elfogadott középtávú intézkedéscsomagról, de megállapítják, hogy a cigányság iskolázottsági mutatóinak javulása ellenére a roma és nem roma lakosság közötti esélyegyenlőtlenség növekedett. Magyarország megfelel a Koppenhágában megfogalmazott politikai kritériumoknak, de folytatnia kell a romák helyzetének javítására tett erőfeszítéseket.

Összefoglalóul: a magyar kormány a továbbiakban is az eddigi konszenzusos kisebbségpolitikát kívánja folytatni. A kisebbségpolitikai feladatok meghatározására csak a kisebbségi önkormányzatok, a kisebbségi érdekképviseleti szervezetek bevonásával kerülhet sor. Határozott szándéka egy olyan kisebbségbarát környezet kialakítása, amelyben a hazánkban honos kisebbségekhez tartozó állampolgárok szabadon élhetnek törvényben biztosított

jogaikkal.

Doncsev Toso

[Vissza](#)

A közép-európai kisebbségek tipológiai besorolhatósága *

Typological Arrangement of the Central European Minorities

As the leader of the academic research team of minorities the author sets up a typological scheme of three elements, based on the history, territory, language and conciousness of the Central European minorities: 1. national minorities with collective national conciousness 2. ethnic minorities 3. regional minorities with local conciousness of identity.

Közép-Európa Németországtól keletre eső hét országában (Ausztriában, Csehországban, Lengyelországban, Szlovákiában, Magyarországon, Szlovéniában, Horvátországban), valamint a történeti-egyházi, kulturális jellemzők révén ehhez a térséghez tartozó három történeti régiójában (Kárpátalján, Erdélyben és a Vajdaságban) összesen 107 olyan nemzeti, etnikai kisebbségi csoport található, amelyek lélekszáma a legutóbbi népszámlálások hivatalos adatközlése szerint meghaladta az ezer főt.¹

Amennyiben a legalább tízezres lélekszámú közösségeket választjuk kiindulópontnak, a számba vehető közösségek 61, a százazres nagyságrendet elérő közösségek száma pedig 16. A milliós lélekszámot pedig csupán az erdélyi magyar és roma, illetve a csehországi morva közösség haladta meg.¹ A térség nyelvi-kulturális sokszínűsége tehát meglehetősen viszonylagossá vált, hiszen a néhány ezer főt számláló közép-európai kisebbségi közösségek legfeljebb egy-két település etnikai szerkezetét színezik át, s fennmaradásukra a 21. században kevés esély mutatkozik.

1.1. A 107 kisebbségi közösség összlétszáma valamivel meghaladta a 7 milliót, azaz a vizsgált térség 81 milliónyi összlakosságának 8,6 százalékát jelenti.

Pusztán a kisebbségek felsorolásából is kitűnhet: a minden vizsgált országban és régióban megtalálható roma közösségek mellett a hét szomszéd államban és Csehországban élő magyar kisebbségek, a térség hét országában kimutatott szlovák és a térség hat államában fellelhető német népcsoportok alkotják a közel hatvan kisebbségi csoport nagyobbik felét. Lélekszámban a hivatalos adatok szerint a 2,75 milliónyi határon túli magyar, a valósághoz minden bizonnyal közelebb álló becslések alapján azonban már a 4,5-6 millióra becsült közép-európai cigányság alkotja a legnagyobb lélekszámú közép-európai kisebbségcsoportot. Ez utóbbi becslések átlagát alapul véve egyébiránt a kisebbségek arányszáma megközelíti a térség összlakosságának 12-13 százalékát.

1.2. Ezzel együtt a közép-európai kisebbségek 20. századi történetét a népfogyatkozás, a kényszerasszimiláció, az etno- és genocídiumok, az etnikai tisztogatások, az erőszakos belső telepítések, a ki- és áttelepítések negatív következményei határozták meg. Közép-Európa 20. század eleji etnikai térképéről mára nagyjából eltűntek a német és zsidó közösségek, eredeti népességarányukhoz képest töredékére csökkent a magyarországi kisebbségek, s kevesebb mint a felére a magyar kisebbségek részesedése valamennyi szomszéd országban. Ezt a radikális fogyást mutatják a 20. századi közép-európai térképek és nemzetiségi statisztikák, az utolsó perc szindrómája, a teljes asszimilációtól, az eltűnéstől való félelem jellemzi a térség legtöbb kisebbségi közösségének értelmiségi-politikai diskurzusait.

1.3. Amíg tehát a 20. század elején a térség minoritásainak nagyobbik hányadát az új határok által létrehozott kényszerkisebbség kategóriájába lehetett besorolni, ma szinte kivétel nélkül mindegyik mint egyfajta maradékközösség jellemezhető. S jó okunk van rá, ha minden körülményeskedő elemzés nélkül már itt jelezzük, hogy e két szubjektív kritérium mentén kijelölt kategória - vagyis a kényszerkisebbség és a maradékkisebbség - között (a század folyamán szinte végig virulens nemzetállami nacionalizmusok jóvoltából) igen szoros összefüggések mutathatók ki. Igaz persze, hogy a történeti kisebbségek sem jártak jobban, sőt a térség legtöbb országában a zsidó közösségek gyakorlatilag megszűntek létezni, a német és a szlovák kisebbségek pedig mára csupán töredékeikben léteznek. Mindennek legfőbb okát kétségkívül abban jelölhetjük meg, hogy a kelet-közép-európai nemzetállamok kivételes rövid időszakoktól eltekintve általában nem a kisebbségi csoportok elismerésére, egyenjogúsítására és közösségként való integrálására, hanem kiiktatásukra, asszimilálásukra és minél teljesebb felszámolásukra törekedtek.

2. A kisebbségi közösségek nagy számára való tekintettel az alábbiakban csak a tízezernél nagyobb lélekszámú csoportok tipológiai sajátosságait és hasonlóságait igyekszünk röviden hat kritérium-együttes alapján rendszerbe foglalni.

2.1. A térség kisebbségeinek kialakulása alapvetően négy korszakra és három történeti tényezőre vezethető vissza: a középkori kolonizációs és migrációs folyamatokra, amelyek eredményeként a térség nemzeti királyságai a Habsburg, az orosz és a török birodalmakba olvadtak be, s ezek keretei között találták meg helyüket, a térség hagyományos történeti kisebbségi közösségei a 12-17. század folyamán kialakultak.

A másik nagy történeti korszakot a török kor után elkezdődött újratelepítések, Lengyelország felosztásainak periódusa jelentette, amikor Közép-Európa etnikai térszerkezete igen nagy mértékben mozaikszerkezetűvé vált. Ekkor alakultak ki azok a soknemzetiségű régiók, mint pl. a baranyai-tolnai, bácskai német-szláv-magyar vagy a bánági német-szláv-magyar-román régiók.

A harmadik korszakot a 19. század urbanizációs, iparosodási folyamatainak kísérőjelenségeként felerősödött interregionális, internacionális és interkontinentális migrációs hullámok és erőteljes asszimilációs folyamatok jelentették, amikor a térség történetileg kialakult etnikai erőviszonyaiban először jelentkeztek a nemzetállami

befolyások.

A 20. század eleji államjogi változások jelentették a negyedik korszak nyitányát, amikor a soknemzetiségű birodalmak helyén létrejött nemzeti kisállamokban a korábban domináns német, magyar, mohamedán nemzeti közösségek egész sora került akarata ellenére kisebbségi pozícióba.

2.2. A kisebbségek kialakulásának történeti körülményei alapján tehát megkülönböztethetünk középkori eredetű, illetve többé-kevésbé önkéntes belső telepítési - migrációs hullámok révén kialakult történeti kisebbségeket, valamint a 20. századi politikai döntések nyomán kialakított kényszerkisebbségeket.

2.3. A tipológiai releváns sajátosságok tekintetében a kisebbségek történeti kialakulásában azonban nem annyira a kényszer, illetve az önkéntesség mozzanata a fontos, hanem sokkal inkább az, hogy az eredeti nemzeti közösségtől való leválás pillanatában a modern nemzet tudat legfontosabb hordozói - az egységes irodalmi nyelv, a nemzeti, állami politikai program, az egységes nemzeti kultúra, gazdaság, piac - fejlődésüknek éppen melyik stádiumában voltak. Ebből a szempontból a 19. század közepe előtt kialakult és az eredeti nemzeti közösségtől földrajzilag is távolra kerülő kisebbségi csoportok már csupán kis számú értelmiségi közvetítők révén kapcsolódtak az eredeti nemzeti közösség nyelvi-kulturális és politikai-gazdasági fejlődéséhez, így a formálódó nemzeti közösségtudat csak közvetve érezte hatását.

2.4. Térségünk s azon belül a trianoni Magyarország területén kialakult kisebbségek nagyobbik része ez utóbbi módon alakult ki, s a fentebb jelzett közvetett és közvetített nemzet tudat a helyi vizsgálatok eredményeiben is visszatükröződik. Így pl. a pilisi szlovákok, az istvánmajori lengyelek vagy a Pest, Veszprém megyei németek, de a bánási, szatmári vagy éppen a szepességi német szórványok körében végzett identitás-vizsgálatok azt mutatták, hogy az eredeti nemzeti közösség kiválást követő nyelvi-kulturális, politikai fejlődéséről szükségképpen csak közvetett és bizonytalan tudással rendelkeznek. Ezeknek a regionális történeti kisebbségeknek a történeti identitásában a kisebbségi közösség, illetve a befogadó és új otthont adó haza és tájegység történelmével való azonosulás a domináns. A 20. század utolsó évtizedében azonban részben az anyanemzetek államalapításainak, részben a kapcsolattartás dinamikusan fejlődő új meg új lehetőségeinek a következtében a kisebbségek önrevitalizációs törekvéseinek egyik korábban alig remélt lehetőségét éppen az anyanemzetek kulturális-tudományos, gazdasági s részben politikai életébe való bekapcsolódás jelentheti. Ennek a folyamatnak a kezdeti eredményeit máris tapasztalhatjuk a térség német, szlovén, horvát, szlovák, ukrán, cseh kisebbségei esetében. Kiemelkedő példaként említhetjük a lengyelországi és magyarországi németeket, a karintiai és a magyarországi szlovéneket, a burgenlandi horvátokat, de a magyar-magyar kapcsolatok Erdély, Szlovákia és Kárpátalja vonatkozásában is szemünk láttára alakulnak át, s kibontakozóban van egyfajta új kulturális integratív modell.

3. A kisebbségi közösségek fejlődését, kohézióját a történeti tényezők mellett alapvetően befolyásolja a csoport földrajzi elhelyezkedése, településszerkezete. A térség kisebbségeinek nagyobbik része éppen a létrejöttük sajátosságai folytán, illetve a 19-20. századi történeti folyamatok (migrációs, urbanizációs folyamatok, kényszertelepítések) miatt mára jórészt szórványhelyzetbe, a korábban általuk dominált etnikai régiókon belül is kisebbségi pozícióba került. A felvidéki, kárpátaljai, erdélyi (székelyföldi) és bácskai magyar, a csehországi (sziléziai lengyel) etnikai tömbök mára jószerivel inkább kivételnek számítanak, s a kompakt magyar településszerkezet fennmaradása jórészt viszonylagos rövid létezésüknek, illetve kialakulásuk körülményeinek, határ menti fekvésüknek köszönhető. A határmentiség ugyanakkor egyszerre jelenti a közvetlen kapcsolattartás lehetőségét és a többségi nemzetek veszélyeztetettség-érzetének ébren tartását s a kisebbségi magyar önkormányzati törekvések elutasítását.

A közép-európai kisebbségek többségének térszerkezetére a korábbi etnikai régiókon belüli szórványhelyzet, a nyelvszigetek és a városi kisebbségi közösségek kialakulása a jellemző.

4. A közép-európai kisebbségek tipológiai sajátosságainak másik nagy kritérium-együttesét a nyelvhasználati jellemzők határozzák meg. Előjáróban leszögezhetjük, hogy a 20. század folyamán a többségi és kisebbségi közösségek között alapvető megkülönböztető etnikai jegyként értékelhetjük azt a tényt, hogy a század végére a kisebbségek nagy többsége közel teljes egészében két- vagy többnyelvűvé vált, szemben a térség többségi nemzeteinek szinte kizárólagos egynyelvűségével.

4.1. A bilingvizmus foka, az anyanyelv pozíciója alapján az első külön csoportba tartoznak az anyanyelv-domináns kisebbségek: pl. a szlovákiai, erdélyi, vajdasági, kárpátaljai magyarok, az erdélyi, vajdasági szlovákok, a kárpátaljai és vajdasági ruszinok, a csehországi lengyelek, a lengyelországi litvánok, ukránok, fehéroroszkok, a horvátországi, romániai szerbek, a kárpátaljai oroszok. Az anyanyelv dominanciája azonban még a felsorolt csoportokon belül is egyre kevésbé magától értetődő, a társadalmi mobilitás, a városi környezet, a szórványosodási folyamatok, a vegyes házasságok egyre nagyobb aránya, az anyanyelv társadalmi presztízse, használatának jogi és kommunikációs akadályai minden kisebbség körében szinte napról napra csökkentik az anyanyelvhasználat körét.

4.2. A második csoportba a kétnyelvű, de másodnyelv-domináns kisebbségek tartoznak. Ezek esetében a környezeti vagy másodnyelv szerepét betöltő többségi vagy államnyelv dominál a mindennapi nyelvi érintkezésben s egyre inkább a családon belüli nyelvhasználatban is. A másodnyelv-domináns kisebbségi közösségek csoportjába tartozik eltérő mértékben szinte valamennyi magyarországi kisebbség, valamint a térség többi országában élő szlovén, német, szlovák, cseh, cigány kisebbségek, s a magyar kisebbségek közül a szlovéniai és horvátországi közösség, a csehországi szlovákok. A másodnyelv dominanciája ellenére ezek a kisebbségek, illetve a kisebbségi csoporton belül a közösség jelentős hányada anyanyelvként a kisebbség eredeti nyelvét adja meg a népszámlálások során.

A másodnyelv túlsúlyával szemben rövid távon egyedül a német irodalmi nyelv megtanulásával anyanyelvüket újratanuló német kisebbségek tudnak nagyobb sikereket elérni, de az anyanemzetek és államaik presztízisének,

gazdasági sikereinek kisugárzása Csehország, Lengyelország, Szlovénia, Szlovákia, Horvátország és minden bizonnyal előbb-utóbb Románia, Ukrajna, illetve Szerbia részéről is érezhető hatásukat ezeknek a nemzeteknek a kisebbségi körében.

4.3 A nyelvi asszimilált kisebbségeknek két alcsoportját kell megkülönböztetnünk: az egyikbe azok a közösségek tartoznak, amelyek a kisebbség eredeti nyelvét, nyelvhasználatát az idősebb generációk révén még őrzik, s a fiatalabb generációk az iskolai oktatásban elsajátítják a kisebbség nyelvének irodalmi változatát. Ez a helyzet jellemzi a burgenlandi magyarságot, magyarországi kisebbségeknek azt a részét, amely a népszámlálás során anyanyelvüként immár a magyar nyelvet tünteti fel. Ide tartozik a térség regionális cigány közösségeinek jelentős része.

A második alcsoportba a nyelvváltás utáni helyzetbe jutott kisebbségek, illetve az egyes kisebbségek kisebb-nagyobb közösségei tartoznak, amelyeknek csupán homályos nyelvemlékei és a közösség egykori anyanyelve és kultúrája iránti tisztelet és vonzalom maradt. A térség kisebbségei közül talán csak az örmény és a jiddis nyelv térvesztése nyomán előállt helyzet jellemezhető ezzel a leírással.

4.4. A nyelvváltás fokozatainak különös jelentőségét aligha kell hangsúlyoznunk, hiszen a nyelv- és identitásváltás minden közösség esetében igen szorosan összefügg egymással.

5. A közép-európai kisebbségek tipológiai besorolásánál a történeti, területi, nyelvi kritériumok objektív támpontokat adhatnak az egyes közösségek meghatározásához és besorolásához. Ezeknek az objektív kritériumoknak a sorát még tovább bővíthetnénk a közösségek jogi státusának vizsgálatával (egyenjogú, kulturális csoportjogokkal rendelkező, nyelvhasználati csoportjogokkal rendelkező, egyéni jogokkal rendelkező, szerzett jogaiból veszítő, permanens restriktív elszorított, diszkriminált kisebbségek) vagy a kisebbségi pártok politikai programjainak osztályozásával (szeparatista, autonomista, integratív, asszimilációs párti stb.).

A viszonylag egyszerű objektív osztályozási szempontok mellett a közösségekhez tartozó személyek csoporthoz való tartozását azonban az objektív vagy annak tetsző tényezők, kritériumok mellett szubjektív tényezők egész sora is befolyásolja, s ezeket sem hagyhatjuk figyelmen kívül a tipológiai sajátosságok és hasonlóságok feltérképezésénél. A kisebbségi közösséghez az anyanyelv közössége, a lokális közösség kötelékeinek és a származás egy-két generáción belül mindenki számára egyértelmű folytonossága mellett más, szubjektív kapcsolatok is lehetnek kötődni. Egy-egy kisebbséggel a történeti sorsközösség vállalása, a kisebbség szokásaival, értékrendjével való azonosulás alapján, erkölcsi szolidaritás révén is lehet teljesen vagy részlegesen identifikálódni.

A kisebbséghez tartozó személyek etnikai önazonosság-tudata és a kisebbségek sok tényezőből szerveződő csoportidentitása fontos, de igen bizonytalan kritériuma a kisebbségek elméleti osztályozásának, besorolásának. Itt most csupán arra vállalkozunk, hogy a térség kisebbségi közösségeinek önmeghatározásai, illetve tudományos igényű definíciói alapján négy egymástól alapvetően különböző identitásformát próbáljunk egymástól elhatárolni.

5.1. Az eredeti vagy a kisebbségi fejlődés során anyanemzeti szerepkörbe került nyelvi, kulturális nemzeti közösséghez való tartozás tudata, azaz a nemzeti identitás primátusa a nemzeti kisebbségekként meghatározható közösségek egyik legfontosabb közös jellemzője. A kisebbségi magyarok körében végzett szociokulturális, társadalomlélektani vizsgálatok például azt mutatják, hogy a hét szomszédországi magyar kisebbség közül a négy nagyobb közösséget a magyar nemzeti identitás vállalása jellemzi: a lekérdezés során felkínált közösségi identitásformák között a szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági magyarok döntő többsége elsősorban az egyetemes magyar nemzethez tartozónak érzi magát. Hasonló egyöntetűségekre utaló jelek az egymás államaiban élő délszláv nemzeti kisebbségek, valamint a csehországi lengyelek esetében figyelhetők meg. A térség maradék német kisebbségei esetében az egyesült Németország gazdasági, politikai sikerei, a német nyelv presztízse, az újonnan létrejött közép-európai kisállamok esetében pedig az önálló nemzetállam kisebbségei iránti érdeklődése elsősorban az értelmiség és a középrétegek soraiban váltott ki a nemzeti tudat megerősödése irányába mutató reakciókat.

5.2. A történetileg több száz éve kialakult kisebbségek esetében a hullámzó erősségű etnikai identitás jegyei a jellemzők: az anyanyelv vagy anyatájnyelv tiszteletével, a kisközösség saját etnikus tradícióinak ápolásával, átadásával az erős származástudat jelenlétével meghatározható etnikai azonosságtudat elsősorban abban különbözik a nemzeti identitástól, hogy a csoportidentitás a kisebbség valóságos közösségére terjed ki, s az anyanemzeti kötődések, vonzalmak csupán kiegészítik ezt az identitásformát. A magyarországi kisebbségekhez tartozó nem értelmiségi csoportok, személyek nagyobb részét alapvetően ez az identitásforma jellemzi, mint ahogy a térség többi, bolgár, örmény, szlovák, cseh, szlovén kisebbsége körében is ez a fajta csoportidentitás a leggyakoribb.

5.3. A regionális (lokális) identitás az etnikai és nemzeti csoporttudat fontos kiegészítő elemeként van jelen a közép-európai kisebbségek önazonosság-tudatában. Liszka József, szlovákiai magyar néprajzkutató szerint a szlovákiai magyarság nemzeti identitása mellett nem a szlovákiai magyar kisebbség egységes mi-tudata, hanem a csallóközi, palócföldi, honti, nógrádi, bodrogi, ungvédeli magyar kisrégiókhoz való kötődés a magyarság csoporttudatának második számú domináns eleme. Ugyanez a jelenség az egységesen erdélyiként, vajdaságiként emlegetett magyar közösségek esetében is jól megfigyelhető. A hazai kisebbségek hagyományos régióinak magyar többségűvé válásával a regionális tudati kötődések ugyan lazulóban vannak, de főként a szlovén s részben a román, szlovák és a horvát kisebbség, illetve a baranyai német közösség esetében mindmáig fontos kiegészítő identifikációs tényező a szűkebb pátriaként megélt régióval, településsel való azonosulás tudata. A csehországi és szlovákiai morva és sziléziai kisebbség 1990. évi népszámlálás során regisztrált nagyszámú jelentkezőjét alighanem egyszeri jelenségként kell értékelni, hiszen a tartományi különállás politikai tartalmát Prágának sikerült semlegesíteni, a morva regionális nemzeti mozgalom pedig az elmúlt években elveszítette tömeges támogatottságát.

5.4. A kettős identitás a történeti és másodnyelv-domináns kisebbségekre jellemző sajátos etnikai-nemzeti csoporttudat, amely révén a kisebbségek etnikai önazonosságukat a befogadó ország állampolgári közösségéhez és a többségi nemzethez való asszimilációs-integrációs kötődésüket próbálják összeegyeztetni. A kettős identitáson belül az etnikai és az állampolgári, illetve az asszimilációs-integrációs tényezők között legtöbbször igen törékeny egyensúly létezik, bármely negatív impulzus képes azt igen rövid időn belül egyik vagy másik irányba elmozdítani.

5.5. Az összetett államnemzet, politikai nemzet kategóriáival való azonosulásra tömeges méretekben Közép-Európában a volt Jugoszláviában akadt példa, ahol a magukat jugoszlávoknak vallók száma 1981-ben az egész ország területén meghaladta az 1,2 milliót, Vajdaságban megközelítette a kétszáz-, Horvátországban pedig a négyszázezret. A csehszlovák identitás ugyanakkor 1968 után egyszer sem érte el az tízezres számot. Ugyanakkor a nyelvváltás utáni szakaszba jutott kisebbségek a kettős identitás feladását követően származástudatuk esetleges megőrzése mellett az állampolgári közösséget tartva célközösségnek, legtöbbször az állampolgárság és nemzetiség azonosításával jutnak el a többségi nemzeti közösség vállalásához.

6. A domináns identitásformák csoporttudatra gyakorolt hatását a kisebbségek belső kohéziója felől is érdemes megvizsgálni. A fogyó lélekszámú, a nyelv- és identitásváltás által elbizonytalanodott kisebbségi közösségek esetében aligha lehet feltételezni az egész csoportra kiterjedő egységes, erős mi-tudatot. Az erős csoporttudat még a kompakt településszerkezettel, domináns nemzeti tudattal rendelkező kisebbségek esetében is leginkább a tartós válsághelyzetekben alakul ki és állandósul. A csoport belső kohézióját a közép-európai kisebbségek esetében leggyakrabban a kisebbség politikai képviselője és értelmisége képes biztosítani, s ezekre legtöbbször a többség negatív politikai lépései szoktak rásegíteni. A kisebbségi jogok kiterjesztése csak az önkormányzati modell esetén képes a belsőkohéziót növelni, a részleges jogkiterjesztés pl. a nyelvhasználat, az oktatás vagy más kulturális jogok terén általában a csoportszolidaritás gyöngülését eredményezi.

Milyen tipológiai sémát lehet felrajzolni az elmondottak alapján? A közép-európai kisebbségek történeti, területi, nyelvi, tudati jellemzők alapján egymástól mereven nem elválasztható három csoportba sorolhatók be:

- a nemzeti közösségtudattal rendelkező, azt közösségi identitásukban meghatározó elemként értékelő nemzeti kisebbségek csoportjába,

- az eredeti vagy anyanemzeti közösségtől tartósan különfejlődés ahhoz elsősorban a származás, valamint a beszélt nyelv alapján kötődő etnikai kisebbségek csoportjába,

- valamint a vizsgált országok egyes régióiban kialakult s ma identitásukat ehhez a régióhoz való kötődésükkel meghatározó regionális kisebbségek csoportjába.

Véleményem szerint erősen vitatható az az álláspont, amely szerint a közép-európai kisebbségek közül egyedül a cigányság tekinthető etnikai kisebbségnek. A szomszédságban élő anyanemzetek közelsége s az azzal való változó intenzitású kölcsönös viszonyulás természetesen fontos, de nem meghatározó különbség a térség országaiban élő cigány közösségekkel való összehasonlításban.

Az etnikus jegyek (nyelv, származás, hagyomány stb.) alapján szerveződő s az anyanemzettel a nemzettudat közössége szintjén már nem vagy csak halványan azonosuló többi kisebbségek csak részben sorolhatók a nemzeti kisebbségek csoportjába, s jóval indokoltabbnak tűnik besorolásuk az etnikai vagy a regionális közösségek kategóriájába. A magyarországi kisebbségekre szinte kivétel nélkül ez a köztes állapot a jellemző. Mint ahogy az etnikai és a regionális kisebbségtípusok sem tekinthetők eleve elrendelt és örökkévaló adottságnak, a nemzeti kisebbségek körében is folyamatosan jelen vannak és hatnak az nemzeti közösséghez képest egyfajta különfejlődéshez vezető motívumok.

7.1. A három csoport között folyamatos az átjárás lehetősége, vannak csoportok, amelyeket kisebb-nagyobb megszorításokkal akár mind a három csoportba is besorolhatunk. Egy adott nemzeti kisebbségcsoporton belül egyik-másik közösség fejlődésében már kimutathatók a nemzeti közösségből való nyelvi-kulturális, tudati kiválás jelei (burgenlandi, szlovéniai magyarok), más etnikai csoporttudattal rendelkező közösségek viszont most találhatnak rá a nemzeti közösséghez való közeledés lehetőségeire (szlovák, szlovén, horvát stb. csoportok).

7.2. A különböző kisebbségtípusok önszerveződéséért, többséghez fűződő viszonyáért, jogaik biztosításáért felelős kisebbségi és többségi politikusoknak viszont elengedhetetlenül szükségük van az adott kisebbségek helyzetének, sajátosságainak és más kisebbségekkel való rokonságának a feltérképezésére. Hiszen minden program, legyen az bármilyen hangzatos, előkészített, csak akkor számíthat sikerre, ha a megcélzott közösség adottságait, készségeit és képességeit maximális mértékben figyelembe veszi.

Nem kétséges, hogy napjainkra véget ért, sőt immár visszajára fordult a kisebbségkutatás 1990-es évek elején tapasztalt reneszánsza és konjunktúrája. Ezt mutatja az a tény, hogy a kisebbségekhez tartozók gyakran adnak hangot annak a véleményüknek, hogy igen kevés hasznát látták-látják a sokféle kutatásnak, s legfeljebb a kisebbségi értelmiség által végzett önkutatást tartják fontosnak a közösség önismerete és önszerveződése szempontjából. A kisebbségi kérdéssel foglalkozó politikusok közül szintén sokan érzik úgy, nem a tudományos kutatásokon áll vagy bukik a megoldási alternatívák, a különböző politikai elképzeléseik sikere, sokkal inkább a pártközi, tárcaközi alkufolyamatokon, a költségvetési támogatottságon vagy épp a helyi önkormányzati erőviszonyokon.

Felmerült és meg is fogalmazódott a kérdés: kell-e, s ha igen miért és hogyan kell a következő években

Magyarországon a különböző kutatóműhelyekben a kisebbségi kérdésekkel foglalkozni? Miért lehet többségek és kisebbségek számára minden fenntartás dacára egyaránt fontos a kis nemzetek és nemzeti, etnikai kisebbségek által lakott Közép-Európában folyamatosan tisztázni a kisebbségi kérdés alapfogalmait, számba venni a kérdések, konfliktusok kezelésének, megelőzésének módozatait, megoldási alternatíváit?

Előadásomban arra tettem valószínűleg túlzottan vakmerő és szükségképpen elnagyolt kísérletet, hogy a Közép-Európa Németországtól keletre eső részén élő kisebbségek legfontosabb sajátosságait és hasonlóságait összevetve térségünk kisebbségeinek 20. századi történeti változásait s azok következményeit tipológiai szempontok alapján rendszerezem.

Szarka László

[Vissza](#)

Új lehetőségek és kihívások - új kommunikációs stratégiák? A magyarországi németek körében végzett nyelvismereti felmérés tanulságai

Observations on the Proficiency of the German Minority of Hungary

The two professors of linguistics, experts of the language problems of the German minority point out that the language situation, communication outline and chosen strategy of the mentioned minority is very complex and changing as well. It must be emphasized that the primary language of the Germans here became the Hungarian and that the standard German gradually substitute the less useful local German dialects.

Bevezetés

A kisebbségek nyelvészeti kutatásainak a 20. század második felének tudománytörténeti fejlődése új irányt adott. A szociológia, a kulturális antropológia, a pszichológia fejlődése felszínre hozott olyan, a nyelvet is érintő kérdéseket és problémákat, melyek felgöngyölítéséhez, megoldásához az eddigi, klasszikus értelemben vett nyelvészeti módszerek egyedül nem bizonyultak kielégítőnek. A nyelvföldrajzi módszerek rendszerorientáltsága mindinkább ellentétbe került a tényleges nyelvhasználat felhasználó központúságával. A modern kutatások- természetesen a klasszikus profil továbbvitele mellett és annak eredményeit felhasználva - egyre kevésbé tekintik a nyelvjárásokat homogén egységeknek. A vizsgálódások középpontjába egyre inkább a tényleges nyelvhasználat és annak szociológiai paraméterei kerülnek. Kisebbségek, nyelvi szigetek esetében szociológiai paraméterek kutatásba történő bevonása - a nevezett népcsoportok speciális helyzete miatt - fokozatosan indokolt. Rendkívül fontos azonban, hogy az így kapott adatok és eredmények az elméleti elemzéseken túlmutató konkrét javaslatok formájában szerepeltethetők és hasznosíthatók legyenek az egyes kisebbségek másságmegőrző stratégiájában.

E tények mind sürgetőbben hatottak egy jellegét és szakmai megalapozottságát, területi kiterjedését egyaránt felölelő, hiánypótló felmérés irányába a magyarországi németek esetében is. Ezért indítottuk el 1995 nyarán - hosszabb előkészítő, felmérő, illetve konzultációs időszak után - azt az átfogó vizsgálatot a magyarországi németiség körében, mely jelenleg is folyamatban van, s melynek céljait, módszereit és első óvatosan megfogalmazott eredményeit szeretnénk itt ismertetni, a terjedelmi korlátok miatt természetesen csak vázlatosan.

1. Az adatbázis

1995 nyarán az interjú és kérdőíves technika előnyeit egyesítő, ún. autorizált interjú technikán alapuló, többdimenziós országos méretű felmérést indítottunk el a magyarországi németiség körében. A vizsgálat súlypontját két önmagában is többszörösen összetett és egymással is több szálon összefonódó problémakör teszi ki. Az első a magyarországi németiség helyi német nyelvjárások, német standardnyelv és magyar nyelv által meghatározott kommunikációs profiljának és ezzel összefüggésben nyelvhasználatának feltérképezését célozza, magában foglalva az anyanyelv, az első és a második nyelv kérdéskörét, valamint a fent említett nyelvekhez és nyelvi változatokhoz kapcsolódó attitűdöket is. A második kérdéscsoport a bel- és külföldi német nyelvű tömegkommunikációs eszközöknek többek között a nyelvhasználatra és az identitásra gyakorolt, eddig nem vizsgált hatását szándékozik felmérni és dokumentálni. Az adatgyűjtésnél - egy mind átfogóbb kép elérése érdekében - arra törekedtünk, hogy minden kutatópont esetében nemek, generációk, foglalkozás, szocializáció, valamint interakciók szerint különböző adatközlőkkel dolgozzunk. A vizsgálat - nem utolsósorban a kutatópontok magas száma és földrajzi szétszórtsága miatt - még folyamatban van, eddig Dél-Magyarországon (Baranya, Tolna, Somogy és Bács-Kiskun megyékben), valamint a Budapest környéki németek lakta településeken végeztük el az adatgyűjtést, ami eddig közel 600 kitöltött kérdőívet és több tízórányi hangfelvételt eredményezett.

Az alábbiakban - az említett vizsgálat eddigi adatait korpuszként felhasználva - a magyarországi németiség jelenkori nyelvi állapotát, valamint nyelvhasználatának, kódválasztásának és a benne megnyilvánuló stratégiáknak egyes aspektusait szeretnénk röviden ismertetni és felvázolni. Miután a mai helyzet több szálon futó diakrón folyamatok eredménye, s mint ilyen, nem mentes a múlt hordalékától sem, előjáróban nyelvekre és nyelvi változatokra lebontva röviden összefoglaljuk az ide vezető szálakat.

Történeti háttér

A magyarországi németek túlnyomó többségénél egészen a 20. század közepéig a magukkal hozott nyelvjárásokból az egyes településeken belüli nyelvi kiegyenlítődés teremtette helyi német nyelvjárások töltötték be az elsődleges kommunikációs eszköz szerepét. E nyelvjárások felett álló regionális német köznyelv megléte és valószínűsíthető "ad hoc" használata - főként a hazai németiség életformája és alacsony mobilitása okán - egyrészt időszakos alkalmakhoz, másrészt - velük összefüggésben - nemekhez kötődött. Olyan, az egyes faluközösségek határain túlmutató aktivitások, mint a lányok szolgálókként más településeken eltöltött hónapjai, ritkábban évei, valamint a férfiak vásárokkal kapcsolatos ténykedései és katonai szolgálati idejük hónapjai nyújthattak csak igen behatárolható alkalmakat egy-egy ilyesfajta magasabb szintű kiegyenlítődésre. Noha a német standardnyelv írott és beszélt formában egyaránt képviseltette magát az iskolai oktatásban és a szószéken, a németiség túlnyomó részénél inkább receptív, mint produktív módon jelentkezett ismerete.

A magyar nyelv a múlt század utolsó harmada óta gyakorol mind nagyobb hatást és nyomást a magyarországi németek kommunikációjára. Ez egyrészt a hazai német nyelvjárásokba beépülő magyar nyelvi integrátumokon keresztül nyilvánul meg, másrészt a magyarországi németek mind biztosabb és átfogóbb magyar nyelvismeretében, tudásában és vele összefüggésben magyar nyelvhasználatában. Az utóbbi folyamat - gazdasági, településföldrajzi,

migrációs és szociális paraméterek által befolyásolva - különböző, a nyelvhasználatban máig mérhető mennyiségi és minőségi eltéréseket mutat a hazai németsegen belül: míg a korabeli források már a két világháború közötti időszakra vonatkoztatva egyre biztosabb magyar nyelvtudásról tudósítanak a főváros vonzáskörzetében, illetve a nagyobb iparvidékeken élő németiség minden rétegénél, addig a dél-magyarországi, kiterjedésében is nagyobb, kompaktabb németek lakta területen ebben az időben még csak igen sporadikus a magyar nyelvtudás, sőt a paraszti népeesség körében teljes hiánya a jellemző. A magyar nyelv hatásához jelentős mértékben járult hozzá a német nyelvjárások és a magyar nyelv közötti többszörösen aszimmetrikus viszony: e két kommunikációs eszközben - hogy ismét csak a legfontosabbakra térjünk ki - mindössze a beszélt, elsősorban hétköznapi kommunikációs szituációkban teljesítőképes nyelvjárások konfrontálódnak egy, a kommunikáció minden síkján teljes kiépítettséggel rendelkező standardnyelvvvel. Fokozta a magyar nyelv hatását az a tény is, hogy a magyarországi németsegnél - az anyaországokkal, ill. az anyanyelvvvel való szorosabb kapcsolatok híján - a német helyett a magyar nyelv vette át és töltötte be az ún. "*Hochsprache*", az irodalmi, ill. standardnyelv szerepét.

A hazai németiség nyelvállapota és nyelvhasználata tekintetében a legfontosabb, negatív kihatásaiban máig meghatározó korszakhatárt 1945 - a második világháború vége -, illetve vele szoros összefüggésben 1947 - a kitelepítés - jelenti. Az ezután következő fél évszázadon belül - az utóbbi évek többirányú pozitív változásai alapján - két, egymástól több szempontból is eltérő korszak körvonalai látszanak kibontakozni. Az első korszakot a magyarországi németiség úgynevezett "nehéz évtizedei" töltik ki, azaz az 50-es, 60-as és 70-es évek, mikor is az ismert történeti, politikai, valamint gazdasági retorziók és változások mind közösségi, mind egyéni szinten a makro- és mikroszociális struktúra messzemenő átalakulásokhoz vezettek. A német nyelv egyik formája sem kívánatos a többségi nemzet számára, a németiséghez való tartozás vállalása sokak számára nem attraktív (lásd a népszámlálási adatokat), a szociális felemelkedés és minden fajta érvényesülés a magyar nyelvhez kötődik, melyeknek következtében a primer szocializáció túlnyomórészt magyar nyelvű, és a nyelvi váltás folyamata hihetetlenül felgyorsul. Ezzel összefüggésben igen gyorsan erodálódnak a német nyelvjárások, használatuk során egyre gyakrabban makaronizálódnak, presztízssük alacsony. Eme igen gyors, fokozatos leépülés után a pozitív változások első jeleit, mintegy a háború utáni időszak második korszakának lassú bevezetésekképpen a 80-as évek második fele hozza magával, számszerű növekedésük és bizonyos korlátozott kiteljesedésük azonban leginkább a 90-es években figyelhető meg. Csak jelzésszerű felsorolásban álljanak itt azok a tények és tényezők, melyeknek a hazai németiség nyelvállapotának és nyelvhasználatának pozitív irányú változásában meghatározó szerep jut: mennyiségi és minőségi változások a kisebbségi (nyelv)oktatásban (a kétnyelvű iskolák rendszerének kiépítése, a nemzetiségi középiskolák számának jelentős növekedése, anyanyelvi vendégtanárok foglalkoztatása, partneriskolák), az anyaországokkal való kapcsolatok bővülése (utazás, ösztöndíjak, partnertelepülések hálózata), a kisebbségi törvény (a kisebbségi jogok törvénybe foglalása, kisebbségi önkormányzatok), a különböző kisebbségi egyesületek számának növekedése. Ezzel egy időben, nem utolsósorban a politikai, gazdasági nyitás és a rendszerváltás következtében Magyarországon felértékelődnek az idegen nyelvek, a magyarországi németiség felismeri anyanyelve piaci konvertálhatóságát a magyar, sőt ezen túlmutatóan az európai munkaerőpiacon, ami a fent említett pozitív változásokkal és új lehetőségekkel együtt a nyelv és a kultúra revitalizációjához látszik vezetni.

Az 1. táblázat nyelvekre és nyelvi változatokra lebontva tekinti át és foglalja össze a fent tárgyalt három korszakot a *kommunikáció nyelve*', az *önazonosulás nyelve*', illetve a *presztízis-nyelv*' szempontjából:

1. táblázat

	1945-ig	50-es,60-as és 70-es évek	80-as és 90-es évek
a kommunikáció nyelve	helyi német nyelvjárások	magyar (nyilvános helyzetekben) nyelvjárás (privát helyzetekben)	magyar helyi német Nyelvjárások (idős, ill. legidősebb generációk, elsősorban Dél-Magyarországon)
az önazonosulás nyelve	helyi német nyelvjárások; magyar (polgárság, értelmiség)	magyar (közelebbről meg nem határozott "német" identitástudat keretében)	magyar német (egyfajta határozott "német" identitástudat keretében)
presztízis-nyelv	magyar (polgárság, értelmiség)	magyar	német standardnyelv

3. A felmérés eredményei

3.1. A nyelvi kompetencia kérdése

A magyarországi németek kompetencia-struktúrájában - mint ahogy arra már az előzőekben kitértünk - három kommunikációs eszköz játszik struktúraalkotó szerepet, jelesen a *helyi német nyelvjárás*, a *német standardnyelv* és a *magyar nyelv*. A kompetenciaprofil ily mértékű összetettsége egyrészt megnehezíti, másrészt fokozottan indokolja az érintett nyelveknek különböző paraméterek alapján egymástól történő elkülönítését. A három kommunikációs eszköz minőségi és időbeli mutatók által meghatározott helyiértékét pontosabban definiálandó, azt kértük a felmérés első kérdéseként adatközlőinktől, hogy az anyanyelv' fogalmát most még minden konkrét, személyes vonatkozástól mentesen határozzák meg. Az e kérdésre kapott válaszokat, tulajdonképpen laikus definíciókat, a bennük meghatározó szerepet játszó azonosító jegyek, kritériumok és vezérmotívumok alapján a 2. táblázat szerint lehetett csoportosítani.

Az adatközlők túlnyomó többsége egyfajta szűkebb, illetve tágabb szegmentáló, etimologizáló módon az 1. pontban felsorolt kritériumok (anya, család) alapján definiált, emellett igen gyakori volt még az anyanyelvnek az első nyelvvel való azonosítása (2. kritérium). Egyedi előfordulásuk, komplexitásuk és nagyfokú tudatosságuk okán megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a 4. és 5. pontban foglalt meghatározások. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az adatközlők igen nagy része egyfajta bizonytalansággal reagált a kérdésre, ez elsősorban a kérdés szokatlan, nem mindennapi voltára vezethető vissza. Ez a bizonytalanság azonban csak fokozódott, mikor az anyanyelv, az első nyelv, illetve egy esetleges második nyelv esetükben való konkrét megnevezését kértük, nem utolsósorban azért, mert az általuk definíciós formában megfogalmazott kritériumok ellentétbe kerültek az általuk megnevezett anyanyelvvel. Az így, igen sokszor revidált kritériumok és a hozzájuk tartozó definíciók, meghatározások a 3. táblázatba foglalt képet mutatják.

2. táblázat

Kritérium Definíció 1

1. család/anya (a családban beszélt nyelv/az anya által beszélt nyelv) "...ahogy anyám beszélt hozzám..." (f./52)

"... amelyet a családomban hallottam..." (n./22.)

"... amelyet a szüleim beszélnek..." (n./17)

2. időbeli elsőség (az elsőként megtanult nyelv) "...amelyet otthon először hallottam..." (f./70)

3. funkció (a használat gyakorisága)

"... amelyet a leggyakrabban használ az ember..." (n./36)

"... amelyet otthon és a közéletben használ az ember ..." (n./52)

4. önazonosulás + a nyelvtudás foka

"Az anyanyelv nem az a nyelv, amelyet az ember az anyjától tanul. Anyanyelv az a nyelv, amit az ember magas szinten tud, és amivel azonosul is." (n./52)

5. származás

"... mi németek vagyunk, akkor az anyanyelvünk is német..." (f./65)

"... nem vagyok magyar, legelőször is német vagyok, akkor is, ha mégoly rosszul is tudom ezt a nyelvet, még akkor is német vagyok. Hát hogy lehet azt mondani, hogy magyar vagy, ha az anyád egy szót sem tudott magyarul? Hát ez egy hazugság, ez nem igaz!" (f./76)

Az adatközlők túlnyomó többsége egyfajta szűkebb, illetve tágabb szegmentáló, etimologizáló módon az 1. pontban felsorolt kritériumok (anya, család) alapján definiált, emellett igen gyakori volt még az anyanyelvnek az első nyelvvel való azonosítása (2. kritérium). Egyedi előfordulásuk, komplexitásuk és nagyfokú tudatosságuk okán megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a 4. és 5. pontban foglalt meghatározások. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az adatközlők igen nagy része egyfajta bizonytalansággal reagált a kérdésre, ez elsősorban a kérdés szokatlan, nem mindennapi voltára vezethető vissza. Ez a bizonytalanság azonban csak fokozódott, mikor az anyanyelv, az első nyelv, illetve egy esetleges második nyelv esetükben való konkrét megnevezését kértük, nem utolsósorban azért, mert az általuk definíciós formában megfogalmazott kritériumok ellentétbe kerültek az általuk megnevezett anyanyelvvel. Az így, igen sokszor revidált kritériumok és a hozzájuk tartozó definíciók,

meghatározások a 3. táblázatba foglalt képet mutatják:

3. táblázat

Kritérium Meghatározás, érvelés

1. A nyelvtudás foka "...hát magyarul jobban ki tudom fejezni magam..."
(f./52)

"...a svábnál bizonyos témák esetében gondolkoznom kell, hogyan is mondjuk, magyarul viszont azonnal beugrik..." (n./46)

2. Magyarországhoz mint anyaországához való lojalitás "... hát ..., hiszen Magyarországon élek, akkor az anyanyelvemnek magyarnak kell lennie, de tudok még egy másik nyelvet, a svábot..." (n./71)

"... magyar vagyok, itt születtem..." (n./85)

"... tudom, hogy magyar vagyok, hogy ide tartozom, de valamennyire németnek is érzi magát az ember, egy bizonyos fokú megosztottság, bizonytalanság van bennem..." (n./46)

3. A nyelv által biztosított kommunikációs lehetőségek (nyelv kiépítettsége) "... a sváb az elmaradott, a magyar inkább, jobban anyanyelv..."(f./77)

Szembeötlő, hogy a definíciókban igen hangsúlyosan szereplő olyan megfogalmazások, mint "az anya által közvetített nyelv", illetve "az elsőként megtanult nyelv" a konkrét megnevezések során helyét átadni kényszerült a teljesebb kommunikációs magabiztosságot nyújtó nyelvnek, ami az esetek túlnyomó többségében a magyar nyelvet jelenti. Igen érdekes az a jelenség, mely főként a középső és fiatalabb generációnál fordult elő gyakran: még annak a ténye is feledésbe merült, hogy a primer szocializációban elsőként és a szülői ház által közvetítetten a német nyelvjárást sajátították el. Erre akkor derült fény, amikor az interjút figyelemmel kíséző egyik szülő, az esetek többségében az anya, helyreigazította a választ. A két legidősebb generációnál sem volt probléma- és konfliktusmentes a válaszadás: a Magyarországon, illetve a magyar nyelven keresztül történő anyanyelv-meghatározás a két 71, illetve 85 éves, s így a legidősebb korosztályhoz tartozó adatközlő esetében nagy valószínűséggel az ez irányú negatív tapasztalatokra vezethető vissza, hiszen mindketten anyanyelvi szinten bírnak és használják is a német nyelvjárást. Ugyanezen generációknál volt tapasztalható a több-anyanyelvűség, az anyanyelv(ek)nek egyfajta időbeli megkötése, meghatározása, hogy tudniillik régebben a német nyelvjárás volt az anyanyelvük, de miután kevés alkalmuk van annak használatára, és mert a magyar nyelv adja meg nekik a teljes kommunikációs magabiztosságot, ezért ma már a magyart tekintik annak.

Az anyanyelv kérdésének igen összetett és itt csak jelzésszerűen ábrázolt problematikája után áttérünk a *nyelvi kompetencia* kérdésére. A hazai németiség magyar nyelvi kompetenciáját külön tárgyalni szükségtelen, mivel kivétel nélkül minden magyarországi német birtokában van ennek a nyelvnek, így csak a német nyelvjárásokra, illetve a német standardnyelvre vonatkozó ez irányú vizsgálati eredményeinkre térünk ki részletesebben. Összefoglalóan meg kell jegyeznünk, hogy az összes általunk figyelembe vett szociális paraméter közül az életkor bizonyult határozottan vízválasztónak ebben a kérdésben. Egyéb szociális paraméterek módosítják ugyan a képet, de nem rendelkeznek a generációs hovatarozással összevethető nagyságrendben csoportalkotó és -képző szereppel. A nyelvjárási kompetencia a legidősebb generációtól a mind fiatalabbak felé haladva graduálisan csökken, ami abban is megnyilvánul, hogy míg az idősebbek általában produktív és receptív módon is bírnak a nyelvjárást, addig a mind fiatalabbaknál egyre inkább fokozódó, beszűkültebb értési szintet dokumentálhatunk, a nyelvjárás aktív használatának képessége náluk igen alulreprezentált, esetenként megkövesedett formulákban nyilvánul meg, vagy teljesen hiányzik.

A történeti áttekintésben már érintett földrajzi, településpolitikai és urbanizációs tényezők nyelvjárásmegőrző, ill. annak ellenében ható szerepe, a nyelvjárási kompetencia esetében mérhető nagyságrendbeli különbségeket eredményez. A Budapest környéki német települések esetében ugyanis - ellentétben a dél-magyarországi kompaktabb és kiterjedtebb németek lakta településblokkal - a nyelvjárási kompetencia beszűkülése és a nyelvjárásnak mint aktív kommunikációs eszköznek eltűnése sokkal előrehaladottabb. Itt a nyelvjárás funkcióvesztése - kevés kivételtől eltekintve - szinte teljesnek mondható, nemcsak a fiatalabb, hanem a középső generáció kompetencia-struktúrájából is teljes mértékben hiányzik ez a kommunikációs eszköz. Dél-magyarországi német településeken ugyanakkor a középgenerációban is igen szép számmal találunk még nyelvjárásbeszélőket, a fiatalabbak egy részénél is dokumentálható még egyfajta nyelvjárási kompetencia, sőt, újabban - feltehetőleg a már említett pozitív változások lecsapódásaként - az sem ritka, hogy a szülők, a nagyszülők segítségével és nyelvi kompetenciájuk függvényében gyermekeik primer szocializációjába a magyar mellett tudatosan a nyelvjárást vagy a német standardnyelvet is bevonják.

A nyelvjárás eróziója, visszaszorulása és helyenkénti teljes eltűnése mellett a *német standardnyelv* mind nagyobb térnyerése és presztízs-növekedése az a másik jelentős tényező, amely főként a nyolcvanas évek végétől jelentősen befolyásolja és gazdagítja a magyarországi németiség kommunikációs aktivitását és repertoárját, elsősorban a

fiatalabb generációkét. Statisztikai kimutatások szerint a magyarországi németesség körében a német a legnépszerűbb idegen nyelv, szemben az országos szinten vezető angolal. Általánosan jellemző volt adatközlőinknél, hogy azok is, akik származásuk szerint a németességhez tartoznak, de nyelvi kötődésüket elvesztették, nagy súlyt fektetnek arra, hogy legalább gyermekeik iskolai úton elsajátítsák a német nyelvet. Ebben természetesen nagy szerepet játszik a német nyelv általános nemzetközi presztízse, valamint az a tény, hogy a német nyelvtudás gazdasági faktorként is konvertálható az európai munkaerőpiacon.

3.2. Nyelvek és nyelvi változatok attitűdjei

Az egy nyelvhez kapcsolódó attitűdök, valamint a kompetencia és a konkrét nyelvhasználat között több szalon futó kölcsönösségi viszony áll fenn: minél kiterjedtebb, átfogóbb a kompetencia, minél pozitívabb egy kommunikációs eszköz megítélése, annál gyakrabban és magabiztosabban kerül sor annak gyakorlati alkalmazására, ugyanakkor azonban a gyakorlati alkalmazás különböző okokból bekövetkező beszűkülése negatívan hat vissza a kompetenciára és a nyelvre vonatkozó attitűdre is.

Vizsgálataink során szinte kivétel nélkül minden adatközlőnél - olyanoknál is, akik a nyelvjárást vagy egyáltalán nem beszélnek, vagy csak igen beszűkült értési kompetenciával rendelkeznek - egyfajta magyarországi német identitásra vonatkozóan igen erős érzelmi kötődést tapasztalunk. Meglehetősen sokan kifejezetten sajnálták, hogy nem beszélnek a nyelvjárást, és ennek hiányában azt gyermekeiknek sem tudták, tudják továbbadni. Szinte mindannyian tudatában vannak a német nyelvjárást konkrét kommunikatív funkcióján túlmutató szerepével az identitás megőrzésében. Összességében igen pozitív, érzelmi motívumoktól sem mentes volt a nyelvjárást megítélése, de csak addig a pontig, amíg konkrét kérdések formájában (pl. Mely nyelvet hagyományozzák át a szülők a gyermekekre, ha mind a nyelvjárást, mind a német standardnyelvet is anyanyelvi szinten bírják?) nem konfrontáltuk a nyelvjárást az irodalmi német nyelvvel, ettől a ponttól kezdve ugyanis a nyelvjárást negatív attitűdjei kerültek előtérbe. Igen tanulságos volt, hogy egyszerű emberek milyen tisztán és éleslátással fogalmazták meg a nyelvjárást hiányait, kommunikatív deficitjeit és döntöttek - mindenfajta érzelmi kötődést mellőzve - a nyelvjárást ellenében a német irodalmi nyelv mellett. A nyelvjárással szemben a 4. táblázat tárja fel a leggyakoribb kifogásokat:

4. táblázat folytatása

Negatív attitűd-komponensek Érvélesek, magyarázatok

1. Nominalizációs hiányosságok (a nyelvjárástoknak mint nyelvi változatoknak (f./77) egy, a standardnyelvvvel összevetve nem teljes nyelvi kiépítettsége; a hazai német nyelvjárástokban, az anyanyelv fejlődésétől való elzártság következtében fellépő szókincsbeli hiátusok)

"...a sváb visszamaradott, elmaradott..."

".. a mi svábunkkal nem lehet modern tartalmakat kifejezni..."(n./ 43)

"A nyelvjárást szókincs nem fejlődött. Ha az ember megtanulta a német standardnyelvet nehezen talál vissza a nyelvjáráshoz" (n./38)

2. Hiányzó írásbeliség, a nyelvjárástok beszélt nyelvi volta

"Kár, hogy az én nemzedékem csak beszélni tud, írni és olvasni azonban nem. A sváb az embertelen, nem lehet írásban használni"(f./59)

"A nyelvjárást az egy beszélt nyelv." (f./33)

3. A nyelvjárástok arealitásából következő értési/megértési nehézségek

"... mit akar a nyelvjárástokkal?! Hiszen a maga nyelvjárástát sem értem az enyémmel!"(f./79)

"... A nyelvjárástunkat sem Magyarországon, sem Németországban nem értik. Jó lett volna a német standardnyelvet megtanulni!" (f./33)

4. Az adott nyelvjárástnak a német standardnyelvtől való eltérései (= nyelvi normák megsértése)

"Azok a szavak, amelyeket a vörösváriak használnak, nem található meg a németstandardnyelvben" (n./36)

"... a sváb nagyon messze van a magas német irodalmi nyelvtől..." (f./77)

"Az unokák az iskolában a német standardnyelvet tanulják, nem lehet őket összezavarni, mert akkor a németet a svábbal kevernék!" (n./60)

5. A nyelvjárás alacsony presztízse (nyelvjárás = paraszti nyelv)

"Aki az iskolában tanult németet, az már egy szót sem szól svábul, az szégyenli magát!" (f./37)

"Mind kevesebben értenek és beszélnek nyelvjárást. A német standardnyelv az a nyelv, aminek értéke van, azt tanítják az iskolában." (n./40)

"Budapest közelsége befolyásolja az embereket, nem akarják, hogy vidékieknek nézzék, tartsák őket." (n./52)

6. A közvetlen anyagi konvertálhatóság hiánya (ellentétben a német standardnyelvvél)

"... A sváb nyelvjárás egy tradíció, lehetápolni, szép lenne, ha több ember beszélne a nyelvjárást, de az iskolában és a nagyvilágban a német standardnyelv a fontos."

Ezen véleményekben is tapasztalható volt a német nyelvjárások "paraszti nyelv"-ként való kategorizálása, mely történetileg rendelkezik ugyan valóságtartalommal, ugyanakkor természetesen negatívan befolyásolja a nyelvjárás megítélését. Ma is érvényes, hogy bizonyos iskolai végzettség és szociális státus esetében - az ún. "nadrágos emberek"-nél - el sem várják, hogy valaki nyelvjárást használjon. Ugyanez a hozzáállás tapasztalható az idősek részéről akkor, ha fiatalokról derül ki, hogy beszélnek nyelvjárást (főként a Budapest környéki településeken), mivel nemcsak hogy nem várják el tőlük a nyelvjárás ismeretét, hanem nem is feltételezik róluk. Az elmúlt időszakokkal összevetve azonban ez a szempont adatközlőink megítélésében visszaszorult, ugyanakkor hangsúlyozottan esik latba az egyes kommunikációs eszközök által nyújtott kommunikatív kiépítettség (lásd 1. és 2. pont). A sok negatív attitűd mellett a nyelvjárás pozitívumaként emelték ki az adatközlők azt a tényt - ez szintén a 80-as, 90-es évek "nyitásának" eredménye -, hogy annak ismerete megfelelő német nyelvi területeken járva elősegítette kommunikációjukat.

Ezzel ellentétben a német irodalmi nyelv képviseli a magyarországi németek számára azt a nyelvet, amely szóban és írásban, régiók felett állóan a kommunikáció minden szintjén kiépített és teljesítőképes. Ehhez járul még a német nyelvnek már említett gazdaságilag konvertálható szerepe és presztízse, aminek következtében magyarországi német szülők egyre inkább az irodalmi német nyelv felé terelik gyermekeiket. Ebben a folyamatban igen jelentős szerepet játszanak a felmérésben szintén vizsgált külföldi német nyelvű tömegkommunikációs eszközök, főként a szatelithálózatban fogható csatornák. 4

3.3. Nyelvhasználat és kódválasztás

A nyelvjárás kompetencia már előzőleg említett beszűkülése, mely kiegészül a negatív attitűdökkel, természetesen maga után vonja a nyelvjárások alulreprezentáltságát konkrét kommunikációs szituációkban. Az alulreprezentáltság mellett azonban egyfajta funkcióváltásnak is tanúi lehetünk. Míg a nyelvjárás régebben minden kommunikációs szituációt és témát lefedett, addig ma a következő tendenciák figyelhetők meg:

- a) a nyelvjárás egyre inkább a privát, szűkebb családi szférába szorul vissza, nem ritka azonban az sem, hogy a legidősebb generációhoz tartozó házaspárok, akik mindketten beszélnek a nyelvjárást, családi környezetben is a magyart használják, vagy hogy a nyelvjárást igen erősen keverik magyar elemekkel. Elmondásuk szerint a kódválasztás nem irányított és tudatos, csak utólag konstatálják néha, hogy milyen nyelvet használtak;
- b) a nyelvjárás mindamelllett, hogy szinte csak szigorúan hétköznapi szituációkban használják, tematikusan az "emlékezés" nyelvvévé vált;
- c) a nyelvjárást igen gyakran alkalmazzák az azt még beszélő szülők a már nem nyelvjárásbeszélő gyermekeknek a kommunikációból való kirekesztésére - quasi "nicht vor dem Kind". Érdekes ugyanakkor, hogy nyelvjárást beszélő fiatalok sosem használják a nyelvjárást kortársaik kirekesztésére;
- d) a nyelvjárás, illetve egyes megkövesedett mondatai hangulati elemként funk-

cionálnak. Az olyan frekvenciált mondatok, mint "Nu, wos is?" ("Na, mi van?"), "I hob ka zeit" ("Nincs időm") vagy "Kummts essa" ("Gyertek enni"), a fiatalabb generációkhoz tartozó gyermekeknek, adott jelentésükön túl jelzésértékkel bírnak, mindig azt jelentik számukra, hogy az adott szülő jó hangulatban, tréfálkozó kedvében van;

e) a nyelvjárás anyanyelvből, hogy Hutterer Miklós szavaival éljünk, "nagyanya-nyelv" vált. Az adott körülmények között legteljesebb, bár korántsem teljes használata a legidősebb generációkra szorítkozik, igen gyakori a nyelvhasználat tekintetében aszimmetrikus kommunikáció, ahol nyelvjárási kérdésre magyar válasz érkezik.

A német standardnyelvnek a magyarországi németek nyelvhasználatában és identitásában betöltött szerepe ma még igen képlékeny, hiszen előretörése viszonylag új keletű. Tudatos, ám egyre gyakoribb használata főként magyarországi német értelmiségi körökben figyelhető meg, demonstratívan akár privát és informális szituációkban is, illetve tapasztalható bizonyos, tematikusan a hazai németiséghez kötődő, főként hivatalos és nyilvános alkalmakkor (önkormányzati és egyesületi ülések, különböző nyilvános programok). Hogy ez a ma még szinte csak az intézményesített hagyományozás útján (nevelési és közoktatási intézmények) megtanult német (anya)nyelvi változat mennyire képes természetes anyanyelvvé válni és beépülni a magyarországi németek identitástudatába, azt a következő évek fogják eldönteni.

A magyar nyelv a kommunikáció minden szintjén az elsődleges nyelv szerepét tölti be. Nem csak a nyilvánosság nyelve, hanem a privát szférából is egyre inkább kiszorítja a nyelvjárást. A magyar nyelv frekvenciáját növelik a már több generáción keresztül adatolható vegyes házasságok, valamint az a tény is, hogy ma már nem lakik több generáció egy fedél alatt, így a nyelvjárás nagyszülők általi esetleges továbbadása nehézkessé válik, vagy egyáltalán nem történik meg. Idősebb adatközlők a magyar nyelv javára bekövetkezett nyelvi váltást a háború utáni nem következik, valamint az ötvenes-hatvanas évek diszkriminációira vezették vissza, ami a mai negyvenötvenéveseknél kiegészül azzal a félelemmel, hogy a gyermek egy nyelvjárásban eltöltött primer szocializáció után a magyar nyelvre alapozott iskolarendszerben jelentős hátrányokkal fog küszködni.

4. Kitekintés, összefoglalás

A felmérés adatai, valamint a vizsgálat során szerzett személyes tapasztalatok alapján a magyarországi németek nyelvhasználatában észlelt meghatározó, aktuális tendenciákat és a belőlük adódó új feladatokat a következő pontokban foglalhatjuk össze:

A magyarországi németek funkcionálisan első nyelvévé - a fentebb részletezett több síkon futó fokozatos leépülési folyamat következményeként - mind a privát szférában, mind a közéletben mára a magyar nyelv vált.

A különböző német nyelvi variánsok kompetenciája és aktív használata terén - az 50-es, 60-as és 70-es évekkel összevetve - az utóbbi időben jelentős eltolódás és átstrukturálódás következett be: a nagyrészt funkciójukat vesztett német nyelvjárások helyébe egy, a kommunikáció minden szintjén kiépített és teljesítőképes, a német standardnyelvhez közel álló változat látszik lépni, mely sokrétű hasznosíthatósági és funkcionális mutatói révén a magyarországi németiség körében igen magas presztízzsel bír.

A magyarországi németiség esetében bizvást kijelenthetjük, hogy nyelv nélkül nincs kisebbség. A német nyelven mint tágabb értelemben vett anyanyelven belül újabban bekövetkezett változat-váltás minőségileg és mennyiségileg is új feladatokat ró - az óvodától a felsőoktatásig bezárólag - a kisebbségi nevelési és közoktatási rendszer minden intézményére és az ott dolgozó pedagógusokra. Ezen intézményeknek kell a jelen helyzetből adódóan azon hagyományozási feladatok igen tetemes részét átvállalniuk (nyelv, kisebbségi tartalmak), melyeket a korábbi időben a családon belül örökítettek át. Annak érdekében, hogy nevezett intézmények s az ott dolgozó nevelők és pedagógusok ezekkel az újonnan hozzájuk delegált feladatokkal megbirkózzanak, elengedhetetlennek látszik a kisebbségi pedagógusképzés és pedagógus-továbbképzés, valamint a kisebbségi tankönyv- és jegyzetkiadás tartalmi és minőségi paramétereinek átgondolása és megreformálása.

A magyarországi németek esetében az a tény, hogy nyelvük mellé új, modern funkciók rendelődtek, a nyelv és a kultúra revitalizációjához vezetett (egyéni szakmai karrier lehetősége, a nyelvtudás konvertálhatósága a magyar és az európai munkaerőpiacon). Úgy gondoljuk, hogy ez egyéb, mára funkciójukban beszűkült vagy funkcióvesztett kisebbségi nyelvek esetében is átgondolandó és nem utolsósorban attraktív és követendő stratégiát jelenthet.

Az itt - terjedelmi okokból - csak vázlatosan érintett problémák is jelzik, hogy a magyarországi németek nyelvi jelene, kommunikációs profilja és stratégiaválasztása egyrészt több szálon futó, rendkívül összetett, másrészt az előző korszakokkal összevetve megváltozott képet mutat. Hogy a felvázolt folyamatok az adott lehetőségek és kihívások közt hová vezetnek, illetve milyen mértékben befolyásolhatók, azt a következő évek fogják eldönteni.

Erb Mária - Knipf Erzsébet

[Vissza](#)

Csepeli György

Nemzetek egymás tükrében

Nations - Reflecting Each Other

The professor of sociology (University of Budapest) reports on a unique comparative research in Transylvania. 717 Rumanian and 1090 Hungarian subject answered on their own mother tongue the same questions about the nature and degree of ethnocentrism. The summary of the scientific examination is that in the evaluation of the national ingroup and outgroup the centripetal power of dissimilarity overshadow the centripetal power of the cross categorization based on sociological and ethnographical similarities. This difference is diminished by the educational level and this is quite promising concerning the improvement of interethnic relations in Transylvania.

1997 őszén egyedülálló szociológiai kutatás helyszíne volt Erdély. A felmérés különlegessége annak összehasonlító és reprezentatív jellegében rejlett. A román és magyar népeségből vett reprezentatív mintavétel után a válaszadókat személyes interjúkon kértük arra, hogy saját anyanyelvükön válaszoljanak ugyanazon kérdőívek kérdéseire. A román minta 717 válaszadóból, míg a magyar minta 1090 válaszadóból állt. A jelen tanulmány a nemzeti azonosság és az etnocentrikus nézőpontok alakulását hasonlítja össze.

A nemzeti identitás mintái

A kérdőívben a nemzeti önazonosulásnak, az állampolgárságot is beleértve, kilenc lehetséges alternatíváját kínáltuk fel.

A magyar nemzeti identitás kapcsán készült hasonló tanulmányok eredményeivel összehangban a romániai magyarok körében a nemzeti identitás kitüntetett ismérvei közül is általában a nemzeti önazonosulást rangsorolták a legfontosabbnak. A vallási kötődés és a származás szintén magas értékeket kaptak, alapul szolgálva az erdélyi magyarok és nem magyarok között húzódó határvonalak kijelöléséhez. A politikai valóságnak megfelelően a magyar állampolgárság nem tekinthető a nemzeti azonosság eszközének a napjaink Erdélyében élő magyarok számára. Az "Erdélyben élő magyarnak lenni" kategória feltételei között szintén nem bizonyult jelentősnek a magyarországi születés, illetve a magyarok között élés ténye.

A román válaszadók mindezzel ellentétben a román állampolgárságot nevezték meg mint a nemzeti identitás elsajátításának eszközét, ám a legnagyobb hangsúlyt mégis az önazonosulás kapta. A román válaszadók a nemzeti identitás ismérvei közül gyakorta részesítették előnyben a kulturális és kommunikációs szempontokat, csakúgy mint a vallást és származást. Tekintetbe véve a románok és magyarok között a vallási kötődések és a nemzetiségi származás terén fennálló különbségeket, a vallási és etnikai származási különbségek mentén meghúzott határvonalak megrajzolásánál megfigyelhető kölcsönös stratégia egy olyan tükrözési hatásra világít rá, amely a magyarok és románok közötti különbségeket erősíti. Noha egyazon ország állampolgárai, az állampolgársággal kapcsolatos kategorizáció pszichológiai erőssége gyengül olyan közbejövő hatások következtében, mint a vallás és a származás terén mutatókülönbségek. Az 1. táblázat egy négyfokú skálán végzett összehasonlító besorolás eredményeit mutatja.

1. táblázat. A nemzeti identitás kritériumainak fontossága az erdélyi magyarok és románok körében

Magyar önazonosulás	3,9	Román önazonosulás	3,8
Kulturális asszimiláció	3,8	Kulturális asszimiláció	3,7
Magyar anyanyelv	3,7	Román anyanyelv	3,5
Magyar származás	3,5	Román származás	3,4
A magyar zászló tisztelete	3,5	A román zászló tisztelete	3,7
Nem ortodox keresztény	3,4	Az ortodox keresztény	3,2
egyházhoz való kötődés		egyházhoz való kötődés	
Magyarok között élés	2,3	Románok között élés	2,9
Magyar állampolgárság	1,5	Román állampolgárság	3,3

Magyarországi születés	1,3	Romániai születés	3,2
------------------------	-----	-------------------	-----

A tulajdonított nemzeti identitás jellemző mintáinak a két nemzetiség esetében meglévő alapvető hasonlóságait faktoranalízis is alátámasztja. Ennek megfelelően az elemzés mindkét nemzetiség esetén rávilágított a kritériumok kettős szerkezetére. Mindkét csoport válaszainak értelmében a nemzeti identitás első faktorát az önazonosulás, a kulturális összetartozás és az anyanyelv alkotta. A származás, a zászló tisztelete, a vallási kötődés, a társadalmi környezet, az állampolgárság, valamint a születési hely egy másik faktort eredményezett.

A nemzeti identitások eltérő jellege nem a kritériumok formáiban, hanem azok tartalmában gyökerezik. Sőt, az állampolgárság mindkét nemzetiség válaszadói szerinti hasonló besorolása jól mutatja, hogy az etnikai és kulturális szempontok hatása túlszárnyalja a politikai tartalmak fontosságát, mind az erdélyi románok, mind az erdélyi magyarok körében.

Nemzeti hovatartozás

A nemzetiségi csoportok között húzódoó határok Kelet-Közép-Európában messze nem egyértelműek. A közösségek közötti politikai és kulturális törésvonalak többnyire nem illeszkednek egymáshoz. Így a nemzeti hovatartozás meghatározása sem áll szilárd alapokon. Az állampolgárság által meghatározott nemzeti hovatartozás szemben állhat az egyén által vallott nemzetiséggel. A 2. táblázat azt mutatja be, hogy az Erdélyben élő magyarok hogyan birkóznak meg ezzel a kettősséggel, szemben a románokkal, akik esetében nem jelentkeznek az egymással viaskodó identitások.

2. táblázat. Állampolgársági hűség a magyarok és románok körében (az egyetértés átlagos értékei 0 és 4 között)

	magyarok	románok
Az embereknek akkor is támogatniuk kell országukat, ha az hibákat követ el	3.2	3.8
Számos olyan dolog van, amely miatt román állampolgárként szégyenkezni kell	3.1	2.2
A román állampolgárságot minden más	2.3	3.2
állampolgárságnál előbbre helyezem		

A táblázat tanúsága szerint Románia magyar polgárai a román polgárokhoz viszonyítva hajlamosak alulosztályozni tagságukat a politikai értelemben vett román nemzetben. A magyarok inkább mutatnak szégyenérzetet állampolgárságuk miatt, mint a románok, és az ő körükben lehet beszélni alacsonyabb mértékű pszichológiai azonosulásról is.

A román és magyar válaszadók által az első két kérdés átlagértékénél mutatkozó jelentős eltérés elsősorban az etnikai származás függvényének tűnik. Az iskolázottsági szintkülönbségek itt nem játszottak szerepet. Ezen eredmények alapján tehát kijelenthető, hogy a Romániában élő románok inkább hajlamosak arra, hogy állampolgárságukkal kapcsolatos kognitív struktúrájuk pozitív és kiegyensúlyozott legyen. A magyarok ellenben kiegyensúlyozatlan kognitív struktúrával rendelkeznek, amelyben olyan negatív kognitív tényezők is találhatóak, mint a büntudat és a szegénység.

Ugyan a román származású válaszadók általában nagyobb előnyben részesítették a román állampolgárságot, mint a magyar származásúak, ám ez a csoportközi tendencia az iskolázottság függvényében egyre kevésbé jellemző. Az egyetemi diplomával rendelkezők mindkét nemzetiség esetében általában elutasították az állítást, mely szerint a román állampolgárság mindenképp felett áll. Az értelmiségi válaszadók eltérő nemzetiségi kötődéseiből fakadó ellentéteket gyengíti a keresztkategORIZÁCIÓ. Amíg az alacsony iskolai végzettségű románok esetében a nemzetiségi kötődés és a politikai lojalitás erősítik egymást, az alacsony iskolázottságú magyar válaszadók körében az etnikai kötődés ellentmond a politikai lojalitásnak.

A közös történelem értékelése

A mai emberek nemzeti identitását olyan beléjük sulykolt történelmi ismeretek támasztják alá, melyek célja a nemzeti lét létjogosultságának igazolása. A történelmi jelentőség eredményeként a fizikai környezet olyan

jelentéseket fogad magába, amelyek alapján nacionalista szemszögből szemlélve is érdemes lehet az adott vidéken élni. Az azonos talajon megfogant eltérő történelmi narratívák azonban visszavonhatatlan ellentétekhez vezethetnek. Évszámokhoz, helyszínekhez és olyan fizikai objektumokhoz - mint pl. szobrok, síremlékek, emlékművek, szentélyek - fűződő egymással harcban álló attitűdöket a nemzeti hagyománynak megfelelő jellegzetes jelentésekkel ruháznak fel, míg ugyanezek egy másik nemzeti hagyomány számára minden jelentéstől mentesek lehetnek.

A kérdőívben öt állítást tettünk közzé az erdélyi magyar-román közös történelemre vonatkozóan. Mindkét nemzetiségi csoport esetében széles körű volt az eltérő véleményalkotás a közös történelem értékelésénél. A románokhoz viszonyítva azonban a magyarok körében nagyobb mérvű volt a történelem konfliktusos értelmezése.

A nemzetek békés egymás mellett élésének elvárása annak a kijelentésnek az elfogadásából következett, mely szerint a közös történelem mindkét nemzetiséget azonos mértékben sújtotta és boldogította. Míg a román válaszadóknak csak mindössze 17 %-a értett egyet a fenti állítással, addig a magyar válaszadók között ez az arány 41 %-os volt.

A maguk módján azonban a románok is a békés egymás mellett élésre helyezték a hangsúlyt. A román válaszadók 55 %-a osztotta azt a véleményt, hogy a közös boldogság a történelem függvénye. Ugyanezen kijelentés csupán a magyarok 5 %-ának egyetértésével találkozott. A közös történelem magyar értelmezése a magyarok által megélt negatív emlékeket is hangsúlyozott, amelyek a románoknak nem jutottak osztályrészül.

Ha pillantást vetünk a nemzeti ünnepek értelmezésére, csak megerősödhet bennünk ez a kép. A magyarok számára március 15-e a legnagyobb nemzeti ünnep. 1848-ban ezen a napon mondták ki - román lakóinak akarata ellenére -, hogy Erdély ismét a történelmi Magyarország részét képezi. Öröm a magyaroknak, bánat a románoknak. A román válaszadók december 1-jét nevezték meg legnagyobb nemzeti ünnepüknek. 1918-ban ezen a napon kiáltották ki - magyar lakóinak akaratával ellentétben - Erdélyt Nagy-Románia részének. Öröm a románoknak, bánat a magyaroknak. Május 1-jét, amelynek elméletileg a munka nemzetközi ünnepeként a közös örömet kellene felbresztenie, egyik nemzetiség tagjai sem említették.

Etnocentrizmus

3. táblázat. Etnocentrikus kijelentésekkel kifejezett egyetértés a magyarok és románok körében, százalékban

	Ingroupba tartozik		Outgroupba tartozik		Mindkét csoportba tartozik		Egyik csoportba sem tartozik	
	M	R	M	R	M	R	M	R
Ez a nemzet sokat szenvedett a történelem során, mégis fennmaradt.	62	76	4	2	32	19	2	3
Csodálatraméltó e nemzet összetartása.	33	39	19	22	34	32	14	7
Ez a nemzet mindig a civilizáció élharcosa volt.	57	58	2	5	9	26	32	11
Nincs még olyan nemzet, amely annyi tudóst, író, zeneszerzőt adott volna a világnak.	41	53	2	1	25	21	32	25
Fennhéjázó gogös nemzet, mely megszokta, hogy uralkodjék.	18	9	31	59	9	32	42	26
Vendégszeretonek tartják magukat, pedig csak haszonlesók.	8	11	41	38	12	14	39	37
Kevés olyan nemzet van Közép-Európában, mely oly sokat beszélt, és oly keveset tett.	4	42	66	16	8	14	22	28
Bármit is állítsanak magukról, az európai demokratikus	2	17	64	12	10	15	24	56

normáknak sosem lesznek képesek megfelelni.									
---	--	--	--	--	--	--	--	--	--

A 3. táblázat első sora jól mutatja, hogy az önsajnálát mindkét nemzetiségi csoport gyakori jellemzője. A történelem viszontagságai miatti szenvedés, a fenyegetettség és veszteségérzet mind az önsajnálát ismerve. A vonatkozási keretek negatív felhangjából is az következik, hogy a pusztta életben maradás is hatalmas siker.

Kisebb mértékben ugyan, de mindkét csoport előszeretettel választotta az önjellemzésnél a nehéz időkben megőrzött összetartást is. Két új tendencia figyelhető meg egy időben. Egyfelől mindkét csoportban voltak olyan válaszadók, akik szerint az összetartás az ingroupal ellentétben az outgroup sajátossága. Másfelől, mindkét csoportban igen magas azon válaszadók aránya, akik szkeptikusak. Ők inkább hajlanak arra, hogy ne értsenek egyet azzal, hogy bármely csoportnak is különlegesen magas lenne a kohéziós ereje.

A kulturális etnocentrizmust két állítással mértük. Bibó István szerint a pozitív önértékelésük fenntartása érdekében a közép-kelet-európai kisállamok hajlamosak kimagasló kulturális eredményekre hivatkozni, mely állítás empirikusan nem bizonyítható, de nem is cáfolható. A saját maguk elé tartott tükörben könnyedén látják igazolhatónak felsőbbrendűségüket a térségben. A 3. táblázat azt mutatja, hogy mindkét nemzetiség válaszadóinak zöme egyetértett azzal a kijelentéssel, mely szerint az európai civilizáció megőrzésében múlhatatlan érdemeket szerzett saját csoportjuk. A kulturális termékenység - azaz az aránytalanul nagy számú tevékeny ember kinevelése - a magyarok 41 %-a és a románok 53 %-a által volt elfogadott. A kulturális fölény kölcsönös elismerése csupán kisebbségi vélemény marad. Nem meglepő módon mindkét válaszadói csoportban még kevesebben vannak azok, akiknek kedvezőbb véleményük volt a másik csoportról, mint a saját csoportjukról.

Az etnocentrizmus másik oldalát az outgroup-ra vonatkozó pejoratív kijelentésekből ismerhetjük meg. Pejoratív jellemvonásoknak az outgroup-ra való vetítése együtt jár az ingroup pozitív értékelésének erősödésével. Az önfelértékelés ezen közvetett módja azonban nem a belső erő jele.

Kedvező jelnek tekinthető, hogy számos válaszadó elutasítja az outgroup-ra vonatkoztatott pejoratív állítások érvényességét. Ez az eredmény a tolerancia jeleként is értelmezhető, de annak a banális igazságnak az elfogadását is jelenti, mely szerint az outgroup pozitív tulajdonságainak figyelmen kívül hagyása vagy tagadása kizárólag konfliktushoz vezethet.

A pejoratív jellemvonásokkal kapcsolatban elmondható, hogy a következetes nacionalizmus hajlamos tagadni a negatív kijelentéseket az ingroup kapcsán és ugyanezeket elfogadni az outgroup esetében. Csupán egy kritikus elme kockáztathatja meg az ingroupal kapcsolatos pejoratív állítások elfogadását, illetve ugyanezek elutasítását az outgroup-ra vonatkozóan. Az önkritikának ezzel a fajtájával mindössze egyetlen esetben találkoztunk. A románok általában elfogadták magukra nézve azt a kijelentést, mely szerint nemzetük kizárólag beszél, de keveset tesz.

Ezzel szöges ellentétben a magyarok vonakodtak az önkritikától. Gyakrabban illették kritikával az outgroupot, kapzsisággal, Európa-ellenességgel és felületességgel vádolva azt. A románok kevesebbszer jellemezték ugyanezen negatív jegyekkel a magyarokat. Ez értelmezhető akként, hogy a románok kevésbé kritikusak a magyarokkal szemben. A románok azonban erőszakosnak és gőgösnek tulajdonították a magyarokat, mely jellemvonásokat jóval kevesebbszer használták a magyarok a románokkal kapcsolatban.

A válaszok mögött húzódó rendszer felfedésének érdekében egy sokváltozós elemzést alkalmaztunk. Mielőtt minden válaszadóra elkészítettük a rotált faktormátrixot, összeszámoltuk az ingroup preferencia (*nacionalizmus*), az outgroup preferencia (*korrektség*), a mindkét nemzetiségre elfogadott pozitív állítások (*kölcsönösség*), az outgroup-ra vonatkozó pejoratív állítások elfogadásának (*elutasítás*), az ingroup-ra vonatkozó pejoratív állítások elfogadásának (*önkritika*) és végül a mindkét nemzetiségre vonatkozó pejoratív állítások elfogadásának (*kétkedés*) esetszámait. A számlálási folyamat alapján hat új változó jött létre. A rotált faktoranalízis során három faktor keletkezett. Ezeket a faktorokat a 4. táblázat mutatja be.

A táblázatban is látható módon, az első faktor az etnocentrizmus, amely magas pozitív értéket mutat a nacionalizmusnál és negatív értéket a kölcsönösség esetében. A második faktor magas értéket mutat a korrektségnél és az önkritikánál. Ez az anti-etnocentrizmus faktora. A harmadik faktort - melyben elutasították a mindkét nemzetiséget ért pejoratív kijelentéseket - szkepticizmusnak neveztük.

4. táblázat. Az etnocentrizmus faktormátrixa

	etnocentrizmus	anti-etnocentrizmus	szkepticizmus
Nacionalizmus	0,921	-0,075	0,048
Korrektség	-0,063	0,730	-0,292
Kölcsönösség	-0,786	-0,224	0,178

Elutasítás	0,499	-0,259	-0,496
Önkritika	0,108	0,795	0,211
Kétkedés	-0,051	-0,096	0,831

magyarok románok

A nemzetiségi hovatartozásnak és az iskolázottságnak az etnocentrizmusra, az anti-etnocentrizmusra és a szkepticizmusra gyakorolt hatását meghatározandó többszörös regresszióanalízisnek vetettünk alá minden faktort. Az iskolázottsági szint szignifikánsnak bizonyult az etnocentrizmus esetében. Minél magasabb volt az iskolai végzettség, annál alacsonyabb volt az etnocentrizmus faktorértéke. Ez a tendencia mutatkozott meg mindkét nemzetiség esetében. Nem meglepő, hogy az iskolázottsági szint éppen ellenkező hatást eredményezett az anti-etnocentrizmus esetében. A magas végzettségű válaszadók inkább anti-etnocentrikus nézeteket vallottak. A magyarok között azonban sokkal kisebb arányban voltak elfogadottak az anti-etnocentrikus vélemények, mint a románoknál. A szkepticizmus szintén az iskolai végzettség függvényének látszik. Mindkét csoportbeli egyetemi végzettségűek különösen hajlottak a szkepticizmusra. A románokhoz viszonyítva mindazonáltal a magyarok általában jobban vonakodtak a szkepticizmus kifejezésétől, vagyis attól, hogy tagadják a pejoratív utalásokat, akármelyik nemzetiségről legyen is szó.

5. táblázat. Az etnocentrizmus Erdélyben (átlagértékek)

magyarok románok

Jobb lenne a világ, ha a többi ország lakosai is 1,4 2,7

olyanok lennének, mint a románok

Jobb lenne a világ, ha a többi ország lakosai is 2,5 1,8

olyanok lennének, mint a romániai magyarok

A nyílt etnocentrizmus értéke nem különösen magas Erdélyben. Amint arról a 4. táblázat is tanúskodik, a négyfokú skálán a magyarok között 2,5, a románok között 2,7 ez az érték. Az etnocentrizmus olyan bűnnek látszik, amelyet elutasítanak, ha a másik nép soraiban tapasztalható, de amely több megbocsátást érdemel, ha az ingroupban jelentkezik.

A saját etnocentrizmust enyhén tolerálják, a másik csoport etnocentrizmusa azonban kölcsönösen elutasításban részesül.

Auto- és heterosztereotípiák

Egy friss, kelet-közép-európai nemzeti auto- és heterosztereotípiák természetét kutató, nemzetek közötti összehasonlító vizsgálat egy kettős struktúrára derít fényt. A vizsgálat eredményeinek alapján az egyik struktúra a kompetencia köré csoportosul, míg a másik struktúra magja az erkölcsösség (Poppe, 1998).

A kérdőívben nyolc melléknevet mutattunk be. Négy melléknév a kompetenciából eredő jegyeket hivatott megjelölni, így az intelligens, a versenyszellemű, a tehetetlen és a lustát. Négy melléknév pedig az erkölcsösség jellemvonásaira utalt, az erőszakosra, az önzőre, a segítőkészre és a toleránsra. A nyolcból négy melléknév pozitív konnotációjú, a többi negatív konnotációjú volt.

A 6. táblázat a melléknevek struktúráját jelentésük és konnotációjuk alapján mutatja be.

6. táblázat. Melléknevek dimenzióanalízise **Konnotáció**

jelentés Pozitív Negatív

erkölcsösség Segítőkész Erőszakos

Toleráns Önző

kompetencia Intelligens Lusta

Versenyszellemű Tehetetlen

A válaszadóknak azt kellett megbecsülniük, hogy az egyes jellemvonások milyen gyakorisággal fordulnak elő a különböző nemzetiségek körében. A válaszadók feladata az volt, hogy jellemezzék 0 %-tól (szinte senki) 100 %-ig (szinte mindenki), milyen mértékben hordozza az adott csoport a szóban forgó tulajdonságot. Négy célcsoporttal kapcsolatban kértük a becsléseket. A célcsoportok között a Romániában élő magyarok, a Magyarországon élő magyarok, a romániai románok és a Moldáviában élő románok szerepeltek.

A válaszadóknak a célcsoportok jellemzésénél az etnikai kötődés és az állampolgári lojalitás konfliktusaiból fakadó dilemmával kellett szembesülniük. A magyar válaszadók számára saját romániai polgártársaik jellemzésekor az etnicitás különbözősége és az állampolgárság azonossága vezetett konfliktushoz. A romániai románok ugyanezzel a problémával találkoztak, amikor a magyar származású honfitársaikat kellett jellemezniük. Más jellegű problémát gerjesztett az azonos etnikai tudat, de eltérő állampolgárság a magyar válaszadók számára a külföldön élő magyarok megítélésénél, illetve a román válaszadók számára a moldáviai románok jellemzésénél.

A következő részben megmutatjuk, hogyan birkóztak meg e konfliktussal a válaszadók. Először is az egyes jellemvonások meglétének becsült százalékos átlagait tüntetjük fel, amelyeket az erdélyiek a következő négy célcsoport esetén határoztak meg:

politikai és etnikai outgroup (a magyarországi magyarok a román válaszadók számára és moldáviai románok a magyar válaszadók számára)

politikai és etnikai ingroup (az erdélyi románok a román válaszadók számára és az erdélyi magyarok a magyar válaszadók számára)

etnikai ingroup és politikai outgroup (a magyarországi magyarok a magyar válaszadók számára és a moldovai románok a román válaszadók számára)

politikai ingroup és etnikai outgroup (a romániai románok a magyar válaszadók számára és a romániai magyarok a román válaszadók számára)

7. táblázat. Magyarok és románok által a négy célcsoportra vetített jellemvonások meglétének becsült százalékos átlagai

Egy-egy magas cellaérték az adott jellemvonás célcsoportra vonatkoztatásának nagy esélyét jelzi. Az alacsony értékek az ellenkező jelenségre utalnak. Az 50% feletti értékek magasnak tekinthetők, a 25% alatti számok alacsonynak számítanak. A 7. táblázat azt mutatja meg, hogy az autosztereotípiák pozitív megjelenítése különösen jelentős annak a keresztkategORIZÁCIÓNAK az esetén, amikor mindkét nemzetiséghez tartozó válaszadók saját csoportjukat jellemezték, vagyis azokat, akik mind etnikai, mind pedig politikai értelemben az ingroupjukba tartoztak. Ennek értelmében hasonlóság figyelhető meg az erdélyi magyarok és erdélyi románok között abban a tekintetben, hogy előnyben részesítik a kollektív önkép pozitív vonásait, és elutasítják a negatív vonásait.

Az intelligencia, versenyszellem és a tolerancia különösen kedvelt jellemzők, míg a tehetetlenség és az erőszakosság elutasított jellemvonások. Az etnikai ingroupok kevésbé kedveltek. Az erdélyi románok több kritikát fogalmaznak meg a Moldáviában élő románokkal szemben, mint az erdélyi magyarok a magyarországi magyarok kapcsán. Különös fontossággal bír az a tény, hogy az utóbbi csoport versenytársként jelenik meg az előbbi számára.

Összehasonlítva a magyar válaszadók erdélyi románokat jellemző heterosztereotípiáit úgy tűnik, hogy a román válaszadók némileg korrektebb heterosztereotípiákat említenek az erdélyi magyarokkal kapcsolatban. Ezen heterosztereotípiák között található olyan pozitív vonások, mint az intelligencia, segítőkészség, versenyszellem. A magyarok viszont mintha jobban fukarkodnának a pozitív jellemvonások osztogatásával, és inkább hajlanak arra, hogy negatív jellemvonásokkal ruházzák fel a velük együtt élő más nemzetiségű honfitársaikat.

A faktoranalízis által feltárt kettős szerkezet jól mutatja a konnotáció dimenzióját. Érdekes módon, amint azt a 8. és 9. táblázat is bizonyítja, mindkét nemzetiségű válaszadók mindegyik célcsoportnak megkülönböztetés nélkül tulajdonították az erkölcsösség és a kompetencia jegyeit. Összehasonlítva a magyar válaszadók értékelését a külföldön élő románokról, a román válaszadók gyakrabban alkalmaztak nyugatiasabb heterosztereotípiákat a külföldön élő magyarok esetében (pl. a versenyszellem és az önzés magas becsült értéke).

A faktoranalízis nyomán létrejött kettős szerkezet nem tudta ugyan igazolni az erkölcsösség és a kompetencia dimenzióját, de sikeresen összesíti az érték dimenzióját.

8. táblázat. Az erdélyi magyarok által tulajdonított jegyek becsült gyakoriságának faktorszerkezete

Célcsoportok

	Politikai és etnikai outgroup	Politikai és etnikai ingroup	Etnikai ingroup, politikai	Etnikai outgroup politikai ingroup
--	-------------------------------	------------------------------	----------------------------	------------------------------------

					outgroup			
	R	M	R	M	R	M	R	M
erőszakos	36	41	25	31	36	29	44	42
intelligens	54	32	57	56	46	55	46	41
lusta	26	44	44	25	44	32	31	49
önző	50	40	39	36	39	46	56	45
segítőképző	46	38	55	64	48	44	39	43
tehetetlen	26	35	27	28	35	23	27	39
toleráns	40	37	56	49	48	45	31	36
versenyszellemű	57	34	53	54	45	58	51	40

9. táblázat. Az erdélyi románok által a különböző célcsoportoknak tulajdonított jegyek becsült gyakoriságának faktorszerkezete

	politikai és etnikai outgroup		politikai és etnikai ingroup		etnikai ingroup, politikai outgroup		etnikai outgroup, politikai ingroup	
	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.
Erőszakos	0,71	-0,04	0,74	-0,11	-0,29	0,58	-0,08	0,73
Intelligens	-0,04	0,68	-0,19	0,75	-0,76	-0,15	0,72	0,01
Lusta	0,76	-0,07	0,81	-0,01	-0,05	0,83	0,04	0,76
Önző	0,73	0,01	0,78	-0,12	0,03	0,84	-0,08	0,71
Segítőképző	-0,01	0,76	-0,24	0,72	0,79	-0,16	0,81	-0,08
Tehetetlen	0,76	-0,03	0,73	-0,04	-0,14	0,79	0,02	0,74
Toleráns	-0,05	0,67	0,07	0,74	0,74	-0,08	0,67	0,00
Versenyszellemű	-0,02	0,81	0,00	0,75	0,79	0,00	0,74	-0,05

A fenti táblázatok bizonyítják, hogy mindkét csoport válaszadói azon pozitív és negatív konnotációjú személyiségjegyek mögé sorakoztak fel, amelyeket az auto- és heterosztereotípiák alkotóelemeinek tekintettek.

A négy célcsoport értékelésének alapján clusteranalízist alkalmaztunk, mely az erdélyi válaszadókat négy clusterre bontotta. A clusteranalízis eredményeit az alábbi táblázat mutatja be.

10. táblázat. Az erdélyi válaszadók clusterjei a négy célcsoport értékelése alapján

	politikai és etnikai outgroup	politikai és etnikai ingroup	etnikai ingroup, politikai outgroup	etnikai outgroup, politikai ingroup

	P	N	P	N	P	N	P	N
Kritikus (18%)	-0,30	1,40	-0,37	1,20	0,53	0,68	0,23	0,68
Elfogult (20%)	0,53	-0,07	0,33	0,08	-0,42	1,00	-0,55	0,84
Állampolgár (29%)	0,93	-0,54	-0,83	-0,65	0,75	-0,56	-0,86	0,68
Korrekt (33%)	-0,39	0,72	0,57	-0,30	0,63	-0,41	0,73	-0,33

Az első cluster válaszadóit kritikusokként lehet jellemezni, mivel gyakorta értékelik a célcsoportokat negatívan, illetve a külföldön élő etnikai ingroup kivételével, figyelmen kívül hagyják a pozitív aspektusokat.

A második clusterbe tartozó válaszadók hajlamosak az Erdélyben élő saját etnikai csoportjukkal szembeni pozitív elfogultságra. Ezzel párhuzamosan jóval nagyobb kritikával illetnek mindenféle idegen csoportot, beleértve a más nemzetiségű honfitársaikat és a külföldi állampolgárokat nemzetiségüktől függetlenül.

A harmadik cluster esetében az állampolgárság tűnik a legdöntőbbnek a négy célcsoporttal kapcsolatos auto- és heterosztereotípiák megalkotásánál.

A negyedik clusterbe sorolt válaszadók az ingrouppal kapcsolatos elfogultságoktól mentesnek tűnnek, és óvakodnak a négy célcsoport negatív heterosztereotipizálásától.

11. táblázat. A románok és magyarok clusterek szerinti megoszlása

	románok	magyarok
Kritikus	18	15
Elfogult	17	30
Állampolgár	28	33
Korrekt	36	22
Összes	100	100

A 11. táblázat bizonyossága szerint jelentős különbség figyelhető meg az erdélyi magyarok és románok között saját maguk, egymás, valamint a külföldön élő magyarok és románok sztereotipizálásának tekintetében. A románokkal összehasonlítva, a magyarok kevésbé korrektek, és inkább hajlanak saját csoportjukkal szembeni elfogultságra. A saját csoporttal való azonosulás abból a közös sorsból eredezik, amely a román állampolgárság és a magyar nemzetiség párhuzamos megéléséből fakad. A románok ezzel szemben kritikusabbnak és korrektebbnek tűnnek, ami saját maguk és erdélyi, illetve azon kívüli csoportok sztereotipizálását illeti. A többségi lét megtapasztalása minden bizonnyal hozzájárul a románok nagylelkűbb csoportközi megjelenítéséhez. A kisebbségi lét valószínűleg éppen az ellenkező hatást éri el a magyarok körében.

Következtetések

Összességében elmondható, az etnocentrizmust mindkét csoportban meghatározó jelentőségű a nemzetiségi csoporthoz való tartozás. A regresszióanalízissel néhány esetben bizonyossá vált, hogy a nemzetiségi ingroup és outgroup értékelésénél az azonos szociológiai és demográfiai körülményekből fakadó keresztkegyszerűsítés centripetális erejét felülmúlja a különbözőség érzésének nemzetiségi kategorizációk különbözőségéből eredő centrifugális ereje. A jelenlegi társadalmi tapasztalatoknak az azonos kohorszba tartozás, azonos nem, ugyanazon lakóhely és az azonos társadalmi pozíció által meghatározott közös kapcsolódási pontjait felszabdaltják az századokkal korábban élő generációk által érzett és létrehozott elkötelezettségekből fakadó különbözőségek. Más esetekben viszont a keresztkegyszerűsítésnek az iskolázottabbak körében éppen a konfliktusfeloldó hatása mutatkozik meg. Talán éppen ebben a következtetésben rejlik a válasz arra a gyakran kísértő kérdésre, hogyan szabadulhat ki a jövő a múlt szorításából Erdélyben.

Köszönetnyilvánítás

Ezen tanulmány az 1997 és 1998 során kivitelezett Kárpátok Projekt eredményein alapul. A vizsgálat a PHARE nagylelkű támogatásának köszönhetően jöhetett létre. Felbecsülhetetlen segítségükért a szerző külön is

köszönettel tartozik Huncik Péternek és Bordás Sándornak a pozsonyi Márai Sándor Alapítványtól, valamint Irina Culihanak, Horváth Istvánnak, Marius Lazarnak és Magyarai Nándor Lászlónak a kolozsvári Babeo-Bolyai Egyetem szociológiai tanszékéről.

Felhasznált irodalom:

Bibó I. A közép-kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Bibó I. Válogatott Művek. 1985. 13-86. p.

Csepeli Gy. 1992. Nemzet által homályosan Bp. 1997.: Századvég.

Poppe, E. 1998. National and Ethnic Stereotypes in Central and Eastern Europe. A study among adolescents in six countries. Utrecht: Ercomer.

[**Vissza**](#)

Egyed Ákos

Amnesztia és számonkérés Erdélyben 1849 tavaszán

Amnesty and Retribution in Transylvania in the Spring of 1849

The question of the Hungarian professor of history (Cluj,Rumania): how did the revolution, began peacefully in Transylvania in March 1848 , transform into a bloody and devastating civil war. The Rumanian historiography sees the main reason of the conflict in the union of Hungary and Transylvania. As one of the most outstanding scholar the author authentically disprove this opinion. 228 persons were arrested accused of robbery, murder and other legal crimes by Hungarian authorities in 1849 (from among 47 were dismissed) the number of condemned in Hungarian summary procedures is about four thousand (according to Austrian imperial report !) in contradiction with the 40000 victims mentioned by the Rumanian propaganda. On the other hand about 7500 - 8500 Hungarian civilians were executed by the Rumanian and Saxon militia.

Erdély 1848-1849-i történetének egyik legbonyolultabb és legvitatottabb kérdése bizonyosan az, hogy az 1848 márciusában békésen kezdődött forradalom hogyan alakult át véres, pusztító polgárháborúvá. Mind a magyar, mind a román és szász történetírás sokat foglalkozott ezzel a kérdéssel, de egymástól eltérő, sőt általában egymásnak ellentmondó válaszok születtek. A román történetírás Magyarország és Erdély uniójában, újraegyesítésében jelöli meg a drámai konfliktus fő okát, s elindítójának az október közepén tartott Székely Nemzeti Gyűlést tartja. Ettől a régebbi szász történetírás álláspontja sem sokban különbözik.

A magyar kutatók többsége nem vonja kétségbe, hogy az unió kimondása nemzetiségi feszültségeket is kiváltott, de szerintük ez önmagában nem szükségszerűen vezetett polgárháborúhoz, hiszen a magyar vezetés bizonyíthatóan folyamatosan kereste a békés kiegyenlítődés lehetőségeit. Ezt a célt szolgálta a románok által annyit sérelmezett feudális-rendi törvények eltörlése, s helyettük a polgári szabadságjogokat biztosító törvények elfogadása az erdélyi országgyűlésen. És mindenekelőtt a jobbágyfelszabadítás életbe léptetése 1848. június 18-án, amellyel a románság nyert a legtöbbet, mert a felszabadult jobbágyok többsége román volt. Tegyük ezekhez hozzá, hogy az erdélyi országgyűlésen létrehozott, majd a pesti népképviselői országgyűlésben tevékenykedő Unióbizottság egyes tagjai egy olyan nemzetiségi törvény megalkotásán dolgoztak, amely előírja a nemzetiségek anyanyelvének széles körű használati jogát az oktatásban, egyházi életben és a közigazgatásban. Hogy egy ilyen törvény megkésztet, csak a szabadságharc utolsó heteiben jöhetett létre, annak korántsem csak a magyar politikai gondolkodásban kereshetjük az okát, amint azt a történetkutatók többsége állítja, hanem mindenekelőtt a császári hatalom és Magyarország közt szeptemberben beállt kedvezőtlen fordulat következményeiben. Ugyanis ez a fordulat Erdélyt a polgárháború küszöbére taszította: megkezdődött a magyar nemzetiségek lefegyverzése, a magyar nemesek és hivatalnokok összeszedése, táborba szállítása s megkínzása. Súlyosbító körülmény volt, hogy a magyarság lefegyverzését a császári katonai főparancsnok, Puchner tábornok a román és a szász fegyveres felkelőkre bízta.¹ Hogy mi volt a császári hatalom célja, arra Kosáry Domokos adja a legszabatosabb választ. őt idézzük: "...akármennyire adva is volt egy bizonyos ellentét a Duna-medence nemzetiségei között, a bécsi ellenforradalmat terheli a felelősség, hogy a saját érdekében kihasználta és a fegyveres összetűzésig hevítette ezt az ellentétet. Neki nem az volt a fontos, hogy egyik vagy másik nacionalizmus elérje, amit akar, hanem az, hogy a magyarok ellen szövetségeseket szerezzen."² A szövetséges had nagy részét a felkelő román parasztság alkotta.

A fegyelmetlen és sok esetben fegyelmezhetetlen felkelő parasztság októberben és novemberben féktelen dühvel vetette rá magát a magyar földesurak mellett a magyar közösségekre és egyházakra. Ennek során nagyszámú magyar polgári lakost pusztítottak el, elsősorban Alsó-Fehér megyében és a Mezőségen, miközben a vármegyékben a magyar nemesi udvarházak és kastélyok többségét kirabolták s felégették.³ A források olyan atrocitásokról számolnak be, amelyeknek párját csak a középkori parasztfelkelésekben lehet megtalálni. Bár a román falvak népessége is jelentős veszteségeket szenvedett, 1848 őszén és telén a magyar polgári lakosság veszteségei összehasonlíthatatlanul nagyobbak voltak, s ezek száma az év végére mintegy 3500 főre rúgott (s 1849-ben ez a szám tovább növekedett).

Mint ismeretes, Bem december végén kezdődött hadjárata új fordulatot hozott Erdély helyzetében: rendkívül gyors ellentámadással szorította ki az ellenséget Erdélyből. Ezzel egy időben a magyar kormánynak tisztázni kellett, hogy milyen politikát folytasson a polgárháborús Erdélyben. Mivel ez a kérdés eléggé ellentmondásos a magyar történetírásban, részletesebben ki kell térnünk rá.

A nehézség abból adódik, hogy történetírásunk mindmáig nem tárta fel kellően az 1849-es év erdélyi történetét. Viszonylag sokat foglalkozott Bem hadjárata leírásával, Kossuth és Bem, valamint Csány kormánybiztos és Bem tábornok viszonyának immár szokványossá vált bemutatásával. Sok bírálat érte Kossuth és Csány nemzetiségi politikáját, s még több elismerés jutott Bem amnesztiát hirdető állásfoglalásának. Kossuth valóban megkésve jutott el a románokkal való tárgyalások megkezdéséhez, de látnunk kell azt is, hogy Erdély politikáját mennyire befolyásolták a belső körülmények, például a román felkelők által elkövetett szörnyű vérengzések. Azt sem vettük eléggé figyelembe, hogy Kossuth 1849-i politikájában időnként nem jelentéktelen változások következtek be.

Fokozottabb mértékben kell kutatnunk 1849 történetét azért is, hogy a román történetírás egyoldalúságait tények bemutatása által ellensúlyozni tudjuk. A román történetkutatók, egy-két kivételtől eltekintve, mártirologiát írnak a polgárháború román áldozatairól, de rendszerint elhallgatják vagy minimalizálják a magyar áldozatokat. Emellett különböző jellegű eseményeket mosnak egybe: így a polgárháború idején elkövetett közbűntényekért indított magyar hatósági felelősségre vonást a vadászcsapatok tevékenységével, de az utóbbiban sem látnak különbséget e

csapatoknak a népfelkelőkkel vívott összecsapásai, illetőleg a román falvak lefegyverzése során végrehajtott akcióik között. S ráadásul a vadászcsapatok által elkövetett egyes túlkapásokért, hatáskörük túllépéséért is a magyar kormányzat főbb vezetőit, Kossuthot, Beöthyt és Csányt teszik felelőssé, teljesen alaptalanul.

Egyik kérdésünk tehát az, hogy Bem amnesztiapolitikája egyéni kezdeményezés volt-e, vagy a magyar kormányé, pontosabban Kossuthé is. Kérdésünkre választ kapunk, ha tekintetbe vesszük, hogy Bem az 1848. december 6-án Nagyváradon kibocsátott kiáltványának alapelveit mint "az ország kormányától biztosított jogok"-at hirdette meg. Ebben a következő jogokról biztosítja Erdély népeit: "Minden lakosok nemzetiség, vallás- és rangkülönbség nélkül egyenlők és minden hivatalok viselésére ugyanazon jogaik vannak, ha az álladalomnak becsületesen és hűségesen szolgálnak és a szükséges képességekkel bírnak." És tovább: "Jóllehet a magyar nyelv az országgyűlés nyelvének vétetett fel, minden más népségek nemzetiségüket megtartják, és magok belső ügyekben a magyar nyelv mellett tulajdon nyelvökkel élhetnek. Minden vallás különbség nélkül a kormány által ugyanazon oltalomban részesülnek."⁵

Nem lehet vitás, hogy amikor Kossuth Bem tábornokot az erdélyi haderő főparancsnokává kinevezte, közölte saját erdélyi politikájának alapelveit, s ezáltal annak közzétételére fel is hatalmazta a tábornokot. Nem véletlen tehát, hogy Bem tábornok szükségesnek tartotta hangsúlyozni: amit ígér, a magyar kormány nevében ígéri. Bem a Kolozsvárt 1848. december 27-én három nyelven közölt kiáltványában pontosította az erdélyi politikát: "Mindennemű politikai vétkekért általános bocsánat biztosítatik az egész országra nézve", de siet hozzáfűzni, hogy az "alkotmányszerű kormány" ellen ezután elkövetendő mindennemű vétség haditörvényszék alá tartozik, akár csak a fegyverek rejtegetése.

Mindez nem állt szemben Kossuth s az Erdélybe küldött Beöthy Ödön fő kormánybiztos politikájával; nem fogadhatjuk tehát el az egyébként kiváló Bem-kutató Kovács Endrének azon állítását, hogy a kolozsvári kiáltvánnyal megkezdődött "Bem önálló, kormánytól független nemzetiségpolitikája." A kolozsvári kiáltvány ugyanis csak szavakban különbözött a nagyváradi alapelvektől, amelyeket - ismételjük - Bem a magyar kormány nevében tett közzé.⁶

Mindezzel nem akarjuk azt a látszatot kelteni, mintha Bem tábornok, illetve Beöthy fő kormánybiztos intézkedései teljesen egybeestek volna. Ez már csak azért sem lehetett így, mert - kinevezésük értelmében - Bem a katonai, Beöthy a polgári ügyekért volt felelős. Bem feladata Erdély visszavétele, Beöthyé a belbéke helyreállítása és az uniós törvény alkalmazása volt. Bem nem tért ki az 1848 őszén elkövetett bűntényekre, de amnesztiájában világosan kijelentette, hogy kegyelemben a politikai vétségek elkövetői részesülnek. Beöthy ugyan a január 6-i rendeletében nem szólt amnesztiáról, de "a törvényes rend és alkotmányos szabadság" visszaállítását nem terror útján vélte elérhetőnek, hanem a "meggyőzés, kibékítés" eszközével, s a belbéke érdekében ekkor még kijelentése szerint a felkelők által okozott károkat is a kormány becsült áron hajlandó kifizetni. A felállítandó vadászcsapatok feladata sem a bosszúállás az elkövetett atrocitások miatt, hanem " az oláhajkú nép lefegyverzése és az elrablott portékák, hol azok találhatóak, visszaszerzése." De szó sincs megtorlásról, hiszen Beöthy arra figyelmezteti az illetékeseket, hogy "ki erkölcsi tisztaságában és becsületességében nem bízunk, e sereghez be ne álljon, mert a magyar nemzet egyedüli feladata, bármilyen méltatlanságot és polgáriasság elleni tényt követek légyen is el ellene, hasonló mértékkel vissza nem fizetni, mert ezt sem historiai nevezetessége, sem világszerte ismert becsületesség jelleme meg nem engedi."⁷

Sokat mondó tény az is, hogy Czetz alezredes (később tábornok) a Tordán állomásozó különítmény parancsnoka azt kérte Beöthytől: váltsa fel a főként Kolozsvárt és Nagyenyeden toborzott önkéntesekből álló 11. zászlóaljat egy távolabbi alakulattal, nehogy az előbbi olyan tagjai, akiknek hozzátartozóit a román felkelők korábban elpusztították, bosszút álljanak.⁸

A rendelkezésünkre álló történeti források újraértelmezése alapján úgy látjuk, hogy amikor az erdélyi hadjárat elindult, a magyar szabadságharc erdélyi ügyekben illetékes vezetői: Kossuth, Bem, Beöthy és Czetz a lehetséges békés megoldásokat keresték, s köztük ekkor még lényegi különbség e tekintetben nem állt fenn. Ezt a békésebb útkeresést zavarta meg az 1849. január 8-9-én bekövetkezett nagyenyedi vérengzés, amely után valóban távolodik egymástól Kossuth és az új erdélyi fő kormánybiztos, Csány László, illetve Bem politikája.

Nagyenyeden mintegy 800 magyar polgári lakost öltek meg a felkelők, s legalább kétezret üldöztek el a közeli erdőkbe, falvakba és városokba. A lakóházak nagy része leégett, a híres Bethlen-kollégium gyűjteményeit, könyvtárát széthordták, illetve szétszórták. Pár nap múltán a felkelők Alsóháza, Hari, Nagylak, Borosbenedek magyarságára vetették magukat, és közülük sokat elpusztítottak.⁹ A román csapatok Axente Sever parancsnoksága alatt állottak, akit a kortársak Enyedért is felelőssé tettek.

Az enyedi, járai és más hasonló események nagy megdöbbenést váltottak ki a magyar politikusok körében, akik meg voltak győződve arról, hogy a román felkelők Erdély teljes magyar lakosságát ki akarják irtani. Ezért egyre többen követelték az erélyesebb fellépést és a felelősségre vonást nemcsak az újabb, de az 1848 őszén és telén elkövetett atrocitások, pusztítások miatt is. Bem tábornok az utóbbival, vagyis a visszamenőleges felelősségre vonással nem értett egyet.

Elsőként az eddig nagy mérsékletet tanúsító Czetz alezredes kéri felettesétől az erélyesebb intézkedéseket. Az enyedi események hatását kell látnunk a fő kormánybiztos-cserében is: Beöthy betegségére hivatkozva, de voltaképpen Enyed tragédiája miatt lelkiismereti válságba került és lemondott. Kossuth elfogadta a lemondását, és helyére Csány Lászlót, a Jellasich ellen küzdő seregek eddigi kormánybiztosát nevezte ki. A kinevezést bejelentő 1849. január 27-i rendelet szerint "az országos biztos vállára fektetett nagyszerű feladat - egy lázadók által feldúlt országnak a magyar törvény iránti engedelmesség alapján reorganizációja, biztosítása, pacifikációja és rendbehozatala." Kossuth nem mulasztotta el hangsúlyozni, hogy Erdélyben a magyar nemzet jövőjének biztosítása

ne jelentse a mások feletti zsarnokságot. Meg kell nyerni a nép szimpátiáját a magyar alkotmányos kormányzás és az önállóság iránt. Amikor Kossuth Csányt teljhatalommal ruházta fel, a követendő politikát így jelölte ki: "Kegyelem vagy kérelmelhetetlen igazság vezesse önt a bűnök büntetése körül, ezt a körülmények s ön belátása határozzák. De legyen kegyelem, legyen igazság, minden esetre erő legyen."10 Kossuth előírta Csánynak a román határőrvidék lefegyverzését, s arra kérte, hogy Bem tábornokkal a lehető legjobb viszonyt tartsa fenn.

Csány számára a legnehezebb feladatot a román népfelkelők lefegyverzése, a polgárháborúban elkövetett atrocitások tettesének összeszedetése jelentette. A főkormánybiztos igyekezett a lefegyverzést és az abban közreműködő csapatok működését ellenőrzés alatt tartani. Jellemzőnek tartjuk az Egloffstein tordai térparancsnokhoz küldött utasítását: Legyen gondja, hogy " a fegyveres erő részéről semmi kihágás ne történjék, s ha történne, szigorúan büntethessék. Ez lévén megtartandó azon helyekre is, melyek meghódítottak. Ez a leghatékonyabb módszer a népet a lázadásoktól elvonni s ügyünkhöz csatolni, ha ti. látja a nép, hogy megtérése esetén személy és vagyon bátorságban élhet."11

De ez a módszer sem lehetett mindig hatékony; számos helyen a lefegyverzést csak erőszak alkalmazásával lehetett végrehajtani, s eközben egyes helyeken a vadászcsapatok túlkapásokat, önbíráskodást is elkövettek.

Az önbíráskodás ellenszere volt a bíróságok működésének megszervezése; a történetírás azonban alig tud valamit a felelősségre vonás e törvényes formáiról. A magyar marxista történetírás jórészt összemosta a bíróságok és a vadászcsapatok működését, a román történészek pedig azt állítják, hogy a "vérbíróságok" a románok ezreit ítélték halálra, a vadászcsapatok pedig azért végeztek ki felkelőket, mert azok román nemzetiségűek. Holott itt két különböző dolgról van szó: a bíróságok a törvényes eljárás eszközeivel próbálták megállapítani a bűnöket és a bűnösöket, a vadászcsapatok pedig a felkelők lefegyverzését, illetve a bűnösök összegyűjtését végezték, s fegyvert általában csak akkor használtak, ha ellenállásra találtak, miközben - amint említettük - nemegyszer önbíráskodást is elkövettek.

Erdélyben összesen 8 vésztörvényszéket szerveztek. Ezek márciusban és áprilisban alakultak meg. Elnökük jogi végzettségű személy volt. Többségüknek a működése áprilisra és májusra terjedt ki, júniustól ténylegesen csak Kolozsvárt s Nagyszebenben maradt rögtönítelő vegyes bíróság.

Fontos megjegyeznünk, hogy a rögtönítelő bíróságok kezdetben csak kétféle ítéletet hozhattak: bűnösség esetén halált, vagy ha a bűnösség nem volt bizonyítható, felmentést mondhattak ki. A döntésnek egyhangúnak kellett lennie. Hogy enyhébb esetekben ne kelljen a törvény teljes szigorát alkalmazni, az ilyen pereket a polgári törvényszékekhez utalták át. Új formát képviseltek a rögtönítelő és vegyes bíróságok, amelyek akár pár napos büntetést is kiszabhattak.

Vukovics Sebő igazságügyminiszter május 5-én intézkedett a rögtönítelő vegyes törvényszékek elé állított egyének védekezési lehetőségeiről. Azt azonban már a február 13-i törvény előírta, hogy a vádlott "önmagát védheti, vagy tetszés szerint védőt nevezhet", vagy ha egyiket sem tenné, a bíróság hivatalból rendel mellé védőt.

A magyar bíróságok által hozott ítéletekről ma már számos megbízható forrással rendelkezünk. Egyik ilyen forrás az az összeírás, amelyet a császári hatóságok készítettek 1850-ben. Eszerint Erdélyben összesen 478 személyt ítélték halálra. A bíróságok halálos ítéletet általában azok ellen mondtak ki, akik a polgárháború során polgári személyt gyilkoltak meg. Más esetekben, mint rablás, gyűjtogatás, magyarok üldözése és lefegyverzése, lázítás, ellenséggel való cimborálás és együttműködés - a vádlottat rendszerint raboskodásra vagy kártérítésre, esetleg verésre ítélték. Sok esetben hoztak a bíróságok felmentő ítéletet is. Példaként a Doboka megyei adatokat sorakoztathatjuk fel azért, mert ebből a megyéből viszonylag pontos adatokkal rendelkezünk, mégpedig januártól július 14-ig, tehát a törvényszékek működésének egész idejéből. Eszerint ebben a megyében 228 személyt fogtak el különböző vádak alapján. Nevezetesen rablás miatt 113, rablás és más törvénytelen ség elkövetése miatt 23, rablás és gyilkosság miatt 29 személyt. A többi letartóztatott személy ellen lázítás, magyarok üldözése, gyilkosság szándéka s más okok miatt emeltek vádat.12

Számunkra az az érdekes, hogy az emberölés vagy annak szándéka miatt elfogottak számaránya 15,32 %-ot tett ki, a halálos ítéleteké pedig 12,28%-ot, tehát valamivel kevesebb halálos ítéletet hoztak, mint amekkora az emberölés miatt letartóztatottak aránya volt. Rabságra 110 személyt (48,25%) ítélték, felmentettek 47 elfogottat (20,62%), vizsgálati fogság után elbocsátottak 23 főt, vesszőzésre ítélték 11, kártérítésre s bizonyos ideig tartó rabságra 5 személyt.

Hivatkozhatnánk még több más megyéből összegyűjtött adatra is, de ez a lényegi mondanivalón nem sokat módosítana, nevezetesen azon, hogy a bíróságok az esetek döntő többségében közönséges bűncselekmények elkövetőit ítélték el.

A politikai okok miatt elítéltek közül kiemelkedő eset volt Batrâneau Alexandru prefektus és Vasile Simonis tribunus halálos ítélete 1848 októberében; mindkettőre a román fegyveres felkelés előkészítése miatt szabott ki halálos ítéletet Stephan Ludwig Roth szász lelkész, akit Csány rendeletére tartóztattak le, s "a magyar haza, alkotmánya, polgári szabadsága és független állása" elleni tevékenység miatt ítélték halálra. A politikai perek s különösen Stephan Ludwig Roth halálos ítélete sokat ártott a már elkezdődött magyar-román, magyar-szász megbékélési folyamatnak. Roth kivégzése hozzájárult viszont a vészbíróságok végleges megszüntetéséhez. Bem tábornok 1849. június 5-én Nagyszebenben kiadott rendelete előírta a vésztörvényszékek működésének felfüggesztését, s ezt a rendeletet a kormány nem bírálta felül. A felelősségre vonás a továbbiakban a rendes büntető törvényszékek és a fellebbviteli bíróság feladata volt.

A bíróságokon kívül rögtönzött ítéleteket a különböző katonai alakulatok, főként vadászcsapatok parancsnokai is

hoztak. Ezek arányáról a román propagandisztikus történetírásban és propagandában az utóbbi időben nagyon túlzó számok jelentek meg. Ez részben annak is tulajdonítható, hogy általában nem tesznek különbséget a harcok során elesett katonák, illetve a polgári áldozatok között. Holott itt két különböző kategóriáról van szó: a fegyveres harcban elpusztultak a háborús helyzet elmaradhatatlan következményei, a polgári lakosság pusztulása pedig emberellenes bűncselekmény "eredménye". Másrészt azért túloz a román propaganda, mert olyan, becsléseket tartalmazó forrásokot fogad el, amelyek mintegy tízszeresére növelik a román polgári áldozatok valóságos számát. Ennek ellentmond az a statisztika, amelyet 1850-ben a császári hatóságok készítettek Erdélyben. A román polgári áldozatok számát a császári hatóságok táblázatai 4321, illetve 4425 főben állapították meg.¹³ Ez a szám a leghatározottabb cáfolata a román propaganda által emlegetett 40 000 fős román áldozatról terjesztett híreknek. A császári összeírás adatainak tükrében tarthatatlan az az olykor felröppentett állítás is, hogy a magyarok csak román nemzetiségűeket végeztek ki. Ugyanis a különböző bíróságok 252 magyar polgári lakosra is szabtak ki halálos ítéletet, olyanokra, akik 1848 őszén és telén emberölést vagy más súlyos bűnt követtek el.

A felelősségre vonások okai közt elsőként azt kell megemlítenünk, hogy az 1848. őszi s téli polgárháborúban, valamint 1849 tavaszán a román és szász népfelkelők mintegy 7500-8500 magyar lakost végeztek ki,¹⁴ miközben kifosztották és megrongálták a nemesi kúriák és kastélyok nagy részét, s lakóikat - ha nem sikerült elmenekülniük - kínzások közt elpusztították. A magyar polgári lakosság soraiból tehát majdnem kétszer annyian pusztultak el, mint amennyi román a különböző felelősségre vonások, illetve azok végrehajtása során életét veszítette.

Természetesen felmerül az a kérdés, hogy kell-e a történetírásnak foglalkoznia a polgárháború szörnyűségeivel. Úgy véljük, fel kell tárnunk a történeteket, hogy utána a különböző történetírások közt reális párbeszédre kerülhessen sor. Ez annál szükségesebb, mivel a román propagandisztikus történetírás és propaganda az utóbbi évtizedben rendkívül erőteljes kampányt folytat a magyar forradalom és szabadságharc befeketítéséért. Ennek látványos formája a Kolozsvárt, a volt Biasini szállóra kifüggesztett román és angol nyelvű felirat, amelyen az a hamis adat áll, hogy a magyar nemesség 40 000 románt végeztetett ki 1848-1849-ben. Úgy véljük, hogy ennek eltávolítása a megbékélési törekvések egyik gesztusa lehetne.

Egyed Ákos

[Vissza](#)

S. Benedek András

A máramarosi koronavárosok A polgári létforma fél évezrede egy viharos sorsú városszövetségben

Royal Freetowns in Máramaros (Maramure, Transylvania). Half Millennium of Civil Life in a Troubled Area

The Hungarian of Máramaros today live in minority in fact in language islands on their historical territory. However, argue the author, a Sub-Carpathian historian of civilization, now living in Budapest, these towns had special privileges and developing bourgeoisie until 1834. The privileges of the five towns (Huszt, Técső, Hosszúmező, Máramarossziget) were mentioned first in an document from 1326. The inhabitants were freemen and elected their judges and parish priests from among themselves.

Négy évtizedig csak negatív szókapcsolatokban (polgári csökevény, polgári individualizmus, a polgári világban tapasztalható elidegenedés stb.) fordulhatott elő, s a korábbi eredetű **burgeois** a felvilágosodás kori **citoyennel** tudatosan összemósó totalitárius hatalom néha még a büntető törvénykönyv szintjén is hadakozott ellene. Joggal, hisz a polgárság és a demokrácia az enciklopédisták óta rokon értelmű fogalmak, formális logika alaptételeként okozati összefüggés áll fenn köztük.

Bár marginális és efemer viták szintjén, aktuálpolitikai érvként ma is felmerül a "ki a polgár" kérdése, azért egyre bizonyosabban tudjuk: a polgárság a legújabb kori történelem alapvető emberi létformája. Ahhoz azonban, hogy ezt méltóképpen értékeljük, és közösségi szinten élni is tudjunk az ezredfordulás világrend újra elérhetővé vált lehetőségeivel, számot kell vetnünk saját polgári hagyományainkkal, azok történelmi gyökereivel.

Néhány közismert, már-már közhelyszerű tényt kell felidézni a kérdés teljesebb megértéséhez.

A) Magyarország három részre szakadásáig, tehát lényegében a török hódoltság megjelenéséig a magyar társadalomfejlődés azonos utat járt be, mint Európa mai jelentősebb országai. Ezen belül a városok s így a polgárság megerősödése is folyamatos volt. E polgári létforma rendkívül érzékletes, életszerű bemutatását nyújtja - elsősorban művelődéstörténeti aspektusból - Zolnay László könyveiben (Az elátkozott Buda, Buda aranykora; Kincses Magyarország).

B) A török hadjáratok és a Habsburgok elleni harcok folyamatos pusztítása nemcsak fizikailag semmisítette meg az ország kiváltságos településeit, de a fennmaradt-újjaépült városok jogai is sérültek, feledésbe mentek. A témánkhoz földrajzilag is közelebb álló mai Kárpátalján a 13. századtól Veszprémmel azonos jogokat élvező Beregszász így vált Petőfi korára "közönséges mezővárossá", a Rákóczi-birodalmat megöröklő Schönbornok tulajdonává, de elveszítette korábbi kiváltságait Ungvár, Munkács, Mezővári, Nagyberég, Nagyszőlős is.

C) A 18. századtól az újra megerősödő városok lakosainak nagy része új telepes volt, új földesurak uralma alatt. Az Alföld lakossága már a hódoltság idején néhány nagyobb településre mentette életét. Az így létrejött óriásfalvakban alakult ki a civis, a parasztpolgár létforma. Olyan településcsoportot, ahol a középkori jogokat alapjában véve a polgári korig megőrizték, - most figyelmen kívül hagyva az ugyancsak közösségi jogokat élvező székeket, kerületeket -, lényegében kettőt ismerünk. Ez az ún. alsó-magyarországi szabad királyi bányavárosok (Körmöcbánya, Selmechánya, Besztercebánya, Bakabánya, Libetbánya, Újbánya és Bélabánya), amelyek közösségi viszonya 1863-ban szűnt meg, és a máramarosi koronavárosok (Huszt, Técső, Visk, Hosszúmező, Máramarossziget), amelyek 1834-ben veszítettek a királyi kamarával szembeni perükben. A szabad királyi és a koronavárosi státus tulajdonképpen azonos alapkiváltságokat jelentett, az előző azonban lehetett földesúri vagy egyházi birtok is, míg az utóbbi a király közvetlen tulajdon- és intézkedési jogát feltételezte.

Máramaros a történelmi Magyarország talán legkésőbb kialakult vármegyéje. Neve 1199-ben szerepel oklevelekben, mint "terra", királyi birtok és vadászterület ugyanúgy, mint Bereg és Ugocsa nagy része is az Árpád-korban. A 13. században felgyorsul betelepítése. Jelentős birtokokat kapnak a királyhoz hű magyar urak, akik a továbbiakban a Tisza-áttörés előtti területet szabályozzák, lecsapolják a rakaszi mocsarakat, és saját birtokaikról hozott szolgáépekkal új falvakat telepítenek. Megjelennek a szász vendégnépek is, Huszt mellett elsősorban Visken. Kezdetben a Tatar-hágó felől érkező ellenségtől még Visk vára őrizte a belső megyéket. A Tisza önkényes és részben szabályozott mederváltása azonban a jobb partra terelte az országutat, s annak őre Huszt lett, jó félezedéig Magyarország és Erdély kulcsa.

A királyi kamara azonban igen hamar felismerte, hogy a felső-tiszai-medencének nemcsak hadászati szempontból van stratégiai jelentősége, de stratégiai eszköz maga az itt bányászott só is, amely Husztól Szigetig mindenütt fellelhető, ez utóbbi város mellett európai jelentőségű mennyiségben és minőségben. Az itt juttatott birtokokat elcserélik ugocsai településekkel. Így az évszázadokig országos szerepű Újhelyi-család Visk birtokáért megkapta Rakaszt s az ugocsai Királyháza melletti Fekete-Ardót, valamint a Rakasz közelében a rakoncátlan s a közlekedést, valamint a folyami sószállítást ellehetetlenítő Maloda-Tisza szabályozásáért a rakaszi rév örökös használatát.

Ez az 1300-as keltezésű okirat bizonyulhatott a legnagyobb értéknek, mert 1690-ig több ízben is megújították és átírták. A közel egyezer négyzetkilométeres Máramarosnak ekkor mindössze tíz százaléka volt művelhető, s ez teljes egészében a király, illetve az öt koronaváros birtokába került.

Az öt város különleges jogainak törvénybe foglalása valamikor a 14. század első éveiben történhetett. Az első

ismert, 1326-os oklevélben Boleszló esztergomi érsek megerősíti az öt város plébánosait az általuk "iam ab antiquo" gyakorolt *ius archidiaconale*-ban s a tizedszedés jogában. Az öt koronaváros közösségi jogai tehát ekkor már ismertek voltak. Róbert Károly 1329-ben Huszt városának adományozott kiváltságlevele tulajdonképpen már átírat, egy korábbi oklevél másolata. Az oklevél érdekes megjegyzése, hogy Huszt nevében benne van mind az öt koronaváros kezdőbetűje. Ezek szerint a H Hosszúmezőt, a V (U) Visket, Sz Szigetet és a T Técsőt jelenti. Az azonban, hogy ezen kezdőbetűk összevonásával nevezték volna el e völgy kapuját őrző várost és várat, már egy véletlen egybeesésből eredeztetett legenda.

A Márki Sándor által a Századok 1889-es évfolyamában ismertetett kiváltságlevél tizenhét pontot tartalmaz. Ezek szerint azok a szabad emberek, akik az öt városban lakni kívánnak, szabad akaratukból telepedhetnek, és szabadon távozhatnak is. Semmiféle *comes* bíraskodása alá nem tartoznak, hanem külön bírakat választanak maguk közül. Ugyancsak maguk választhatják plébánosukat, aki a királytól végrendelkezésre való jogot is kapott. A papnak tizeddel tartoznak. A gyilkos két márkával válthatja meg életét, halálos sebért egy, könnyű sebért fél márkát, s a verekedésért 60 pénz kell fizetni büntetésül.

A királyi bíróság elé tartozó főbenjáró vétkék kivételével az adott város bírái és vénei minden peres ügyben maguk ítélkeznek, és joguk volt a békéltetésre is. A további betelepülést segítő az erdőirtóknak örökjósággal megkapták az általuk kiirtott területet. Földbér (*terragium*) fejében minden egész telekről fél *falco* (aratórész) jár.

Az öt város polgárai árucikkeikkel szabadon járhattak és kereskedhettek, az arra rendelt napokon adómentes vásárokat tarthattak, s nem voltak kötelesek az ország báróit ingyen elszállásolni. Azoktól az "ajándékoktól" pedig, amelyeket addig adó fejében kellett beszolgáltatniuk, egyszer s mindenkorra felmentette a király a városokat.

Ez a szabadalomlevél az öt koronaváros kiváltságos helyzetének alapja, amelyet újabb kedvezményekkel gyarapítottak a későbbi királyok és fejedelmek, így 1472-ben Mátyás, 1546-ban I. Ferdinánd, 1582-ben Báthory István, 1593-ban Báthory Zsigmond, 1611-ben Báthory Gábor, 1649-ben Rákóczi György, 1652-ben III. Ferdinánd s 1696-ban I. Lipót, aki az öt városnak "valóságos *magna charta libertatumot*" adott.

Ezek a megújított privilégiumokon kívül az öt máramarosi koronaváros több királytól egyéb kedvezményeket is nyert. Zsigmond király 1410-ben és 1421-ben ismételtelen megtiltotta, hogy bárki háborgassa a polgárokat jogaikban. Hunyadi János egy a huszti határban épült kápolna költségeihez járult hozzá. V. László a Perényi Péterrel fennállt harmincad-per ügyében döntött számukra kedvezően. Mátyás király engedélyezte számukra a só vámmentes árusítását, 1470-ben pedig, tekintettel az inséges időkre, csökkentette az egyes porták után járó taxát, s engedélyezte, hogy azt fuvarszolgálattal egyenlítsék ki. II. Ulászló és II. Lajos felmentette a koronavárosok lakóit minden vám megfizetése alól. Az utóbbi oklevelének 1516-os dátuma azt jelzi, hogy a máramarosi nemességekkel ellentétben a polgárság nem vett részt a Dózsa-felkelés helyi zavargásaiban.

A történelmi adatok és a városok fennmaradt státútumai jelzik, hogy az öt város polgársága féltékenyen őrizte ugyan kiváltságait (a técsi határban létesített Bedőháza megtelepedése ellen fegyveres erővel tiltakoztak!), de ugyancsak tiszteletben tartotta mások előjogait, így a nemesi közösségek, fuvarosok, hajósok és sóvágók autonóm jogait.

A demokrácia alapja ez. Mint ahogy az a koronavárosok irányításának rendszere is.

A választott főbíró mellett ugyanis kettős képviselő működött: a tekintélyes polgárokból, "vénekből" álló szenátus és a választott képviselőtestület. A hol Szigeten, hol Técsőn összeülő koronavárosi bíróság a választott testületek vezetőiből állt. (Egyébként is idővel Técső vált az öt polgár város központjává, egyrészt centrális földrajzi elhelyezkedése miatt, másrészt a megyei adminisztrációt magába foglaló Máramarosszigetről mintegy tudatosan "kivonulva". Itt maradt fenn a koronavárosok igen értékes levéltára is, amely ma igen nehezen hozzáférhető "körülmenyek" közt a Kárpátontúli Állami Levéltárban, Beregszászon van elhelyezve.

Magyarország három részre szakadása után Máramaros a Részek egyikeként Erdélyhez tartozott. A fejedelmek, mint korábban láttuk, tiszteletben tartották a városok kiváltságait, azok azonban 1603-ban Rudolftól és 1652-ben III. Ferdinándtól is kieszközölték szabadalmuk megerősítését. Nem véletlenül. A 16. század közepén kibontakozó ún. "várháborúk" egyik fontos célpontja éppen Huszt volt. Török segédcsapatként megjelenő krími és budzsaki tatárok is többször végigdúlták a vármegyét, így 1594-ben, 1598-ban, majd 1717-ben. Ez utóbbihoz kapcsolódik az ún. nagy tatárverés, amikor a Tisza mentét végigdúló és hazainduló tatárokat a máramarosiak Sándor Farkas borsai pap vezetésével tönkreverték és 10.000 foglyot szabadítottak meg.

II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjáratát követően 1657-ben Lubomirszky György seregei dúlták Bereget, Ugocsát és Máramarost, a kuruc korban pedig általánossá vált a "hadak járása". A Thököly-felkelés menekült családjai itt húzódtak meg, majd itt állomásoztak (kényszerbeszállásolással) a császári hadak is. A városok polgárai II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején is a kurucok oldalára álltak, s mindvégig kitartottak annak ellenére, hogy a fejedelem nem tartotta túl nagy becsben kiváltságaikat. Érdemes kiemelni a máramarosi oláhok hősiességét és hűségét; (az apsaiak ma is őrzik a Rákóczitól kapott kuruc zászlót, s az csak igen nagy ünnepeken kerül elő máig ismeretlen rejtekhelyéről!).

A vármegye és az öt város 1733-ban került vissza végleg Magyarországhoz. A koronabirtokok a kamara kezelésébe kerültek, amely jó gazdája volt a hatalmas vagyonnak, de nem volt jó gazdája a polgári szabadságjogoknak. Az öt város egy évszázados harcot kezdett kiváltságai megtartásáért, amely értelemszerűen a kamara győzelmével végződött 1834-ben, néhány évvel a polgári gondolatot diadalra juttató forradalom előtt.

Az öt város azonban nemcsak előjogait és kiváltságait veszítette el ebben a perben, hanem birtokai nagy részét is!

(A técsi gazda, ha netán távolabbi kaszálójára indult, egyik nap hajnalától másnap késő estig volt távol!) A lázok (rétek), kaszálók, a hegygerincig felnyúló erdők a kamara birtokába kerültek, amely intenzív telepítési gyakorlatot folytatott. Amerika felfedezése után a kukorica és burgonya amúgy is kibővítette a belakható életteret. A kamara az erdőgazdálkodás, fakitermelés és -feldolgozás megszervezésével, papírgyárak, vaskohók és hámorok létesítésével több tízezer ember számára teremtett lehetőséget a megtelepedésre; Királymező és környéke német telepesei mellett elsősorban galíciaiak és bukovinaiak költöztek a megyébe, beteljesítve a már két évszázada folyó spontán népmozgalmat. A háborúk, járványok s II. József korában épp a túlnépesedésből fakadó éhség által sújtott városlakó polgárság teret veszített, de eredeti polgár-öntudatuk napjainkig megmaradt.

A reformáció igen korai elfogadása után e városokban teljessé vált az oktatás, szinte egyáltalán nem voltak írástudatlanok közöttük. Folyamatos utánpótlást nyújtottak a váruadalom és a megye adminisztrációja számára, legjobbjai távoli főiskolákon tanultak, igaz, a beszűkült lehetőségek közt legtöbbjük már nem szülőföldjén folytatott egyházi vagy világi tudományos tevékenységet. (Érdemes felemlítenünk Lassú István történész, a magyar statisztikai tudomány megalapítójának nevét!) Éppen jogaik folyamatos fogyatkozása idején játszott igen komoly szerepet a koronavárosok művelődésében a felvilágosodás korának egyik méltatlanul elfelejtett költője-polihisztor, betleni Hari Péter, majd a reformkorban - összhangban az országos mozgalommal - Batizi András técsi lekipásztor, aki könyvtárat szervezett a városok értelmisége számára. A polgárok történelmi tudatát és elkötelezettségét jelzi a Técsőn csodák-csodájára napjainkig megmaradt Kossuth-szobor. Az önismeret nélkülözhetetlen alapját, a helytörténetet Szilágyi Sándor és Várady Gusztáv országosan elismert tudósok teremtették meg. A helyi néprajz (Budapesten élő) kiemelkedő alakja Viski Krüzsely Bálint. A csehszlovák időszakban mezővárossá degradált települések az 1944 utáni rémkorszakban is bizonyosságot tettek magyarságukról és elkötelezettségükről. Ha az állam anyagi nehézségekre hivatkozva nem indított településeiken iskolát, építettek ők maguk; a templomból kijőve vasárnaponként szinte a szertartás részeként fogták kezükbe a lapátot, ásót, kőműveskanalat.

A máramarosi magyarság történelmi településein ma kisebbségben, nyelvszigeteken él. Ahogy a demokratikus, polgári hagyomány is csak egy süllyedő szigetvilág részeként maradt fenn századunkban. De ahogy a viski, técsői, aknaszlatinai magyarság képes volt megőrizni saját identitását, a polgári gondolat is képes lehet megújulásra. S nemcsak a koronavárosokban.

[Vissza](#)

Kolár Péter

A szlovákiai nemzetiségi kultúra támogatása az 1994-1998-as években

Az elmúlt hetekben-hónapokban egyre több szó esik a Szlovákiában élő nemzetiségek kultúrájának finanszírozási kérdéseiről. Nyilatkozatok és ellennyilatkozatok követik egymást; tíz- és százmilliók, sőt milliárdok röpködnek a levegőben, egyes politikusok soknak, mások kevésnek tartják a kilátásba helyezett támogatást. Mi az igazság? Hogyan kaphatnánk objektív képet a valós helyzetről, amelyet még ma is a hudeci és a slobodníki kódosítések, hogy ne mondjam - hazugságok - torzítanak, amelyek elsősorban az állami, önkormányzati, alapítványi, valamint szponzori támogatások összemosásából adódnak. Mi most kizárólag a Szlovák Állam Költségvetése kulturális és ezen belül a nemzetiségek számára elkülönített tételét vesszük szemügyre. Az egyetlen valóban megcáfolhatatlan képet a számszerűsített adatok adhatják, vagyis az elmúlt négy éves időszak támogatásainak áttekintése. A kulturális minisztérium még ma sem rendelkezik teljesen pontos kimutatással a támogatásokat illetően. A vizsgált időszakban a korábbi illetékesek titokként kezelték ezeket, mivel csak így tudták a hazai és nemzetközi közvéleményt szándékaiknak megfelelően manipulálni. Az 1. táblázat áttekintést ad a Szlovák Statisztikai Hivatal által közzétett, az 1995. január 1-jén érvényes demográfiai adatokról, amelyekre vizsgálódásaink későbbi fázisában lesz szükség.

1. táblázat

Nemzetiségek	A lakosok száma	Aránya %-ban	Kerekítve
Szlovák	4.590.100	85,6968	85,69
Magyar	568.714	10,6178	10,62
Roma	83.988	1,5680	1,6
Cseh	51.293	0,9576	1,0
Rutén	17.277	0,3226	0,33
Ukrán	14.341	0,2677	0,27
Morva-sziléziai	6.361	0,1188	0,12
Német	5.380	0,1004	0,1
Horvát	4.000	0,0747	0,07
Zsidó	3.500	0,0653	0,07
Lengyel	3.039	0,0567	0,06
Bolgár	1.400	0,0261	0,03
Egyéb	6.814	0,1275	0,12
Összesen:	5.356.207	100,0000	100,0

A számításokat két szempont alapján végezzük el.

1) A nemzetiségi kulturális élet támogatása - ezen belül a szlovákiai magyar kultúra finanszírozása az össz-szlovákiai adatok tükrében;

2) A szlovákiai magyarok kulturális életének állami támogatása az összállami és a többi nemzetiség részére folyósított támogatással összehasonlítva.

A többi nemzetiséggel történő összehasonlítás érdekében a 2. táblázatban közöljük az itt élő nemzetiségekre vonatkozó részletes adatokat.

2. táblázat

Nemzetiség	Lélekszáma országos viszonylatban	Aránya a nemzetiségi lakosságon belül %-ban
Magyar	568.714	74,2343
Roma	83.988	10,9629
Cseh	51.293	6,6953
Rutén	17.277	2,2552
Ukrán	14.341	1,8719
Morva-sziléziai	6.361	0,8303
Német	5.380	0,7022
Horvát	4.000	0,5221
Zsidó	3.500	0,456
Lengyel	3.039	3,3967
Bolgár	1.400	0,1828
Egyebek	6.814	0,8895
Összesen:	766.107	100,0000

1) A nemzetiségi kulturális élet állami támogatása

Az állami költségvetésben a nemzetiségi kulturális élet támogatására elkülönített összeg

A 3. táblázat a nemzetiségi kulturális szövetségek, polgári társulások, valamint a lap- és könyvkiadók részére elkülönített, 1995-ben és 1996-ban 58 M Sk, 1997-es 1998-as években 50 M összeg elosztását mutatja be.

3. táblázat

Nemzetiségi vagy egyéb jellegű célok	1995	1996	1997	1998
	ezer Sk	ezer Sk	ezer Sk	ezer Sk
Magyar	4.725	6.072,50	9.683	4.580
Roma	4.775,3	3.610,20	2.880	1.235
Cseh	937,8	1.294,00	670	220
Rutén	1.697,6	2.230,00	1.000	425
Ukrán	3.728,8	3.541,00	4.474	1.595
Morva-sziléziai	279,1	503,80	513	330
Német	2.293,98	4.037,10	5.096	3.070
Horvát	1.275,7	1.835,00	2.672	1.000
Zsidó	203,5	3.012,20	3.272	4.100
Lengyel	108,2	778,00	410	-
Bolgár	282,4	360,30	411	300
Meghatározhatatlan:	440,2	1.101,70	4.886	300
A nemzetiségi				

kultúra részére				
kiutalt összeg	20.747,68	28.375,80	35.967	16.855
Kubko Goral Könyvkiadó	8.950,0	9.150,00	3.175	1.075
Slovenská Republika	8.750,0	-	5.000	1.000
Hlas l'udu	6.000,0	6.000,00	-	-
MARK BBDO- CDROM	6.800,0	-	-	-
MNMMJ	2.000,0	-	-	-
Összesen a költésvetési összegekből kiutalt	53.247,58	43.525,80	44.142	18.930

Az egyes nemzetiségek meglehetősen magas arányú támogatása abból is adódik, hogy a minisztérium részben ebből a költségvetési tételből finanszírozta a Szlovák Nemzeti Múzeum horvát, ukrán, zsidó és német tagozatának működését, holott ezt a hivatásos intézmények költségvetésébe kellett volna besorolni. Hasonlóan kérdéses néhány zsinagóga rekonstrukciós munkálatának ebből a tételből történő kifizetése is. Ezt a beruházások tételébe kellett volna besorolni. Ezekkel az összegekkel ugyanis csökkent a parlament által kulturális működés céljaira jóváhagyott keretösszeg. Hasonló módon csökkentő hatása volt a fenti táblázatban felsorolt, alapjában véve szlovák nyelvű sajtótermékek támogatásának is.

Említést érdemel, hogy a pályázatok elbírálását politikai szempontok befolyásolták.

Ezt elsősorban a magyar nemzeti közösség kulturális tevékenységének támogatásánál lehet figyelemmel követni. A politikai pártok anyagi támogatására vonatkozó törvények figyelmen kívül hagyásával 1995-ben a Magyar Népi Mozgalom a Megbékélésért és a Jólétért 2 millió Sk támogatásban részesült. (Ezt tartalmazza a 3. táblázat is.) Miután többen is rámutattak a törvénysértésre, a későbbiekben már nem ez a mozgalom kapta a támogatást, hanem ennek Megbékélés Alapítványa. 1996-ban 3,623 M Sk-t, 1997-ben 5,728 M Sk-t, 1998-ban pedig 4,2 M Sk-t. Mivel ezek az összegek meghatározhatatlan arányban, de a kulturális életet is szolgálták, ezért azokat a 3. táblázat adatai magukban foglalják. Megjegyezzük, hogy az összes többi magyar pályázatra ennek okából szinte semmilyen támogatásra nem futotta.

b. A hivatásos nemzetiségi intézmények támogatása

Ezeket az összegeket a kulturális tárca költségvetése a szlovák intézményekkel közösen kezeli, finanszírozásuk nem a parlament által jóváhagyott "nemzetiségi összegből" értendő.

4. táblázat

Intézmény vagy egyéb	1995	1996	1997	1998
	ezer Sk	ezer Sk	ezer Sk	ezer Sk
Romathan Színház, Kassa	9.120	9.218	8.540	7.611
THÁLIA Színház, Kassa	7.411	7.049	6.510	6.185
Jókai Színház, Komárom	7.894	7.207	7.079	7.646
Duchnovics Ukrán Szính. Eperjes	12.574	11.400	10.940	10.940
Ifjú Szívek Művészegyüttes	*	5.930	4.475	4.000
Az Ukrán Kultúra Múzeuma, Svidník	*	6.336	5.739	5.438

A Szlovák Nemzeti Múzeum				
- zsidó kultúra részlege	3.900			
- horvát kultúra részlege	0	-		
- német kultúra részlege		-	4.142	*
A Kisebbségek Házának megvásárlása	12.000	-	-	
Összesen	53.804	51.040	47.425	41.820

O nem volt támogatás * nincs adat

A szlovákiai nemzetiségi kulturális élet állami támogatásának összegét az a. és b. pontban közölt adatok összesítésével kapjuk meg.

Ezt az 5. táblázat mutatja.

5. táblázat

Állami támogatási költségvetés az Á.K.-ben	1995	1996	1997	1998
	ezer Sk	ezer Sk	ezer Sk	ezer Sk
A "nemzetiségi" költségkeretből	53.247,58	43.525,80	44.142	18.930
A hivatásos intézmények részére a kulturális tárca költségvetése	53.804	1.040	47.425	41.820
Összesen:	107.051,58	94.565,80	91.567	60.750

Az utóbbi négy év átlaga: 88.483.595 M Sk

Természetesen a nemzetiségi kulturális élet sok egyéb forrásból is támogatáshoz juthat. Emlékeztetnék az önkormányzatokra, kerületi és járási hivatalokra (bár számukra az elmúlt években minden ellenkező hiedelem ellenére nem állt rendelkezésre a nemzetiségi kultúrák támogatására elkülönített összeg), alapítványokra, szponzori támogatásokra stb. Ezeket az összegeket azonban nem szabad az állami költségvetéssel összevontan kezelni, és főleg nem lehet a nemzetiségi kultúrák támogatásánál ezekre hivatkozni. Ennek oka az, hogy ezen összegek nem terhelik az állami költségvetést, illetve a szlovák nyelvű kultúra szintén hozzájut ilyen jellegű támogatásokhoz, azt pedig mégsem kezelik az állami költségvetés közvetlen részeként.

Megjegyzés: Az 1998-as összegek valószínűleg nem pontosak, mivel az 1998-as év végleges zárszámadata még nem készült el.

2) A szlovákiai magyarság kulturális életének támogatása az összállami és a többi nemzeti kisebbség számára folyósított összegek tükrében.

A "nemzetiségi" keretből az egyes nemzetiségekre eső és alanyi jogon igényelhető összegeket a 6. táblázat mutatja be.

A táblázat utolsó oszlopa választ ad arra a kérdésre, hogy melyik nemzetiség milyen arányú támogatáshoz jutott az elmúlt évek folyamán. Ugyanakkor ne felejtjük el azt az előzőekben már említett tényt, hogy egyes tételeket - múzeumi támogatásokat, beruházásokat - az állami költségvetés nem abban a fejezetében kezel, amelyben azoknak helye lenne, hanem ebbe a nemzetiségi tételbe sorolja. Ez mesterségesen megemeli néhány nemzeti kisebbség támogatottságát, ugyanakkor csökkenti a többi számára elosztható összeget.

A hivatásos intézményeknél más számítási módszert alkalmazunk.

A színházaknál abból indulunk ki, hogy a szlovákiai állami színházak évi állami ösztámogatása 470 millió Sk körül

van. Kiszámíthatjuk tehát, hogy az egyes nemzetiségek számára az egy fő nemzetiségi lakosra milyen támogatás jut.

Összállami szinten: 470 millió szétosztva 5,356207 millió főre = 87 Sk/fő.

A nemzetiségek részére:

A magyar színházak, Thália és Jókai Színház az utóbbi négy év átlagában évi 14.245,25 ezer Sk-ban részesült. Ha ezt az összeget elosztjuk az itt élő magyarok számával, akkor megkapjuk az egy főre eső színházi támogatás összegét. Ez 25,05 Sk/fő. Ez tehát a 87 Sk/fő összállami támogatásnak csupán 28,8 %-a.

Ugyanezzel a számítással élve az ukránok-rutének esetében, őket együtt számolva 362,56 SK/fő, a romáknál 102,66 Sk/fő összeg.

A fenti számítást figyelembe véve a magyar lakosság számaránya alapján $87 \times 568.714 = 49,48$ millió Sk színházi támogatásra tarthatna igényt.

Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a szlovák színházak tevékenysége részben az itt élő nemzetiségieket is szolgálja - így a magyarokat is - (pl. az operatársulatok és balett-társulatok költségeit) akkor is a 49,48 milliós összeg legalább felére lennének jogosultak. Ez két színházunk számára mintegy 25 millió Sk állami támogatást jelentene évente, szemben az eddigi 14 millióval.

Számításainkat sok szempont figyelembevételével folytathatnánk.

Befejezésül azonban gondoljuk végig a következőt:

Szlovákiában évi átlagban a kultúrára 2 milliárd 900 millió Sk-t fordít az állami költségvetés. Ebből mintegy fél milliárd a beruházásokat illeti. A tevékenység tehát 2 milliárd 400 millió Sk-t emészt fel. Ebből a szlovákiai nemzetiségeknek számarányuknak megfelelően - elméletileg - 14,3 %-ban kellene részesülniük. Ez 343 millió Sk. Ha figyelembe vesszük, hogy a szlovák kultúrából a nemzetiségek is részesülnek, és ezért eltekintünk a fenti összeg mintegy 1/3-tól - ez 115 millió Sk, évi átlagban akkor is igényt tarthatnánk $343 - 115 = 228$ millió Sk-ra. Ezzel szemben az 5. táblázatból világosan látható, hogy a nemzetiségi kultúrák egészére évi átlagban csak 88,483 millió Sk jutott az elmúlt négy évben.

Hasonlóan igényt tarthatunk a beruházási költségek hasonlóan számított részére, amely évi mintegy 50 millió Sk-ra rúg.

Pozsony, 1999. március 15.

[Vissza](#)

Mária Homisinová

**Etnikumközi kapcsolatok szociális normáinak hatása a szlovák többség és a magyar kisebbség magatartására Szlovákiában
(Egy empirikus vizsgálat és elemzés eredményei)**

A cikk egy megvalósított kutatás eredményét mutatja be az etnikumközi kapcsolatok szociális normáival foglalkozó problematika területéről. A kutatás célja az volt, hogy rávilágítson az etnikai kisebbséget érintő, expliciten kifejezett jogi normák magatartást befolyásoló hatására a szlovák többség és a magyar kisebbség etnikumközi kapcsolatainak konkrét helyzeteiben. A kitűzött cél elérésének eszköze módszertani szempontból az egyes normatípusok (injunktív, deskriptív és perszonális normák) differenciálódásának modellje volt az implicit szociális normaelmélet keretében.

Bevezetés

A szociális normák jelentős szerepet játszanak a társadalmi rendszer folyamatainak biztosítása, a kölcsönös kapcsolatok és az egyéni magatartások összehangolása és szabályozása közben. Nincs ez másként a nemzetiségek kapcsolataiban sem, ahol is eszközként szolgálnak a többség és kisebbség tagjai magatartásának irányításában. Mindemellett egy kétdimenziós folyamatról van szó, melyben szakadatlan kölcsönhatás jön létre a társadalom és az egyén érdekei között.

A nemzetek és nemzetiségek közötti viszony megoldásának kérdéseivel összefüggésben - úgymond - etnikumközi kapcsolatok szociális normáiról beszélünk. Meggyőződésünk, hogy e fogalom használata jobban kifejezi érdeklődésünk tárgyát, mint az "etnikai normák" fogalma, amely jelentését illetően inkább a "kulturális norma" fogalmával rokon.

Ez alkalmasabb a magatartás szabályozását és az etnikai sajátosságokat összekötő kapocs "felképeztetésére", minthogy ez etnikai normák elsajátítása az adott etnikai csoportokhoz való tartozást fejezi ki.

Az etnikumközi kapcsolatok szociális normáinak működése széles körű empirikus vizsgálatok lehetőségét kínálja, miközben két szempont játszik itt fontos szerepet. Az egyik a vizsgálat megközelítése, a másik pedig a vizsgálat tartalmi beállítása. (1). Az első a vizsgálat jellegét határozza meg, ui. a kérdést többféle, pl. jogi, filozófiai, történelmi, szociológiai, pszichológiai és etnológiai szempontból elemezhetjük. Ez meghatározó tényező az adekvát, az adott tudományágra jellemző módszertani megközelítés megválasztásakor. A másik szempont a vizsgálat tartalmi beállítottsága, amely az interetnikai viszonyok aktuális kérdéseire és problémáira keresendő válaszokra irányul (2).

E cikk célja, hogy az adott összefüggésekben információt nyújtson a jelzett újfajta megközelítésekkel operáló kutatások eredményeiről, a szociális normáknak a többséghez és a kisebbséghez tartozókra gyakorolt hatását illetően, és hogy egyúttal bemutassa az új módszerrel realizált kutatások egyes eredményeit. A társadalmi élet, konkrétan az etnikumközi kapcsolatok területén, ezen belül az etnikai kisebbség (a magyarországi kutatás a szlovákiai magyarokat nemzeti kisebbségnek tartja.- Szerk.) jogainak a gyakorlatban való érvényesítése vonatkozásában került a módszer alkalmazásra.

A szociális normák hatáskutatásának szükségessége az etnikumközi kapcsolatokban

A volt Csehszlovákiában 1989 nyomán végbemenő demokratikus változások ösztönözték az egyes nemzetek (szlovákok és csehek) és nemzetiségek etnikai öntudatának ébredését. Az új körülmények között előtérbe került az etnikai kisebbségek jogi védelmének kérdésköre, vagyis az etnikumok jogainak törvényes garanciája. A Szlovákiában élő kisebbségek figyelmének középpontjába mindenekelőtt azok a jogi normák jutottak, amelyek a szlovák többség és az egyes kisebbségek kölcsönös együttélését voltak hivatva szabályozni az etnikumközi érintkezés konkrét területein.

A Szlovákia területén élő kisebbségek közül jogai érvényesítésének keresztülvitelében leginkább a magyar kisebbség aktivizálta magát, amit tekintettel etnikai sajátosságaira természetesnek vehetünk (nagy létszám, aránylag összefüggő települtség, erős identitástudat). 1989 előtti helyzetét a magyar tannyelvű általános és középiskolák kifejlett hálózata, a kulturális hagyományok megőrzése, 1989 után a magyar politikai elit parlamenti szereplése jellemezte, illetve jellemzi. Innen nézvést a nemzetiségek életével összefüggő minden fontos döntés, megoldás legnagyobb mértékben éppen ezt a lakosságot érintette.

Az etnikai kisebbségek jogi védelmének kérdéseivel összefüggésben Szlovákiában az egész átalakulási időszakot (1989-1998) át meg áthatották a vonatkozó jogi normák akceptálása körüli viták. Az eddig elfogadott jogi normák előkészítését szinte állandó polémia kísérte. Ez elsősorban a politika színpadán zajlott, ahol a szlovák politikai képviselő (főleg a nemzetien orientált Szlovák Nemzeti Párt) és a magyar politikai pártok parlamenti képviselői csatáztak egymással.(3).

A kisebbség helyzetét szabályozó és a többség és kisebbség együttélését befolyásoló jogi normák a magyar nemzetiségű polgárok figyelmét is felkeltették. Nézeteiket és reakcióikat egyrészt a sajtóban, másrészt nyilvános

összejöveteleken tolmácsolták. Közvéleménykutatás tanúskodik róla (4), hogy a kisebbségvédelmi normák jelenlegi állapota a Szlovákiában élő legnagyobb számú kisebbség számára nem kielégítő. Az ő helyzetéből ítélve a kisebbségi jogok biztosításának kérdését nem tekinthetjük megoldottnak és befejezettnek.

A kisebbséget érintő jogi normák eddigi alakulásából világosan kiderült, hogy ez a kérdés nem veszít aktualitásából, s mint ilyen az érdeklődés és figyelem középpontjában van mind a hazai, mind a külföldi politikai életben. Rendezni ezt az érzékeny kérdést azt jelenti, hogy olyan utakat kell keresni, amelyek a nemzetiségi kapcsolatok terén felhalmozódott feszültség csökkentéséhez és a kölcsönös megértéshez vezetnek. Természetesen a kölcsönös konszenzus megfelelő módszereinek keresése mellett a politikai és államjogi szinten sem hiányozhat az okok kutatása és feltárása, a kölcsönös kapcsolatok szintjeinek, sajátosságainak megismerése, valamint a kölcsönös együttélés hiányosságainak és pozitívumainak regisztrálása.

Az egyik lehetséges út, amely az etnikumközi kapcsolatok rendezéséhez és javulásához vezet, annak megvilágítása, hogy a kisebbségi jogszabályozás milyen hatást fejt ki a gyakorlatban, és mindez miképpen tükröződik az egyes etnikumok tagjainak tudatában individuális vagy csoportos szinten. E premissza kimondása egyik fő érve annak az empirikus kutatásnak, amelyet az adott problematikában megvalósítottunk.

Módszertani megközelítés az etnikumközi kapcsolatok szociális normáinak kutatásában

Kutatásunk szociálpszichológiai megközelítéssel élt, miközben ezt az igénybe vett módszer - az injunktív, deskriptív és perszonális normák differenciálásának modellje (IDP modell) is lehetővé tette. (5). Kiválasztásánál feltételeztük, hogy alkalmazása - azonkívül, hogy újfajta nézőpontú vizsgálatot garantál - előnyt jelenthet a szociális normáknak az etnikumok szociális magatartására gyakorolt hatása megvilágításában.

Nevezetesen abból indul ki, hogy az emberek szociális érintkezés közbeni magatartását befolyásoló hatások szempontjából többféle normát kell megkülönböztetnünk. Az efféle meggondolások elhajlást jelentenek a szociális normákkal mint a normatív hatás egyetlen tényezőjével operáló szokványos műveletektől. A szociális és perszonális normák differenciálódásának felhasznált modellje, amely a szociális normákat injunktívekre és deskriptívekre osztja, miközben a normák ún. forráselméletére támaszkodik (6), egyszersmind túl is lép rajta, minthogy a "készletet" a perszonális norma létevel bővíti ki. Tehát esetünkben háromféle norma hatásának vizsgálatára kialakított új szemléletről van szó.

Ahhoz, hogy az IDP normák modelljének érvényesülését és hatását jobban megérthessük, röviden jellemeznünk kell őket. Említettük, hogy az alapelv az egyes normatípusok megkülönböztetése - az injunktív a deskriptívtól és a perszonálistól. Az injunktív normák adják meg a viselkedési követelményeket, ami azzal kapcsolatos, hogy "minek kell lennie", mit ír elő a törvény. Megállapítják, hogy az egyes szférákban mit hagynak jóvá az emberek, és mit nem. Tőlük eltérően a deskriptív normák információkat tartalmaznak arról, hogy bizonyos helyzetekben ténylegesen hogyan viselkednek az emberek. Tehát leírják, hogy a gyakorlatban, azaz de facto "mi van". A perszonális norma létezése abból a feltételezésből indul ki, hogy az egyén az egyes szituációkban a saját viselkedésszabályait fogadja el. Leírja, hogy az adott helyzetben "mit csinálnék én".

Természetesen számos szituációban nem lehetséges az említett normatípusokat egymástól elkülöníteni. Ilyenkor az emberek a normák összessége szerint cselekszenek, tehát nincs különbség aközött, hogy hogyan viselkednek, és hogyan kellene viselkedniük, és ilyenkor általában maga az egyén is a saját személyes, azaz perszonális normájaként akceptál bizonyos magatartást. De mi van akkor, ha más szituációkban bizonyos eltérések vannak aközött, hogyan kellene az embereknek viselkedniük, és a valóságban miként viselkednek? És mi van akkor, ha ezek éppen azok a helyzetek, amelyek arra kényszerítik az egyént, hogy saját megoldást keressen? És ha igen, akkor ez milyen? Ezek azok a kérdések, melyek a modell felhasználásánál előtérbe kerülnek, és a rájuk adott válaszok fényt deríthetnek számos problematikus, komplikált és nem teljesen világos élethelyzet magyarázatára. Az efféle meggondolások szintjén ez azt jelenti, hogy az egyes normatípusok két, illetve három szinten való differenciálódására kerülhet sor. Például: ami az egyénre nézve injunktív és deskriptív norma, nem szükséges, hogy perszonális is legyen, esetleg mindhárom tetten érhető magatartásában.

Már a fent említett modell rövid jellemzéséből is nyilvánvaló, hogy a társadalmi élet különféle szféráiban lehet vele élni. És mivel a szociális normák a többség és kisebbség magatartásának szabályozására szolgáló eszközök (interetnikus viszonyok szociális normáiról van szó), úgy döntöttünk, hogy az említett IDP modellt ebben a szférában is bevetjük. Konkrétan azok a szociális (köztük jogi) normák érdekeltek bennünket, amelyek a kölcsönös együttélést szabályozták, miközben ezek ellentmondásos gyakorlati alkalmazása amint azt a bevezetőben említettük - az etnikumok közötti állandó nézeteltérés forrása lehet mind csoportos, mind individuális szinten. Az empirikus meggyőzést annak megállapítása tette ki, hogy e konkrét területen van-e különbség aközött, hogy az egyének (az etnikumok tagjai) mit érzékelnek injunktív, deskriptív és perszonális normaként. Emellett esetünkben az említett normatípusok differenciálódását legalább két normaszinten feltételeztük.

A kutatás tartalmi beállítása

Tartalmi szempontból a kutatás a többség és a kisebbség együttélését érintően verbalizált és expliciten kifejezett jogi normák hasznosítására irányult. A kisebbségnek a közéletben és a társadalmi életben való nyelvhasználatát illető kérdés aktualitására való tekintettel, bennünket konkrétan azok a jogi normák érdekeltek, amelyek a

kisebbség anyanyelvi jogait szabályozzák, illetve a kisebbség anyanyelvi jogainak a gyakorlatban való hasznosításáról alkotott vélemények is. Célunk, hogy az interetnikus érintkezés területén modellhelyzetek kialakítása révén a normák három szintjét aktivizáljuk, és elemezzük őket, illetve megállapítsuk, miként és milyen szinten léteznek az egyes normatípusok a kiválasztott etnikumok tagjai körében, és ha léteznek, mennyire térnek el egymástól. Tehát: egyrészt van-e különbség aközött, hogy a törvény szerint az egyénnek mit kell tennie, és mit tesz a valóságban (az injunktív és deskriptív normák differenciálódásának mértéke), másrészt pedig milyen az egyénnek mint az etnikai csoport tagjának a meggyőződése az injunktív és deskriptív normák viszonylatában (a perszónális normák helyzete).

A kutatási módszer

Az általunk megfogalmazott empirikus kutatáshoz kérdőívet használtunk, melyben a már említett injunktív, deskriptív és perszónális normák (az IDP modell) differenciálásával operáltunk.

A kérdőív 9 konkrét, nevezetesen olyan helyzet leírását tartalmazta, amely a kisebbség nyelvhasználatát illeti a hivatalos érintkezésben, az iskolaügyben és a kultúrában. Mindegyik olyan tipikus helyzetet írt le, amelyben jogi szabályozás volt érvényben, az etnikai kisebbség köz- és társadalmi életi nyelvhasználatának kérdéséről. A modell hitelessége szempontjából fontosak voltak azok a megállapítások, amelyek a kutatásban résztvevők nézetkülönbségeinek a következő mozzanataira mutattak rá: 1. Mihez van joguk ezen a területen? Mit engedélyez a megfelelő törvény? (injunktív norma), 2. Szerintük valójában mi történik a gyakorlatban? Hogy valósul meg az expliciten kifejezett norma? (deskriptív norma). 3. Hogyan oldaná meg Ön az adott helyzetet? Milyen az Ön személyes szabálya? (perszónális norma).

Egy hétpontos skálán került regisztrálásra az adott helyzettel való egyetértés (1 érték = egyértelműen igen), illetve az elutasítás (7 érték = egyértelműen nem), ami tartalmi szempontból a kiválasztott jogi normák betartásáról vagy nem betartásáról nyilvánított véleményt jelentette. Mivel a helyzetek a vizsgált normák hármasszintje szerint voltak megfogalmazva, az annyit tett, hogy a résztvevők a helyzetek mindegyikében mindhárom norma szintjén mutathatták be nézeteiket. Emellett hét helyzet írta le a vonatkozó jogi normák érvényességét, tehát az egyetértő választ (1-3 érték) úgy lehetett értékelni, mint e normák elfogadási mértékét. Ezzel szemben két helyzet a jogi normák érvénytelenségét írta le, tehát a vele való egyetértés az elutasítás mértékét jelezte.

A kutatás tárgya

A kutatásba bevont személyek a fiatal generáció tagjai voltak, 18 éves diákok, összesen százan azonos arányban szlovák nemzetiségűek (22 fiú, 28 lány) mint a többség képviselői, illetve magyarok (25 fiú, 25 lány) mint a legnagyobb kisebbség képviselői Szlovákiában.

Eredmények

Az adatok a Statistica / w programban a deskriptív statisztika módszerével kerültek feldolgozásra. A tesztelésnél szóródáselemzéssel (MANOVA) éltünk.

A kutatás eredményeinek interpretálását helyhiány miatt az egyes normatípusok identifikálására és differenciálására redukáljuk, eltekintve a helyzeti tényező hatásának elemzésétől. Az adatok elemzésének feltételezett kapcsolatrendszeri kerete tehát adva van a kisebbségi társadalomhoz való tartozással és a megkérdezetteknek az egyes normatípusokkal való identifikációjával, azaz az etnikumhoz és az egyes normaszintekhez való tartozás kölcsönös összevetésével.

A MANOVA alkalmazása adta eredmények szerint (illusztrációként az eredmények grafikus ábrázolását mutatjuk be, az aritmetikus átlag eredményeit pedig a szövegben tüntetjük fel) a normatényező jelentős hatást gyakorol. Bebizonyosodott mindhárom normatípus differenciált jellegével kapcsolatos feltételezésünk. Jelentős statisztikai különbségeket (a kritikus érték $p = 0,0001$) jegyeztünk fel, mégpedig a három szinten túlménoen az egész konfigurációban is, amit az egyén szintjén és az etnikum szintjén egyaránt tapasztalhattunk. A szlovák nemzetiségű diákok esetében az egyes normatípusok intervalluma jóval kisebb szélességű volt, mint a magyar nemzetiségű diákok esetén.

A szlovák nemzetiségű diákoknál alapjában véve mind a három normatípus - kis különbséggel - a neutrális zónában található (jelentős különbségek az egyes helyzetek szintjén vannak). Az injunktív norma majdnem pontosan a neutrális szint értékén áll (aritmetikus átlag - AÁ 3,92), amiből arra következtetünk, hogy nem elég világos számukra, hogy mit kell vagy nem kell a feltüntetett helyzetben tenniük, illetve ha valamilyen jogi norma létezik nem tudják, mit tartalmaz. A deskriptív norma (AÁ 3,67) elhelyezkedéséből kitűnik, hogy mérsékelten afelé hajoltak, hogy a gyakorlatban a törvény intenciója szerint járnak el. Az injunktív és deskriptív normától eltér náluk a perszónális norma. Ennek értéke (AÁ 4,21) az értékelő skálán ellenkező irányban tolódik el, mint ahogy azt a törvény előírja. Többé-kevésbé meg vannak győződve arról, hogy személyes joguk másként cselekedni, mint ahogy azt a feltüntetett törvények előírják. Az ő normatív meggyőződésük nincs teljes összhangban az említett törvények szövegével.

A magyar nemzetiségű diákoknál jelentősebb különbségeket jegyeztünk fel az összes normatípusok között az adott skálán való elhelyezkedésükben. Emellett az injunktív és perszonális normák átlagértéke ellenkező elmozdulást deklarál, mint a szlovák nemzetiségű diákoknál. Az injunktív norma szintjén (AÁ 2,99) alapvetően a törvénnyel való egyetértésüket fejezték ki. Ebből arra következtethetünk, hogy az adott törvényt ismerik (az IN közötti eltérés a két diákcsoportnál majdnem 1 pont). Tehát ez a diákcsoport inkább hajlott ahhoz, hogy mit kell tenni, mit ír elő a törvény - azaz a norma elfogadásának mértéke jelentősen nagyobb volt. Személyi szinten jegyeztük fel az etnikumok között a legnagyobb nézetbeli eltérést (2,2 pont eltérés). A perszonális norma átlagértéke a magyar nemzetiségű diákoknál az adott skálán egyértelműen az igenlés szintjén mozgott (AÁ 1,99). Ebből arra következtetünk, hogy ez a diákcsoport egyértelműen a törvényelírások alapján cselekszik. Az ő normatív meggyőződésük összhangban van az adott törvényekkel. A deszkriptív norma - akárcsak a szlovák diákoknál - neutrális zónában van (AÁ 3,97), de elhelyezkedése közelebb van a kételkedéshez a törvények gyakorlatban való betartása szempontjából (eltérés DN 0,3). Érthető, hogy a magyar nemzetiségű diákok nézetei az etnikai kisebbség anyanyelvi jogainak a gyakorlatban való érvényesülését illetően szkeptikusabbak.

Befejezés

Az injunktív, deszkriptív és perszonális normák differenciált modelljének applikálásánál a törvények betartása területén, már ami a többség és a kisebbség együttélését érinti, nem az volt a célunk, hogy következtetéseket vonjunk le e kérdésben az etnikumközi kapcsolatokra kifejtett hatásról. Inkább hitelesíteni akartuk az említett modell felhasználásának lehetőségét. Mint igazolását annak, hogy e modell alapján identifikálni és elemezni lehet az említett normatípusokat a nemzetiségi viszonyok területén is. Habár csak kutatási szondáról van szó (ennek felel meg a kutatás tárgyának nagysága és jellege), az eredmények azt dokumentálják, hogy a modell alkalmazása érzékenyen fogja fel az etnikumok tagjainak szubjektív szempontjait az adott problémára. Úgy tűnik, hogy az említett megközelítés produktív szerepet játszhat az etnikai kapcsolatok problémájának további vizsgálatában. A felrajzolt modell ugyanis lehetőséget teremt az egyes etnikumok (belső és kölcsönös) viselkedése normatív regulációjának a magyarázatára, ami hasznos lehet nemcsak a pszichológia, hanem a szociológia területén is.

Irodalom és megjegyzések

1. Homiscinová, M.: (1998) *Vplyv menscinovej legislatívy na medzietnické vzťahy -moznosti prístupu skúmania sociálnych noriem medzietnických vzťahov.* = *Vyrost, J. - Baumgartner, F. (ed.): perspektívy vyskumu sociálnych noriem.* CD ROM, Koscice, SvÚ SAV, SR.

2. Zel'ová, A.: (1992) *Social acceptance of members of other ethnic groups.* = *Medium size meeting of the EAESP, 1992, September 21-25 Smolenice, SR.*

Zel'ová, A. : (1993) *Socio-psychological research of ethnic problems.* = *Studia psychologica, 35. vol. 1993. 1. no. 49-53. p.*

Baccová, Vv. : (1997) *Etnická identita a historické zmeny, Bratislava, VEDA.*

3. Szlovákiában 1989 óta mostanáig öt politikai szubjektum reprezentálja a magyar kisebbséget: *Független Magyar Kezdeményezés - FMK (1989), 1992-től Magyar Polgári Párttá transzformálódott MPP; Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom - MKDM*

(1990); *Együttélés mozgalom (1990); Magyar Néppárt - MNP (1991), Magyar népi mozgalom a megbékélésért és jólétért (1995).* Közülük a politikai történésekbe az egész transzformációs folyamat idején főként az első három helyen említett politikai párt kapcsolódott be.

Az 1990-es választások után az MKDM -Együttélés-koalíció a parlamentben ellenzékként működött, az FMK kormánykoalícióban a következő szlovák pártokkal - Nyilvánosság az erőszak ellen, Kereszténydemokrata Mozgalom, Demokrata Párt. Az 1992-es választások után az MKDM Együttélés újra ellenzékkben találta magát, míg az MPP nem volt képviselve a parlamentben; mint parlamenten kívüli ellenzéki párt működött. Az 1994-es választásoktól 1998-ig, az MKDM Együttélés MPP koalíció a parlamentben ellenzékkben fejtette ki tevékenységét. Az 1998-as választások után egységes politikai szubjektumot alkotva - a Magyar Koalíció Pártja a kormánykoalíció tagja lett.

4. *Názory na vybrané problémy Slovákov a Maďarov zcijúcich v národnostne zmiescanych oblastiach juzného Slovenska. (Dél-Szlovákia nemzetiségileg kevert területein élő szlovákok és magyarok válogatott problémáiról alkotott vélemények.) Informatívna správa Sctatistického úradu SR. (A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának információs közleménye).* Bratislava, 1993. 18-20.p.

Správy zo sociologického vyskumu (Beszámolók szociológiai kutatásokról). Centrum pre sociálnu a marketingovú analyzu, Agentúra FOCUS, Bratislava, roky 1992-1997.

5. Lovasc, L.: (1998) *K otázke typov sociálnych noriem: sociálne normy a implicitné teórie sociálnych noriem (náccrrt prístupu).* *Vyrost, J. - Baumgartner, F. (Ed.): Perspektívy vyskumu sociálnych noriem.* CD ROM, Koscice, SvÚ SAV, SR.

Lovasc, L.: (1998) *Súccasné pohľady na vplyv sociálnych noriem na ľudské správanie v sociálnej psychológii. Cčlovek a spoločnosť, 1998/2.* Lovasc, L.: a/w w.saske.sk/cas.

6. Cialdini, R. B - Reno, R. R. - Kallgren, C. A. (1990). *A focus theory of normative conduct.* =*Journal of Personality and Social Psychology*, 58.vol. 1990. 1015-1026. p.

[Vissza](#)

Komáromi Sándor

Nemzetiség, magyar polgárosodás és forradalom - egy reformkori vendég (Wigand Ottó "könyvtáros" és kiadó) szemhatárán

Wigand Ottó (1795-1870) a német könyvtörténet számára: az 1840/60-as évek jeles lipcsei - ellenzéki szellemű - politikai kiadója, liberális és baloldali-hegeliánus ösztönzésű művek tántoríthatatlan pártfogója. E képbe azonban már nemigen tudja belehelyezni nagyszámú magyar vonatkozású kiadványát, melyek rajta keresztül kerülhették meg - 1848/49 előtt és után - a hazai cenzúrát. Mit sem tud a német könyvtörténet természetesen Wigand Ottó magyarországi előéletéről és tevékenységéről, amiből ez a lipcsei kapcsolódás fakadt. Maga Wigand még évtizedekkel később is, 1860-ban (Orosz József Terra incognita című könyve második kiadásához írt kiadói előszavában) "múlhatatlan szeretetéről és ragaszkodásáról" vall - "ama ország iránt, hol életem legszebb idejét tölthettem - küzdésben, szenvedelemben - bátor s nemes hazafiak körében". Széchenyire, Wesselényire és társaikra gondol, akiknek munkáit már Pesten felvállalta a magyar megjelenést követő német kiadással, vagy akár eredeti, őskiadással. Mindezt Magyarországon azóta is számon tartjuk. (Utoljára Gazda István: Könyvkereskedők a régi Váci utcában című munkája frissítette fel és egészítette ki az adatokat, 1988-ban.) Nyilvántartjuk egyéb pesti produkcióját is az 1830-as évek tájékaról: az első magyar nyelvű nagylexikont ("Közhasznú Esméreték Tára. A conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva"; annak egykorú kritikai "pörével" egyetemben), az irodalmi fordításkiadásokat vagy az irodalomtörténeti értékű Kisfaludy Sándor-összkiadást.

Ennél többre: Wigand Ottó kultúrákat és identitásokat átszelő, kivételes pályájának megrajzolására viszont itt sem futotta eddig a figyelemből.

Wigand Ottó, mint régebbi biográfiai forrásokból egyébiránt ismeretes, eredetileg bátyját: Károlyt követve - és a segítségével - jutott el Magyarországra. *Wigand Károly* (1781-1849) Pozsonyba vezető útját inkább homály fedi. Ottó mindenesetre az ő példájára és további támogatásával alapította első kiadó-üzletét *Kassán*, 1816-ban. Ők ketten talán az utolsó nyugati jövevényei az amúgy dominánsan nyugat- és felső-magyarországi német vagy erdélyi szász gyökerű (erős lutheránus töltetű) régi magyar könyvestársadalomnak, s mint Németországból - a magyar diákok hosszú sorát fogadó egyetemi városból: Göttingából - való újoncok természetesen a német nyelvi dimenzióban kínálózkodó feladatokhoz kapcsolódtak. S ezt megtalálták az egykorú Magyarországon, különösképpen Pozsonyban, Sopronban (ahol Károly párhuzamos érdeklődést épített ki) vagy Kassán. Tevékenységükkel eredendően azt a németül olvasó közönséget szolgálhatták, amelynek a német részint az anyanyelve (városi polgárság), részint - Bécs földrajzi közelségéből fakadóan is - régtől fogva bevezetett érintkezési nyelve. (Németre váltva immár a közigazgatási és a tudományos latinitást.) Az előbb vagy utóbb azért mégis föl vállalt magyar könyv (akárcsak Károlynál, a 40-es években, a szlovák is) egyelőre csak kiegészítő elem maradt. Tág regionális német kulturális közegben működnek tehát a jövevények, s kettejükénél a német könyv az, ami leképezi a későn, de mégis megindult s az 1820-as évek körül valósággal meglódult *magyar polgárosodási* folyamatokat. Sőt: még pregnansabban is, mint egyelőre a magyaré - a régió ősi és folytonosabb városi hagyományainak talaján. A lendület erejéhez különben hozzájárul a Wigandok frissen hozott, haladottabb látásmódja, nemkülönben a kiváló egyéni tehetségük. Már a kiadó-üzlet forma - az errefelé még szokottabb nyomda-kiadó helyett - az új dinamika megnyilvánulása.

Wigand Ottónál és Kassánál maradván, a kiadványok műfajaiban és tematikájában igen plasztikusan rajzolódik ki a változó, tömegesedő életforma és szemlélet "modern" városiassága, a polgáriasság feldúsulása az *új értelmiség* szellemi erőterével, továbbá a Bécsset meg a régió városait járó liberális magyar és félmagyar *nemességgel* való érintkezéssel. Wigand Ottó, aki személyében tökéletesen "betagozódott" a "cipszerek" társadalmába (a kassai Heckenast tiszteletes családjába nőszülve; későbbi pesti utódjával is Heckenast-fiút: Gusztávot választva), belülről éli meg a változásokat. Munkássága kezdetén nemcsak az egyházközség és iskolája igényeit látja el kiadóként, hanem sok új könyvvel szolgál a Németországból jövő *kései pietista hullám* átfutása érdekében: a jámbor erkölcs- és léleknevelő irodalom készíti fel itt is az ódivatú polgárt az új, világiás öntudat univerzalizmusára. Akkorra viszont készen áll, hogy a világra rányúló érdeklődés és kíváncsiság mindenirányú várakozását kielégítse: ismeretterjesztő művekkel, nemes - klasszikus és új - szépirodalommal, időtöltő olvasmánnyal, hasznos gyakorlati könyvvel és mindenféle színes érdekességet, szenzációt vagy titokzatos dolgokat bemutató divatkiadvánnyal. Wigand Ottó Kassán 8-10 könyvet adott ki évente, ami akkoriban ritka teljesítménynek számított! A korai, belterjes műfajokban a szerzőkör is a régió sajátja: helyi és táji értelmiség; egyénei Bécsből Pestig mindenfelé publikálnak, ám Wigand külön is épít rájuk. Szóba jönnek természetesen erdélyi szász lutheránus szerzők is. A kiadási import csak a későbbi, világiás tematika során jelenik meg (anélkül, hogy elválnának az utak a honi szerzőktől), és Wigand ezzel az anyaggal is szinte valószínűtlen ügyességgel bánik. Illusztráljuk is az elmondottakat néhány, példászerűen kiragadott névvel és egy-egy kapcsolódó művel. (A könyvészeti kutatás nagy szerencséjére fennmaradt a wigandi termés 1830-ból való pesti készletjegyzéke.)

A már idős *J. A. Genersich* (1761-1823) egykor kézsmárki, majd Bécsben működő pedagógus, író - a maga nemében ez idő tájt egyedülálló - nőnevelő célzatú regénnyel mutatkozott be Kassán ("Emma, Leben einer glücklichen Mutter", 1819), majd egy *Herder- és Jean Paul*-szemelvénygyűjteményt válogatott össze (1821). *C. A. Zipser* (1788-1864) besztercebányai pedagógus, természettudós lányneveldek számára szerkesztett olvasókönyvet ("Lesebuch zum Gebrauche in Töchterschulen", 1822; szűkebb szakterületén azután inkább Wigand Károly foglalkoztatta). *J. Moser* (Szinyeyi József lexikona szerint, kevés adattal, "kassai-nyelvtanító") tett le az asztalra egy rendszeres német helyesírási tankönyvet ("Anweisung, die deutsche Orthographie gründlich zu erlernen...", 1826). *S. Klein* (1784-1835) szepességi lelkész, bölcselő és költő neve fémjelzi a lelkiekben elmélyedő irodalmat - "családi"

imakönyvével ("Haus- und Andachtsbuch zur Beförderung wahrer häuslicher Gottesverehrung", két kötetben, 1826-27). A kortárs magas irodalom képviselőjében a nyitrai születésű, utóbb Szlavóniába költözött, de végeredményben bécsi színpadokon nevet szerzett Therese Artner (1772-1829) tűnik fel egy-egy drámával a Wigand-kiadások között. S tudomásul véve, hogy a régiónak szélesebb méreteiben egyelőre nincs (sajátos okoknál fogva talán később sem lesz már) számottevőbb saját irodalmisága, fontossá válik a *fordítási irodalom*. Így pl. L. Petz (1794-1840) soproni pap-tanár (a magyar Kis János köréből - hiszen megvan az összekötetés!) egy-egy Aiszkhülosz-, Szophoklesz-, Shakespeare- és Calderón-fordítása jut el kassai kiadásban az olvasóhoz ("Tetralogie tragischer Meister...", 1824). Mind a szerző, mind pedig a kiadó bizonyára számolt esetleges színpadi lehetőségekkel is, itt: a hős kori német és magyar színezet egyik fellelegvárában. S íme, a wigandi drámakiadások, egyszersmind a fordítások vonulatába illeszkedik legelőször, még pedig igen korán, a *magyar könyv*: Döbrentei Gábor magyartársaival (köztük egy Moliere-rel; régi Színművészeti Lexikonunk "bécsi" megjelenési adata téves, ott csak nyomatta Wigand a köteteket). Döbrentei: eredetileg soproni kapcsolat, egyben azonban Kazinczy-kapcsolat a közelből; Pesten is előkerül majd még mindkét név a magyar lexikon körül. Egyébiránt szintúgy fordítási formában "debütál" Wigandnál Kassán a *magyar eredeti irodalom*: Kisfaludy Károly "Tollagi Jónás"-ával ("Jonas Laemmler's Abentheuer", 1827).

Wigand ezzel a színpadi kínálatot és a magyar környezeti elemet is integráló, szemhatártágító és közösség-szervező természettel (s csak utalhatunk itt szépszámú gazdálkodási, levelezési, illemtani, utazási vagy, mondjuk, kártya-kalauzaira és mindenféle egyéb) maradéktalanul valóra váltotta azt a célkitűzést, amit - még talán túlságosan korai kísérletképpen - indított és mindössze fél évet élt hetilapja ("Kaschauer Wochenblatt für Oberungarn", 1818) a következőképp fogalmazott meg: "honi szellemünk és mozdulásunk megeléjénítése". Könyveiben mintegy fókuszálódott a hős korszaki polgárosodás szemlélet- és tudatváltása a régió színterén. Munkásságát egy kilenc részes ifjúsági sorozat s még inkább 24 kötetes felnőtt sorozata ("Erheiternde Abendbibliothek für die gebildete Lesewelt", 1826-29) koronázta, melyet a német mesekincs Grimm-testvérek előtti alapgyűjteményének (Musäus) kötetei indítanak, és folytatódik a kor népszerű érzelmes, sors- vagy kalandos utazási regényeivel. A briliáns eszű és becsvágyó kiadó-tulajdonos körülbelül 1827 végéig működik Kassán, nyughatatlan dinamikája ekkor Pestre vonzza. A kassai érdekeltséget addigra odahozott és kitanított öccsére: Györgyre bízva (már ő fejezi be a nagy sorozatot, és folytatja a német könyv-programot), az ország lázas centrumában terem, hogy a Trattnerekkel, a Kiliánokkal vegye fel a versenyt. Felmérte vajon előzetesen a pesti terepet - gyorsan magyarosodó, nemzetiesedő közegében? Ez ma már aligha rekonstruálható biográfiai mozzanat. A váltás mindenestre semmiféle nehézséggel nem járt számára. Német közönségnek ugyan itt sem volt híjával, de ezt már előtte beavatták az új távlatokba és divatokba; pesti német könyvei többnyire a legsikeresebb kassaiak harmadik-ötödik megújított kiadásai.

A kihívás, a programalakítás immár a magyar könyv színterén jelenik meg a számára - a kassai gyakorlati könyvek magyar kiadásával ("Az aranybánya, vagy' a tapasztalt tanácsadó a városi és magányos falusi csendben élő gazdák és gazdasszonyok számára...", 12 füzetben, 1829-1833; "A mívelt társalkodó vagy A világba lépő ifjú...", 1830, és egyebek), irodalmi fordításokkal - magyarra (Machbeth; Ivanhoe stb.) és németre (Kisfaludy Sándor: "Himfys auserlesene Liebeslieder", 1829; 1931; ezt követi "Munkáji" kiadásának elindítása), a lexikkal... De mindenekelőtt a reformpolitikai művek felkarolásával - német kiadásban (Széchenyi: Ueber Pferde...; Ueber den Credit; Licht; Dessewffy József: Ueber Pressefreiheit und Bücherzensur) és a magyar őskiadás útjának egyengetésével (Széchenyi: Stádium; Wesselényi: Balítéletekről). Azaz, Wigand exponálja magát a magyar nemzeti mozgalom mellett: kiadóként csatasorba áll, épp a cenzurálisan kritikus esetekben, emellett pedig bevonja a hazai német olvasót az eszmemenetekbe.

Hősünk akár Kassáról is szert tehetett megbízható németországi bázisokra, de a Brockhaus-lexikonjog átvétele során mindenképpen. Tudjuk: már 1831-ben használt "lipcsei" impresszumot is, és egyebeket - megtévesztésképpen. Végül valóságosan is áttette működése színterét a német könyv fővárosába, Lipcsébe - itt folytatva a magyar ellenzéki politizálás "logisztikai" támogatását. Azt is tudjuk: ez ott sem folytatható zavartalan legalitással. 48 előtt és alatt kiadott (magyarul) Táncsicsot, Engelst, (németül) újabb Széchenyi-művet; a vereség után Kmety Györgyöt, Klapkát, Kossuthot, Majláth Kálmánt (németül), s nem győzzük a listát. Nem kell csodálkoznunk, ha a művekkel és szerzőikkel való érintkezés során lassan vérbeli "szakértővé" is vált magyar kérdésekben, aki határozott véleményt formál helyzetekről és összefüggésekről. Bizonyosra vehető, hogy a magyarországi fejleményeket távozása után is mindvégig feszült figyelemmel kísérte, és folyamatosan értékelte. Így a többi között a nemzetiségi vitát, főképp a Kossuth-Széchenyi-viták elemeként. Ahogy a reformtávlatokat a pesti években - a magyarországi németiség szellemi képviselőjeként - maradéktalanul magáévá tette, úgy válik mind aggodalmasabbá a magyar reformküzdelem, majd a forradalom szükkeblűnek mutatózó nemzetiség-politikájával kapcsolatban. Nem utolsósorban a magyarországi németiség szempontjából kétséges volt számára az Ausztriától való elszakadás logikája. Ezekben a kérdésekben Széchenyi gondolkodásával és óvásaival azonosult. Ez az azonosulás készítette személyes megszólalásra a véghetetlenül tisztelt és becsült férfiú tragikus elhunyt nyomán. Wigand megszólalása (folytatva még egy gesztussal: a Londonban kiadott "Blick" egy rövidített lipcsei adaptációjával) az "apokrifok" között húzódik meg a Széchenyi-hagyomány peremén, melyeket a szakirodalom nemigen értékeli. Az időpont: 1861 eleje - az önkényuralom vége, amidőn a magyar politikai emigráció mozgolódása egy csapásra feleleveníti a régi kérdéseket. S a lipcsei könyvkiadó a személyes búcsú ürügyén - Széchenyi szellemében - összefoglalja ezeket.

"Briefe von und an Szechényi" (sic: Szechényi; "Levélváltás Széchenyivel"): e cím alatt formálta Wigand két kis füzetét a 30 lapnyi fiktív "eszmecesterét". Két levél az elhunyttól - az "Olymposról", a szemlélet immár időtlen magasáról, és két válasz az evilági beszélgetőtársától a síron túlra. A válaszadó "feladatja" magának a témáknak: az alkotmány-kérdést, az Ausztriához való viszonyt, a szláv-magyar antagonizmust (s egyebeket, amelyek talán inkább már német szemszögből relevánsak), s válaszol - az elhunyt szellemében. Wigand mélyen ihletett írásának egyik, hiábavalónak bizonyult intelme - a nemzeti kérdésben - ijesztő visszhangot ver a következményeket ismerő utókor idegeiben, de a *plurális nemzet-elv* szenvedéllyel telt követelése így sem veszíti aktualitását: "A magyar

demokratikus küzdelem során a nemzetrészek testvériségének megteremtése a legalapvetőbb tennivaló ahhoz, hogy a szabad nép szabad országa megszülessék. Nincs a világon még egy olyan ország, ahol fontosabb lehetne polgárainak testvéresülése".

[Vissza](#)

Tóth István

Forrás Stúdió: a legitim magyar politizálás előzménye Kárpátalján

Fodó Sándor, a kárpátaljai magyar polgárjogi küzdelmek egyik vezéralakja, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség első, ma tiszteletbeli elnöke egyenesen a Szövetség előképének nevezi az egykori poétai, prózai, társadalomtudományi kísérletezésekkel foglalkozó műhelyt, az ungvári *Forrás Stúdiót*.

Mi is volt valójában ez a korabeli Szovjetunió szinte légmentesen izolált nyugati peremvidékén a hivatalosan megtagadott - "ezer éve nem volt itt semmi", hirdette a korabeli ideológia -- magyar kulturális és történelmi előzményekből ösztönösen felépülő, az irodalmi próbálkozásoktól a polgárjogi küzdelmekig eljutó mozgalom? Lehet-e rokonítani a hatvanas évek végének nyugati diáklázadásával vagy a hatvannyolcas csehszlovákiai reformfolyamatokkal?

Annyiban természetesen lehet, hogy a Stúdió tagjai diákok voltak, holdudvara értelmiségiekből állott, s változást akartak az irodalomra is tonnás súllyal ránehezülő magyarelles és egyszersmind unalmas szovjet ideológián. Tagjai, ideértve idősebb mentorukat, Kovács Vilmos író és költőt, az a nemzedék voltak, akik már nem tudtak, vagy nem akartak félni a világ egy részét még mindig szorongásban tartó elnyomó rendszertől. Méreteiben és publicitásában a kárpátaljai szerveződés természetesen össze sem hasonlítható az említett újbals és reformkommunista mozgalmakkal, de azoktól másban is különbözik. Nevezetesen abban, hogy míg azok egy életidegen ideológia javítgatásával foglalkoztak, addig a Forrás a magyar művelődés egyetemes és helyi előzményeit, az önzonosság forrásait kutatta.

A kezdemény a szigorú központosítás elvén működő Birodalomban szokatlan s egyszersmind gyanús is volt. Gyanús, mert a Forrás által állított esztétikai mérce magasan fölötté állt a kirendelt kultúráirányítók IQ-jának, mert autonóm volt, s mert nem a kánonba foglalt szovjet-magyar, azaz a moszkvai magyar kommunista emigráció hagyományait vallotta magáénak. (Ahogyan S. Benedek András 1968-ban fogalmazott: a Hidas-Karikás-Zalka "demarkációs vonalat".) A hagyományos igen formalmas damaszkuszi út uzshorodi szakaszának vándorait M. Takács Lajos irodalomtörténész írja le igen érzékletesen: "Fájdalom: az akkori túlteljesítők közül többen 1989-90-ben Budapesten nagy hirtelen magukra csavarták a történelmi címeres magyar trikolt, és megtevesztve hazai gyermekdemokráciánk naív-ügyetlen tisztségviselőit, megint egyszer átvedlettek; ezúttal már a határon túli "jó magyarság" támogatott reprezentánsaiként utazhattak haza." Az M. Takács által említett túlteljesítők hamar kiosztották az eszmei eltévelyedés, a szovjetellenesség, valamint a burzsoá nacionalizmus billogát.

A ma már mulatságosan hangzó jelzők a kötelező állami korlátoltság korában a létet veszélyeztető tartalmat hordoztak. Egy-egy "államilag támogatott recenzio", vagy "publicisztika" a bírálat alanyának sok-sok egzisztenciális problémát okozott és okozhatott. Az S. Benedek András költő és művelődéstörténész által összeállított Ez volt a Forrás című kötet több ilyen írást tartalmaz. Az Elidegenedés? vagy a Mérges füvek című írások akkor gyakorlatilag a nyilvános följelentésekkel voltak egyenértékűek.

A hatvanas évek második fele, a hetvenes évek első szakasza a Szovjetunióban a belső disszidens mozgalom feladásának s a nemzeti-nemzetiségi kérdés újraértelmezésének a kora. Nem véletlen, hogy megszorodtak a különböző, az észet, a lett, a litván, az ukrán, az örmény "burzsoá nacionalisták" ellen indított perek és megtorlások. Ezeket a rendszerrel szembeálló vakmerő mozgalmakat a Szabad Európa Rádió folyamatos érdeklődése kísérte, így valamiféle nyilvánosságot kaptak a nemzeti törekvések. A kárpátaljai magyar küzdelmek nem kaptak ekkora publicitást, s a hivatalos Magyarország is inkább a bomlasztásukra törekedett. Az erkölcsi tisztaságában az ifjú naivitással rokonítható mozgalom legfeljebb az egyetemes és nemzeti értékekre figyelő magyarországi kritikusok kiállítására számíthatott. Erkölcsi értelemben egyértelmű nyereségként, hiszen a Tiszatáj- vagy a Magyar Ifjúságbeli közlések s egyéb támogató tanulmányok kiállták az idő próbáját.

Ezzel az állásfoglalással nem is lenne semmi probléma. Érzékeltetendő azonban a korabeli agresszív "internacionalizmus" mindenhatóságát, érdemes megemlíteni, hogy az ungvári támadások Magyarországon is elérték céljaikat. Hivatalos gyanakvás övezte az Ugocsából Magyarországra menekült Kiss Ferenc irodalomtörténészt vagy Szokolczay Lajost és másokat, akik tanulmányaikban figyelemmel és bátorítólag szóltak az új raj működéséről. Jegyzett rossz pontként szerepelt Ilia Mihály dossziéjában is az, hogy folyóiratában, a Tiszatájban helyt adott Kovács Vilmos és Benedek András irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányának. Amikor elmozdították főszerkesztői állásából, a végrehajtók erről a cselekedetéről sem feledkeztek meg.

A Forrás Stúdióra emlékező különszám magángyűjteményekből előkerült fotókat, korabeli és mai írásokat tesz közzé. A már említett S. Benedek Andrásét, Vári Fábrián László költő és népballedagyűjtőét, Fodor Géza költőét, Fodó Sándorét, Zselicki József tanárét és költőét, Lator László költőét és műfordítóét, Kiss Ferenc irodalomtörténészt s másokét. Az ellenérdekelt oldalról Balla László nyugalmazott főszerkesztőét és Rotman Miklós történetét.

Az írásokat összegezve kitűnik, hogy az elhallgattatás az egykori "szocialista univerzum" egészére terjedt ki. Következése az volt, hogy a partvonalon kívülre helyezett rajt a szakmai légszomj fojtogatta: írásaikat sem odahaza, sem Magyarországon, sem a "béketábor" morcosabb államaiban sem jelenthették meg. Az így okozott hiátus szerves folyamatot szakított meg, a Forrás után következő fentről kreált irodalmi műhelyek s a benne szereplők nem lehettek honi hagyományra, így ennek is köszönhetően sokukról volt elmondható a Kárpáti Igaz Szó

című pártlap akkoriban sűrűn használt jelzője: tollforgatók. A Forrás tagjainak a szakmai megmérettetést jelentő nyilvánosság hiányzott, sokuknak egzisztenciálisan is megbicsaklott a pályája.

S. Benedek András Teremtő mítoszok című írásában így fogalmaz: "A ma újra nem létező kárpátaljai magyar irodalom megjelenítésében gondolkodva, számot kell vetniük (a ma jelentkező fiataloknak is - T. I.) a hagyománnyal, s benne ezzel a nem mindennapi kísérlettel. Mert a Forrás hagyatékának értékelése, asszimilálása ma már nem annyira az egykori tagok számára fontos elsődlegesen, hanem számukra. Ha még egyáltalán irodalmat, közösségi kultúrát képzelnek el szavaik otthonában."

A kissé pesszimista képet ellensúlyozandó elmondhatjuk, hogy a kísérlet korántsem volt hiábavaló. A nyolcvanas évek végén, amikor a kárpátaljai magyarság előtt a szovjet rendszerben először nyílt tér az autonóm cselekvésre, a közösségi követelések nagymértékben a Stúdió eszmeiségét tükrözték, s tükrözik ma is.

(Ez volt a Forrás. Különszám. Kárpátaljai Minerva II. kötet 1-2. füzet. Minerva Műhely, Budapest-Beregszász, 1998.)

[Vissza](#)

Kántor Zoltán

Etnicitás, nemzet, kultúra: Közép- és kelet-európai kilátások

Ethnicity, Nation, Culture: Central and East European Perspectives
Szerk. Balint Balla és Anton Sterbling. Hamburg: Kramer, 1998. 290 p.

A kötet a Német Szociológus Társaság Kelet- és Közép-Európa szakosztálya és a Varsói Lengyel Tudományos Akadémia Filozófiai és Szociológiai szakosztálya által 1997-ben Varsóban rendezett konferencia anyagait tartalmazza. A tanulmányok a nacionalizmus és az etnicitás fogalmi keretében vizsgálják a '89 utáni lengyel és orosz átalakulást. A kötetet bevezető elméleti írások mintegy megalapozzák az esettanulmányok fogalmi keretét, noha a konferencia-kötetekre jellemző módon itt sincs közvetlen összefüggés a tanulmányok között.

A kötetben vizsgált kérdések ma sokkal égetőbbek nálunk, mint Nyugat-Európában. Ennek egyrészt az a magyarázata, hogy Kelet- és Közép-Európa napjainkban megy keresztül azokon a folyamatokon, amelyeken a nyugat-európai államok többsége már túl van, másrészt a térség államaiban az etnikai politika, a nacionalizmus olyan kérdéseket vetnek fel, amelyeket nem vagy csak részlegesen lehet a nyugati elméletekkel értelmezni. Jellemző példa erre, hogy a nacionalizmus-kutatás egyik klasszikusa, Hobsbawm is visszavonta tételét, amely szerint befejeződött a nacionalizmus korszaka. Az átfogó, Közép- és Kelet-Európára is érvényes értelmezések hiányával magyarázható, hogy a szerzők elsősorban a nyugati elméleteket alkalmazzák, írják át térségünk körülményeire.

A kötetet olvasva állíthatjuk, hogy a szerzők egyelőre csak a probléma-feltárás fázisánál tartanak, viszont kellő mértéktartást tanúsítva nem is törekszenek a mindent megmagyarázó elmélet megalkotására, hanem lépésenként, témakörönként igyekeznek tisztázni a jelenségeket. Az itteni nacionalizmus-szakirodalomban nagyon elburjánzottak az avatatlan, hamis, felületes magyarázatok és értelmezések. Ez a kötet, bár nem teljesen mentes az előbbi hibáktól, szakmai igénytelenséggel közelíti meg a vizsgált jelenségeket.

A tanulmánykötet öt részből áll, amelyet Julius Stagl (The Kronprinzenwerk-Representing the Multi-National State) tanulmánya vezet be. A dolgozat mintegy keretet ad a kötetnek: egyrészt ismerteti az összehasonlító nemzetiség- és kisebbségkutatás kezdeteit a régióban, másrészt intő példával szolgál arra, hogy a politikai elkötelezettség és ideologikus hozzáállás mennyire félrevezető lehet.

*Barbara Szaczk*a (National Identity and Social Memory) a nemzeti identitás konstrukcióját a kollektív emlékezet által mutatja be. Ebbe csak olyan események kerülnek a csoport múltjából, amelyek érzelmeket váltanak ki. "A kollektív emlékezet igazsága a szív igazsága". Hatása többretegű: szimbólumok által közös értékrendszert teremt; ezek a szimbólumok egy jellegzetes kommunikációs nyelvezetet fejlesztenek ki a csoporton belül; a történelmi ősök cselekedetei tanulságul szolgálnak a csoport számára elsősorban azért, hogy megtanítsák a fiatal generációkat, hogy a szülőföld a legfőbb érték; a történelmi múlt a csoport tagjainak önbecsülését, annak erősítését szolgálja. A szerző megjegyzi, hogy a kollektív emlékezet jelentősége azon múlik, hogy az aktuális nemzet-definíció a politikai vagy a kulturális elemet hangsúlyozza ki. Különböző történelmi korszakokban egy nemzetben belül is különbségeket találunk. A lengyelek esetében a kulturális nemzet fogalma jelentősen vesztett népszerűségéből a politikai nemzet fogalma javára.

Andrzej Szpocinski (The National Culture and the Culture of the Others) a "nemzet kultúrája" és a "nemzeti kultúra" közötti fogalmi különbségre építi tanulmányát. A "nemzet kultúrája" a csoport által megtapasztalt létező kultúra, amely magába foglalja a nemzeti közösség által terjesztett értékeket, normákat és viselkedési mintákat. A "nemzeti kultúra" viszont egy megvalósítandó, potenciális kultúra, amely a nemzeti közösség lényegéhez tartozó elemeket tartalmazza. Kihangsúlyozza: a nemzeti kultúrák hatnak egymásra olyan értelemben, hogy a másik kultúra elemei, hatása is jelen vannak a nemzeti kultúrában, de azok nem jelentenek értéket a közember számára. Példaként említi, hogy míg Chopin, Pilsudski és a 'Szolidaritás' egy kategóriájú elemei a lengyel kultúrának, és annak lényegéhez tartoznak, addig a nemzet-kultúra lényegéhez tartozó elemek szelektíven kerülnek be a lengyel kultúrába: Goethe bekerül, ellentétben Bismarckkal, Wagner szintén, ellentétben a náciizmussal. Nézete szerint a másik kultúrájából igazán csak a művészi értékeket fogadjuk be, de ezt is csak egy szűk réteg teszi.

A szerzőt olvasva kérdésesnek tűnik annak a feltételezésnek az igazsága, hogy a nemzeti etnikai konfliktusok feloldhatók egymás kultúrájának jobb megismerése által. (Kiem. a szerk-től.)

Balla Bálint (Nation and Expansionism - Viewed by a Sociology of Scarcity) tanulmánya komoly kísérlet egy nemzetközpontú szociológiai elmélet (nation centred sociological theory) megalapozásához. Tény, hogy a szociológia klasszikusai kevés figyelmet szenteltek a nemzet fogalmának, például Max Weber is csak néhány oldal erejéig foglalkozik vele; a nemzettel, Durkheim és Marx számára sem központi kategória. A nacionalizmus szakirodalma igazából a '60-as évektől jelent meg, és azóta megsokszorozódott a kérdéssel foglalkozó kiadványok száma. Néha igen nehéz meghatározni egy-egy könyv műfaját; a megközelítések általában interdiszciplinárisak, és ha egy-egy művet sikerül is besorolni valamilyen kategóriába, akkor is felfedezzük a rokon szaktudományok elméleteit.

Balla abból indul ki, hogy a társadalmi cselekvés a szűkösség csökkentésére irányul, így a fejlődés is e tevékenység eredménye. A szűkösséget véglegesen megszüntetni nem lehet, mert az ha különböző formában is, de állandó jelenség. Mivel a szűkösség állandó, így elméleti kiindulópontként használható. A szerzőnél három típusú szerveződési forma veheti fel sikerral a küzdelmet a szűkösség ellen: a vallási, az etnikai vagy nemzeti, illetve a szocio-ökonómikus jellegű kötelékek. Mindezek a csoportokon belüli kohéziót erősítik, ugyanakkor konfliktust gerjesztenek a többi csoporttal szemben.

A nemzet, a szerző megközelítésében, az egyik modern társadalmi szerveződési forma, amely az expanzionizmus korában jött létre, annak termékeként. A totalitárius rendszerek bukása az expanziós korszak végét jelenti, de ugyanakkor szó sincs a nemzet és nemzetállamok oly sokszor meghirdetett haláláról. A nemzetek és a nemzetállamok mint az expanzionizmus termékei, nem felelősek a nekik oly gyakran tulajdonított katasztrófáért. Ezek az individuális társadalmi cselekvésekben gyökerező makrostrukturális rendszernek tulajdoníthatók. A nemzet és a nemzetállam csupán az egyik makrostruktúra. A megoldást a mérsékelt expanzív társadalmi cselekvésben látja, amely figyelembe veszi az emberi korlátokat és a soha meg nem szűnő szűkösséget. Balla elemzése mindenképpen figyelemre méltó, bár első látásra úgy tűnik, hogy csak egy másik fogalommal (expanzió) helyettesíti a klasszikus nacionalizmus-elméletek nemzet-kialakulásának háttérfeltételeit; ez Gellnernél az iparosítás, Hobsbawmnál a kapitalizmus, Andersonnál pedig a kapitalizmus és a nyomtatott szöveg, amelyek mindegyike leírható az expanzió fogalmával. Balla elemzése ilyen szempontból a weberi módszertant követi, és egy ideáltípus-modellt mutat be, amely tulajdonképpen magába foglalhatja az előbbi tényezőket, viszont térségenként, történelmi koronként különbözőképpen jelenik meg.

A következő részben mind az öt esettanulmány a lengyel nemzettel és a lengyelországi nemzeti kisebbségekkel foglalkozik. Közülük hármat mutatunk be.

Slawomir Lodzinski (Polish Citizenship-Ethnic Boundaries and Issue of Citizenship in Polish Society) tanulmánya három periódusban elemzi a lengyel állampolgársági törvényeket. Az 1918 utáni Lengyelország etnikailag nem homogén, és a lengyel állam programja e homogenitas megteremtése lett, a klasszikus nemzetépítési folyamatok által. Annak ellenére, hogy a békeszerződés és az 1921-es alkotmány szabályozta az állampolgársághoz jutás egyenlő jogát a területen élők számára, a német kisebbséggel szemben nehézségeket támasztottak. A világháború utáni Lengyelországban bonyodalmakat okozott a Szovjetunióból repatriálódott, az ország északi és nyugati részében élő német őslakosság.

Az 1989 utáni helyzet két problémát vet fel: a bevándorlást és a kettős állampolgárságot. Az elsőt elsősorban a volt Szovjetunió és egyes ázsiai országok bevándorlói, a másodikat a Lengyelországban élő németek jelentik. A szerző következtetése, hogy a lengyel állampolgársági törvények az első világháború utáni állam polgárságtól az etnikailag homogén, egynemzetiségű állampolgárság felé mozdult el, mintegy reflektálva a többnemzetiségű Lengyelország egynemzetiségűvé válását. Ebből az írásból viszonylag árnyalt képet kapunk a lengyel nemzetépítés folyamatáról, amelyből nem hiányoznak az asszimilációs és kirekesztő elemek sem.

Janusz Mucha (The Problem of the Cultural Dilemmas of Ethnic Minorities in Poland) tanulmánya a lengyelországi kisebbségek helyzetét elemzi. A szerző bevallottan többségi szemszögből elemzi a kisebbségeket. Ezt jelzi kisebbség-definíciója is, amelyet Louis Wirth nyomán használ. Így a kisebbség egy olyan csoport, amelyet különbözősége miatt a többségiek kirekesztenek, s ezért a kisebbség kollektív diszkrimináció tárgyának érzékeli magát (ezzel szubjektív érzékeléshez köti a kisebbség meghatározását). A tanulmány a kisebbségek kultúráját a többség kultúrájához viszonyítja. Ez a felfogás egyértelműen a többségi nemzet felfogását tükrözi, és nagyon megnehezítheti a kérdés megértését. Leszűkíti egyúttal az elemzési keretet, viszont alkalmas a kisebbségek asszimilációjának elemzéséhez. A szerző a kötetben publikál többi szerzővel ellentétben a lengyel nemzeti modellt a némethez hasonlónak tartja, és nem a franciához. Említést érdemel a szerző figyelem-felhívása a különböző kisebbségek differenciált elemzésére. Hangsúlyozza, hogy nem lehet ugyanazokkal az eszközökkel elemezni a különböző népességszámú kisebbségeket, figyelembe kell venni a kompakt tömbben élő és a szórványban elhelyezkedő kisebbségek közötti különbségeket, más kategóriába tartozónak kell tekinteni az anyaországgal rendelkező és az azzal nem rendelkező kisebbségeket.

Piotr Wroblewski (Regional and National Bonds in the Opole District of Silesia: Gielczyn Fifty Years Later) tanulmánya érdekes és mindenféleképpen követendő módszertant alkalmaz. A Stanislaw Ossowski kutatócsoportja által 1947-ben vizsgált falut keresi fel a 90-es években. A szerző célja az ötven év alatt megváltozott etnikai tudat vizsgálata. A világháború utáni időszakban a németek nem tanulhattak anyanyelvükön, emiatt csak az idős generáció használja anyanyelvét. A fiatalabbak az 1989-es változások után kezdtek el németül tanulni. Annak ellenére, hogy az itteni németek nagy része jobban uralja a lengyel nyelvet, mint az anyanyelvét, választások során német pártokra szavaznak. A szerző szerint a német identitásnak egy másik jelzője a kettős - lengyel és német - állampolgárság, amely mintegy kifejezi a kettős kötődést. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül a gazdasági, anyagi érdek sem, ami jelentősen befolyásolja a német etnikai identitás újraébredését.

A következő fejezetben a volt Szovjetunió és Oroszország etnikai és kisebbségi kérdéseit elemzik a szerzők.

Wojciech Zajaczkowski (Non-Russian Intelligentsia as a creator of Independent Nations: The Tatar, Bashkir and Buriat Experience) írásában a szovjet rendszer modernizációs törekvései által létrehozott problémákat és azok következményeit elemzi. Mint annyi más esetben, a modernizáció - az általa megteremtett jobb életkörülmények ellenére - elmélyíti (vagy létrehozza) a különböző etnikai csoportok közötti ellentéteket. Jelen esetben az orosz többség modernizációs politikája élesen szembenáll az ázsiai kultúrájú kisebbségek életfelfogásával. A szovjet rendszer felbomlása a modernizáció okozta feszültségeket felszínre hozta, és az etnikai kötelékek intézményesülésének lehetünk tanúi.

Viktor Voronkov (Ethnic Communities and Ethnic Entrepreneurship in Russia) bemutatja az elmaradottabb régiókból nagyvárosokba (ebben az esettanulmányban Szentpétervárra) került migránsok etnikai szolidaritásra épülő vállalkozói hálózatait. A tanulmány az azeriek (és részben az örmények) etnikai hálózatait vizsgálja. A szerző azt állítja, hogy az etnikai identitásnak a csoportok számára csak a vállalkozói hálózatban van jelentősége, a mindennapi életben nem. Ugyanakkor ez a vállalkozói etnikai szolidaritás csak az újonnan érkezett migránsok körében figyelhető meg, és elsősorban hátrányos gazdasági helyzetükkel magyarázható.

Ingris Oswald (Post-Soviet Ethnicities Ethnic Codes in Post-Soviet Russia, and the Soviet Immigrants in Germany) a németországi volt-szovjet immigránsok és a Szentpétervárra migráltak etnikai hálózatait elemzi. Ennek alapján vizsgálja az etnikai differenciálódást Szentpéterváron és az etnikai identitás formálódását a berlini orosz migránsok körében. Tanulmánya kulcsfogalma az "etnikai kód". Etnikai kódnak a kollektív identitás egyik jellegzetes fajtáját nevezi, amelynek jellemzője, hogy kizárólag csoportokra érvényes, és tájékozódási pontokat ad mások számára. A fogalmat Oswald azért használja, hogy bemutassa az etnikai identitás választhatóságát a csoport tagjai számára bizonyos esetekben. Ez lehetőség a kisebbségek számára, amelynek vállalása bizonyos helyzetekben előnyös, máskor pedig hátrányos. Ezt az alapvetést követően elemzi a szentpétervári örmények, németek és zsidók, valamint a berlini volt-szovjetek etnikai kódhasználatát.

Amint a tanulmánykötetéről általában, úgy erről is elmondhatjuk, hogy a benne közölt tanulmányok színvonala változó, jelen esetben viszont egyértelműen a minőségi írások vannak túlsúlyban. Több írás folyamatban lévő kutatás részeredményeit mutatja be, mások az átfogóbb problémák egy-egy részletére koncentrálnak. Ez természetes velejárója a terjedelmi korlátoknak. Ez alól kivétel Balla Bálint nagyobb lélegzetvételű tanulmánya, amely átfogó értelmezést javasol ugyan, viszont nem vállalkozik a kelet-közép-európai helyzet értelmezésére.

A szerzők nagyrészt a nyugati szakirodalomból tájékozódnak, és jellemző, hogy általában csak a ma már klasszikusnak számító műveket használják fel. Például igen ritka a szakfolyóiratokban megjelent cikkekre való hivatkozás.

Néhány írásra az is jellemző, hogy szerzőik kiragadnak egy-egy gondolatot valamelyik elismert személyiségtől, és azt alkalmazzák, viszont többnyire legfeljebb csak a helyi jellegzetességekre világítanak rá.

Természetesen emiatt nem lehet elmarasztalni a kötet szerzőit, hiszen a kelet-európai átmenetek nemzeti, etnikai folyamatait még nem sikerült átfogó elméleti konstrukcióban összefoglalni. Meglepő, hogy az 1997-es konferencia résztvevői nem ismerik Rogers Brubaker (Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe) 1996-os munkáját, belőle néhány fejezet cikk formájában korábban is megjelent), amely az elméleti megközelítés mellett külön részt szentel a két világháború közötti lengyelországi nemzetállami nacionalizmusnak, illetve a jelenkori poszt-szovjet nemzetiségi kérdéseknek.

[Vissza](#)

Etnikumközi lakosságcsere és szétválasztások a huszadik században

Kaufmann, Chaim D.: Ethnic population transfers and partitions in the twentieth century. International Security, 23. vol. 1998. 2. no. 120-156. p.

A legutóbbi időkig a politikusok és a kutatók között szinte teljes egyetértés uralkodott abban, hogy az etnikai konfliktusok kezelésének célja az integer, soknemzetiségű társadalmak támogatása és megőrzése. Az elmúlt néhány év történéseinek hatására azonban mindinkább kezd teret nyerni az a megközelítés, hogy a leghevesebb etnikai konfliktusokat a harcoló felek szétválasztásával oldják meg (ld. pl. a boszniai eseményeket). Ezzel szemben azok a javaslatok, amelyek az egymással szembenálló etnikai csoportok teljes reintegrálását tűzték ki célul, egyre kevesebb támogatást élveztek. Sőt kiderült, hogy a kevert, vegyes népességű területi minták csak hozzájárulnak az erőszak eszkalációjához.

Vannak azonban ellenzői is az eljárásnak, akik azzal érvelnek, hogy az etnikai alapú lakosságcsere és szétválasztások általában nem csökkentik a szenvedést és a halálos áldozatokat, sőt még növelik is őket. A fenti kritikákat alátámasztó népességválasztás elleni érv a négy hírhedt huszadik századi felosztásra hivatkozik (Írország, India, Palesztina és Ciprus). Ezeket kivétel nélkül nagy volumenű lakosságcsere és jelentős mértékű erőszakhullámok kísérték. Ebből fakad Kaufmann cikkének fő kérdésfeltevése is: ha a népességválasztás elve helyes, akkor miért volt mégis olyan erőszakos az elválasztás és a lakosságcsere menete a fenti államok esetében? Az utóbbi kérdésre három lehetséges válasz adható: a) a fenti négy eset bizonyíték arra, hogy az elmélet hibás, b) a folyamatokat kísérő erőszak egy olyan helyi tényezőnek tudható be, amely nem világítja meg az elmélet kauzális logikáját, c) a folyamatokat kísérő erőszakos jelenségeket az elmélet alapján is előre lehetett volna jelezni, ami azt jelenti, hogy az erőszak nagy valószínűséggel csökkenthető, ha a politikai döntéshozók nagyobb hajlandóságot mutatnának arra, hogy mérlegeljék az egymással ellenséges etnikai csoportok szétválasztásának lehetőségét.

A fenti kérdések megválaszolásához a négy konkrét eset eseményeit vizsgálja meg a szerző, és arra a következtetésre jut, hogy a kritikusok kifogásai nem megalapozottak, hiszen a harcoló felek szétválasztása mind a négy esetben jelentősen csökkentette a későbbi folyamatokat kísérő erőszakot. A folytatódó vagy újra fellángoló, korlátozott területi kiterjedésű csoportok közötti erőszak éppen hogy nem a szétválasztásból, hanem annak tökéletlen, nem teljes körű végrehajtásából adódott. Fejezetei a következők:

Szétválás és erőszak

Írország, India, Palesztina és Ciprus felosztásának rövid története a következő kritikák érvényessége szempontjából: 1.) a szétválás és felosztás inkább növeli, mint csökkenti az erőszakot; 2.) tartósítja és fokozza a csoportok közötti gyűlöletet és erőszakot.

a) Írország

Bár Írország felosztását erőszak kísérte, azt nem maga a felosztás okozta, hanem az, hogy a felosztás nem választotta el egymástól az antagonisztikusan szembenálló feleket, különösen nem Észak-Írországban. Ennek következtében a demográfiai szempontból kevert Észak több évtizedes erőszakhullámba sülyedt, míg a viszonylag homogén Dél a békés fejlődés útjára léphetett.

Vajon Írország felosztása csökkentette-e vagy fokozta az erőszakot az országban, miután a brit kormány beleegyezett a Home Rule megadásába és a sziget felosztásába 1914-ben. Négy fő epizódot különböztethetünk meg: 1.) az 1916-os tavaszi felkelést, melyben 450-en vesztették életüket, 2.) az ír függetlenségi háborút 1919 és 1921 között, melyben 1500 ember lelte halálát, 3.) az Ír Köztársaságon belüli polgárháborút 1922-23-ban, amikor 4000-en haltak meg, 4.) a szektariánus erőszak hullámát Ulsterben, 1920 és 1922 között, mely 428 áldozatot követelt. Mindez látszólag a felosztásokat ellenző kritikákat igazolja, ez azonban valóban látszólagos. A szembenálló felek mindkét esetben az ír nemzet és a brit hadsereg volt, nem pedig katolikusok és protestánsok. A hármasság és a négyes eset oka az volt, hogy nem választották el teljesen a két közösséget, különösen nem Ulsterben.

Felmerül a kérdés, vajon elkerülhető lett volna-e Írország felosztása?

A felosztást csak két módon lehetett volna elkerülni: vagy függetlenséget adni Írországnak és rákényszeríteni Ulstert arra, hogy csatlakozzék az új államhoz, vagy megtagadni a függetlenséget Írországtól határozatlan időre. Az első változat polgárháborúval fenyegető belső ellenállásba ütközött volna, nem beszélve az ulsteriek ellenkezéséről, a második pedig olyan mértékű ír ellenállásba, amit a brit erők nem tudtak volna kordában tartani.

Fokozza-e a közösségek közötti gyűlöletet a felosztás, és létrehoz-e új konfliktusokat?

A megosztás óta eltelt 75 év során az Ír Szabadállam mentes volt a felekezeti konfliktusoktól. Az egyesült Írország továbbra is az olcsó retorika céltáblája maradt, mely azonban, különösen ha gyakorlati lépésekre gondolunk, egyre gyengülő hivatalos támogatást élvez.

Észak-Írország ezzel szemben még mindig nem érte el a békét a katolikus és protestáns közösség között. 1969-től napjainkig a zavargások és terrorcselekmények 3400 áldozatot követeltek. A konfliktus megoldása mindkét közösség biztonságának szavatolását kívánja meg, az erre egyedül képes brit és ír kormányok kötelezettségvállalásával. Az 1998-as békemegállapodás, mely rögzíti, hogy Ulster státusa csak a lakosság egyetértésével

változtatható meg, biztató kezdet lehet egy rendezési folyamatban.

Mi lett volna a helyes megoldás? Írország felosztása elkerülhetetlen volt, de 430 ezer katolikus Észak-Írországra való kényszerítése már nem. Sajnos az ulsteri unionisták akkora támogatottsággal rendelkeztek az akkori Nagy-Britanniában, hogy lényegében szabad kezet kaptak Észak-Írország határainak megrajzolásánál. Így történhetett meg két katolikus többségű megye odacsatolása. A tartós béke biztosítója az lett volna, hogy minél teljesebben szétválasztják a két közösséget, figyelmen kívül hagyva a korábbi megyehatárokat és egyéb választóvonalakat.

b) India és Pakisztán

A szétválasztást és lakosságcserét érintő viták során a leggyakrabban emlegetett példa India. Az 1947-es felosztást kritizálók több mint 15 millió menekült és több százezer halott miatt marasztalják el ezt a megoldást. A felosztást, a lakosságcserét és a velük járó erőszakot alapvetően a hinduk és muszlimok közötti feloldhatatlan biztonsági dilemmák okozták, különösen pedig a Pandzsáb tartománybeli muszlim-szikh szembenállás. Mindkettőt a brit gyarmati kormányzás eltűnése, megszűnése okozta, mely minden csoport biztonságát garantálta. Egyszóval nem a felosztás, hanem a függetlenség okozta a tragédiát.

India és Pakisztán függetlenné válása 1947. augusztus 15-én nemcsak a szubkontinens megosztottságát jelentette, hanem egyben a gyarmati India két legnépesebb tartományának felosztását is. Az egyik az észak-nyugati Pandzsáb volt, a másik a keleti Bengál. Bár egyre sűrűbbek voltak a zavargások a közösségek között 1945-ben és 1946-ban, mindenki arra számított, hogy a függetlenség és a felosztás csökkenteni fogja az erőszakot. Bizonyos fokú népességmozgást is előrejeleztek, de nem túl nagy mértékűt, hirtelen bekövetkezőt vagy veszélyeset. A várakozások Bengál esetében helyesnek bizonyultak, ahol a függetlenség előtt több mint 5000 embert gyilkoltak meg, de azt követően már csak kevés és elszórt incidensre került sor. Ugyanitt 3,5 millió ember költözött át az új határ másik oldalára, viszonylag kevés emberáldozat árán.

Pandzsáb adta az összes menekültet, és szinte az összes haláleset is ott történt. 1947 augusztusa és októbere között a tartományt heves, közösségek közötti polgárháború rázta meg, és keretében a történelem egyik legnagyobb méretű etnikai tisztogatása folyt le. Több százezer embert öltek meg Pandzsábban, és ennek hatására az ország más pontjain is több bosszúhadjárat lángolt fel. Pandzsábból és a szomszédos területekről több mint 10 millió embernek kellett elmenekülnie, hogy megmentse életét.

A függetlenség idejére az országban a muszlimok aránya 22%, míg a hinduk aránya 68% volt. Ez azt jelentette, hogy tisztán többségi kormányzás alatt a muszlimok biztonsága igen nehezen garantálható.

A hindu-muszlim ellentétek rendezése közben azonban elsikkadt egy neuralgikus, ám a lélekszámbeli arányok miatt látszólag jelentéktelenebb probléma, a szikh-muszlim ellentét. 1941-re már 6 millió szikh összpontosult Pandzsábban, és bár lélekszámuk nem olyan jelentős a többiekéhez képest, a politikai és gazdasági hatalom szinte kizárólag az ő kezükben összpontosult. Bár a függetlenség körüli időkben több évtizedes béke honolt szikhek és muszlimok között, korábban a két közösség szinte folyamatosan harcban állt egymással. A szikhek muszlimokkal kapcsolatos félelmei még a muszlimoknak a hindu dominanciától való félelménél is erősebbek voltak, ami érthető, ha javaikra, politikai befolyásukra, vallási szabadságaikra gondolunk. Muszlim szempontból a szikhek különös veszélyt jelentettek, mivel harcos hagyományaik miatt minden szikh férfi felfegyverzettnek tekinthető. A szikhek számos követelése közül három különösen fontos: 1.) egy olyan politikai testület létrehozása, amelyben ha nem is lennének többségben, legalább a muszlimok és hinduk közötti mérleg nyelvének szerepét betölthetik, 2.) erős, létszámon felüli képviselőjük fenntartása a hadseregen belül, függetlenül attól, hogy melyik állam polgárai lesznek, 3.) fontosabb javaslataik: egy független szikh állam terve vagy Pandzsáb olyan felosztása, hogy minden szikh indiai fennhatóság alatt maradjon. Összes javaslatukat lesöpörték az asztalról.

A pandzsábi háború az ország távolabbi körzeteiben, így Delhiben is fellobbantotta az etnikumközi erőszak szikráit, a tartományban és a szomszédos területeken menekült-konvojokat és áthaladó vonatszerelvényeket támadtak meg, több százezer ember vesztette életét, és több mint 10 millió menekült cserélődött ki India és Nyugat-Pakisztán között. A veszteségek további oka az érintett kormányok kudarca volt, amennyiben nem hoztak semmiféle értelmes döntést a Pandzsáb területén lévő menekültek védelmére. Ez annak tudható be, hogy alábecsülték a háború eszkalációjának hirtelenségét és annak méreteit. Az indiai és a pakisztáni fél pedig nem akarta legitimálni vagy bátorítani a népességmozgásokat. Menekült-táborokat nem állítottak fel, az indiai kormány pedig heteken keresztül az érintett területeken keresztül küldte át a menekülteket szállító vonatokat, ahelyett hogy kerülőútra terelte volna őket.

Mit lehetett volna tenni? India függetlenségével kapcsolatban nem a felosztás jelentette a problémát, hanem az, hogy a felosztás nem ment elég messzire. Az első és legfontosabb hiányosság, hogy nem gondoskodtak egy szikh haza megteremtésének lehetőségéről, lett légyen az független állam vagy indiai tartomány. Másodsor, Kasmír ügyét is be kellett volna vonni az általános rendezésbe, tekintet nélkül a területet birtokló maharadzsza kívánságaira. A valószínű eredmény egy Pakisztán számára kedvezőbb felosztás lett volna, mindenképpen kedvezőbb annál, mint amit háborúval elért, és el lehetett volna kerülni azt, hogy egy sebezhető és veszélyes, nagy lélekszámú közösség a vonal rossz oldalán maradjon.

c) Palesztina és Izrael

Az izraeli függetlenségi háború 6 ezer zsidó, 10 ezer arab életét követelte, és több mint egy millió embert kényszerített lakóhelye elhagyására. Körülbelül 750 ezer palesztinai arab menekült el Izraelből, és fél millió zsidó

vándorolt be Izraelbe az arab országokból. Miként Írország és India esetében, itt sem a felosztás maga, hanem a frissen elnyert függetlenség által generált biztonsági vákuum volt a veszteségek közvetlen okozója.

Csökkentette vagy növelte a felosztás az erőszakot? A szerző válasza: sem ez, sem az, ugyanis nem volt érdemi hatása. A brit csapatok távozása Palesztinából, az egymással konkuráló zsidó és arab területi követelések és a népesség kevert területi elhelyezkedése olyan intenzív biztonsági dilemmát teremtett, hogy a polgárháború kitörését biztosra lehetett venni. A legfontosabb zsidó területeken mindenhol volt jelentős palesztin népesség, és ami még fontosabb, ezeket a zsidó területeket szinarab területek választották el egymástól. Egy olyan felosztási terv, amely nem számol jelentős volumenű áttelepítésekkel, nyilvánvalóan nem tehetett semmit a probléma megoldásáért, és az 1947 novemberében az ENSZ által megszavazott rendezési terv sajnos éppen ilyen volt. Az ezután kitörő háború pedig, mely 1949-ben fejeződött be, ha nem is oldotta meg teljesen, mindenképpen javított a biztonsági helyzeten azzal, hogy szinte teljesen elválasztotta egymástól a két szembenálló közösséget. Izrael egy védhető területet biztosított magának, amely magában foglalta a nagyobb zsidó településeket és a köztük lévő térségeket. Az ott maradó 156 ezer arab szervezetlen és demoralizált volt, semmiképpen sem jelentettek fenyegetést Izrael számára. Azóta Izraelnek a szigorúan vett saját területén nem kellett szembenéznie csoportok közötti erőszakkal.

A továbbiakban a két népcsoport számára a biztonsági garanciát a felek szétválasztása jelentené úgy, hogy felszámolják azokat a zsidó telepeket, amelyek a legtávolabb vannak Izraeltől, és amelyeket nem lehet fenntartani csak az ott élő palesztinok folyamatos elnyomása árán.

d) Ciprus

Ciprus 1974-es megosztásának ellenzői azzal érvelnek, hogy bár azóta szinte alig voltak veszteségek, a felosztás és a lakosságcsere mégis inkább rontott a helyzeten. Valójában azonban a sziget 1974 óta politikailag figyelemreméltóan stabil, 24 év alatt etnikai összecsapásokban mindösszesen tizenketten veszítették életüket. Ez az emberöltőnyi nyugalom éles ellentétben áll az 1955 és 1974 közötti időszak eszkalációjával.

Csökkentette vagy növelte a felosztás az erőszakot? 1960 előtt a sziget angol fennhatóság alatt állt. A népesség megoszlása kb. 80% görög és 20% török. Az 50-es években a fő ciprusi függetlenségi mozgalom, az EOKA egy speciálisan görög mozgalom volt, célja pedig a Görögországgal való egyesülés (henosisz). A török közösség, tartva a görög többség uralmától, inkább a gyarmati igazgatás fenntartását támogatta, vagy ha ez nem lehetséges, a sziget felosztását. A török etnikum ráadásul szétszórtan élt a sziget szinte egész területén, csak északon volt törékeny többségben. A következmény: 1955 és 1974 között a polgárháború négy hulláma söpört végig a szigeten. 1971-ben egy új görög ciprióta mozgalom, az EOKA B terrortámadásokat szervezett és hajtott végre a törökök ellen. 1974-ben Makariosz érseket egy véres puccs során eltávolítják a hatalomból, és több korábbi tömeggyilkosság elkövetője, az akkori athéni junta által támogatott Nikosz Szampszon ragadja magához a hatalmat. Ebben a helyzetben a török hadsereg egységei elfoglalták a sziget 37%-át, és egy törökök ellenőrzte zónát hoztak létre annak északi részén. Szampszon hatalma összeomlott, és újra Makariosz ragadta magához a hatalmat. Az invázió során ezren veszítették életüket, ami lényegesen kevesebb, mint az a valószínűsíthető több ezer, aki Szampszon "programja" nyomán veszítette volna életét. Kb. 200 ezer görög menekült költözött délre és 60 ezer török északra.

A szétválasztások és felosztások által képviselt kihívások

A fenti elemzések három fő tanulsággal szolgálhatnak az etnikai alapú polgárháborúk kezelése szempontjából. Először is pontosan meg kell határozni az etnikumközi erőszaknak és a kölcsönös biztonsági fenyegetettségnek azt a küszöbértékét, amelynek meghaladása után célszerű a felosztás és szétválasztás eszközeihez folyamodni. A küszöbértéket természetesen csak egy értékközpontú megőrző szemlélet alapján lehet megállapítani, hisz senki sem akar tagolt és sokrétű társadalmakat felosztani, még ha mélyen gyökerező problémákkal küzdenek is. Mivel nem áll rendelkezésre egy kész és kidolgozott elmélet az etnikumközi ellenségeskedésekről békeidőben, nem mondhatjuk meg pontosan, hogy mi lehet ez a bizonyos küszöbérték, de még ez a korlátozott tudás is hasznos lehet a követendő gyakorlat kialakítása során.

Másodszor: felosztáshoz csak akkor szabad folyamodni, ha az etnikai közösségek már nagyrészt szétváltak vagy szét fognak válni, lehetőleg egy időben. Az olyan felosztások, amelyek nem választják el egymástól az ellenséges népcsoportokat, csak növelik az erőszakot, ahogy Észak-Írországbán, Kasmírban, Palesztinában és nemrég Horvátország és Bosznia esetében történt. A védhető határvonalak szintén alapvető fontosságúak. Az ENSZ Palesztinára vonatkozó felosztási terve, mely mindkét félnek három összeköttetés nélküli földszívet adott, csak véres polgárháborúhoz vezethetett.

A fenti négy esetben az etnikumok szétválasztása csökkentette az erőszakot. A jövőre nézve is biztatóak a kilátások. Kivétel csak ott tapasztalható, ahol a területen továbbra is fennmaradtak egyes lakosságú enklávék.

Végül, a huszadik századi lakosságcserek és megosztások azt sugallják, hogy alapvető változtatásokra van szükség az etnikai háborúk menekültjeinek kezelésében. A nemzetközi közösségnek fel kellene hagynia azzal, hogy megpróbálja megakadályozni a menekülteket abban, hogy elhagyják a veszélyes, ellenséges környezetet. Ehelyett új helyen történő letelepedésüket lenne tanácsos támogatni, és vele egyidejűleg biztonságukat garantálni. A "safety to people, not people to safety" UNHCR által követett gyakorlata nem alkalmazható egy etnikai háború körülményei között, és az erre irányuló kísérletek valószínűsíthetően épp azoknak az életébe kerülnek, akiket pedig meg szeretnének menteni. Az a feltételezés, hogy a menekültek mozgásának támogatása az etnikai

tisztogatást segíti, alapvetően téves. Az etnikai tisztogatást csak olyan szárazföldi haderő képes megállítani, amely elég erős ahhoz, hogy legyőzze a tisztogatókat. Ellenkező esetben ui. az történik, hogy ha csak nehezítjük a tisztogatóknak ellenfeleik kiűzését, az csak a konfliktus további eszkalációjához vezet.

Ugyancsak fel kellene hagyni a nemzetközi közösségnek azon gyakorlatával, hogy az etnikai háborúk nyerteseit arra kényszerítik, hogy fogadják vissza a másik fél menekültjeit. Ugyanez vonatkozik arra, amikor arra kényszerítik a menekülteket, hogy térjenek vissza arra a területre, ahol életük a későbbiek folyamán nyilvánvalóan veszélyben lesz. Visszatelepítésük ráadásul azzal is fenyeget, hogy újratermelődik az a biztonsági dilemma, amely a konfliktus kirobbanásához és eszkalációjához vezetett.

Szabados Imre

[Vissza](#)

Kollektív identitás - válságban

Kollektive Identität in Krisen. Ethnizität in Religion, Nation, Europa. Robert Hettlage, Petra Deger, Susanne Wagner (szerk.) Opladen, Westdeutscher Verlag, 1997, 361 p.

Komoly vita lángolt fel az elmúlt években a világ társadalomtudósai között, hogy korunk szociológiája nem az etnocentrizmus felé halad-e, bár az európai tudósok ennek éppen az ellenkezőjét bizonygatják: szerintük a számos új ország létrejötte és mérethasonlósága inkább a kiegyenlítődés irányába hat. Ennek a szellemi áramlatnak a fő törekvése a korábbi duális Európa egységesítése, valamiféle "össz-európai identitás" kimunkálása, a múlt(ak)ról folytatott viták közös mederbe terelése, a kommunikációs korlátok lebontása és végül egy egységes "civil society" felvázolása. E sokrétű tudományos feladat megvalósítására szervezte a Regensburgi Egyetem azt a nemzetközi szimpózium-sorozatot, amelynek a válogatott anyagát a Westdeutscher Verlag jelentette meg, elsősorban közép- és kelet-európai szociológusok tanulmányaiból.

Robert Hettlage bevezető tanulmánya az "Európa-kutatás" történeti foglalatát adja, amely mintegy másfél ezer évre tekint vissza, évtizedünkben azonban az eredmények összegezésének az esélyével biztat. Talán még soha nem kívánta az egész Európa ilyen mértékben meghatározni "az utat saját maga felé", bár a szándékból hiányzott a kellő előkészítés, ami hamarosan tanácsstalansághoz vezetett. Számos kérdés merült fel Európa érdemi átépítése során, amely a geopolitikai dimenziókat is igyekszik figyelembe venni. A nyugat-európai modell vonzó-e Kelet-Európa számára politikai, gazdasági vagy kulturális szempontból? Vajon a kispolgári-etnikai és a nemzeti kritériumok elsorvadnak, vagy a "visszaszorított nacionalizmusok" (pl. a Szovjetunió összeomlása után) új erőre kapnak? Esetleg éppen a nyugat-európai országok azok, akik nem kívánják az érdemi bővítést, valamiféle szűken értelmezett gazdasági integráció védelme nevében? A nemzethez vezető, újra megtalált út (elsősorban Közép- és Kelet-Európában) a nemzeti határok szerinti újrendezést sürgeti, vagy ellenkezőleg: "kulturális többlettermelést" eredményez? Az Európai Uniót vajon nem érzik néhol nyugaton is bürokratikus tehernek, különösen a kialakuló, életképes régiók?

A mozgásba lendült európai átalakulás helyszínei ma még bizonytalanok: vajon nyugati, keleti és összeurópai tendenciákról van szó, vagy geopolitikailag máshol kell meghúzni a határokat: Nyugat-, Közép-, illetve a "harmadik Európa" között (ez utóbbi csoportba Kelet- és Délkelet-Európa tartoznék). A részekre szakadó hajdani nagyhatalmak utódállamai egyáltalán nem szükségszerűen egyazon irányba orientálódnak, de a kialakult országok belül is további elhatárolódások-szakadások körvonalazódnak - gyakran etno-soviniszta - etno-szeptatista törekvések mentén. A "régiók Európája"-elképzelést az etnoidentitás és a sikeres nemzetállam eszméje egyként veszélyezteti, illetve Európa kiterjesztése kelet felé az integráció gyengülésével és a gazdasági sérülékenységgel jár együtt. A jövőtervezés és a nemzetközi kiütkeresés első lépése a nacionalizmus fogalmának modern újragondolása és újrafogalmazása, amelyet a modernség elfogadása, a konkrét politikai hagyományok és a működőképesség szempontjából egyaránt végig kell gondolni - különösen a volt szocialista országokban.

A nemzet és az etnikum kapcsolatának vizsgálata többet jelent politikatudományi kutatásnál, az etnikai kötődés sokkal erősebben hat a részt vevő személyek tudati szférájára, mint nyugat-európai társadalomtudósok feltételezték. Maguk az etnikai csoportok a primercsoport jegyeit mutatják, és igen szívósnak mutatkoznak (F. Heckmann). Maga az etnicitás is vitatott társadalomtudományi fogalom, a szovjet típusú államban lehet a szeparatizmus jelképe és a társadalmilag haladó csoportosulás egyik formája. De az angol-szász szakirodalom is gyakran azonosítja a nagyvárosi bevándorlók kultúrájával, sőt a "ius sanguinis" kétes ideológiájával (C. Giordano). A modern nemzetfelfogás kidolgozásánál a két - egymást kiegészítő - legfőbb tényező az összemérésre tekintő közösségi tudat és a különösséget felmutató, sajátos értékszemlélet (B. Estel). Figyelmet érdemel az az elemzés a nemzetállami homogenitás mítoszáról, amelyet a nyugat-európai liberális demokrácia kétségbe von, majd a tőle megtagadott tulajdonságokat az etnikumra változtatás nélkül ráaggatja. A nemzetállam és a nemzet meghatározása sem azonosítható, mivel az egyik állami, a másik társadalmi szinten valósul meg (B. Serloth).

A külföldi (főként dél-európai) vendégmunkások jelenléte Németországban nemcsak gazdasági és munkaerő gondokat old meg, de egy sajátos szociológiai-etnikai helyzet tanulmányozásához is bőségesen nyújt adalékot. A vendégmunkások helyzete egyúttal az állampolgársággal és általában a külföldiek jogi megítélésével összefüggő kérdések bonyolultságára figyelmeztet (P. Deger). Más történelmi-társadalmi háttér ismeretében kell megítélnünk Katalónia helyzetét Spanyolországon belül, ahol az etnikai határok egyúttal szociokulturális határt is jelentenek. Az elmúlt évtizedek állami-politikai rendezési kísérlete meggyengítette a korábban erős (és harciassága okán sokáig népszerű) szeparatista mozgalmat (D. Goetze). Baszkföldön, Spanyolország másik északi tartományában ellenben a nagymértékű iparosodás fenyegetett sokáig identitásvesztéssel, az indokolatlan központosítás azonban évtizedes ellenálláshoz, gyakran terrorcselekményekhez vezetett, amelyeket csak napjainkban sikerült megfékezni (W. L. Bernecker). A többnyelvű Svájc és a kétnyelvű Belgium etnikai viszonyai erősen eltérnek, és amíg Svájcban mintaszerűen rendeztek a nyelvi-etnikai kapcsolatokat, Belgiumban gyakran válnak politikai-nemzetiségi indulatok forrásává. Svájcban a kantonok középkori eredetű helyi önállósága máig megmaradt, Belgiumban ellenben az erős központosítás a helyi akaratok ellenében hat (J. Coenen-Huther). Más jellegű és tartalmú ellentét feszül Skócia és Anglia, illetve Bajor- és Németország között, ezekben az országokban a történelmi hagyomány és a nemzeti öntudat mellett a vallás is összetartó (illetve elválasztó) tényező. Sőt a beszéd is inkább az önálló nyelv mintsem a nyelvjárás irányába mutat (B. Grabmann). Az identitáskeresés nehéz útját végig kell járni olyan nagy hagyományú országoknak is, mint Ausztria. Az osztrákok gyakran érzik hazájukat történelmi múzeumnak, folklór-bemutatónak, Európa peremére szorult országnak, az alacsony szavazati arány az EU-csatlakozásról (66%) is arra int, hogy sokan

előbb a saját nemzeti hovatartozásuk ügyében akarnak tisztán látni (G. Jagschitz).

A posztszocialista nacionalizmus korunk társadalomtudományának egyik legújabb vizsgálati területe, amely alapvetően határozza meg mind a szocializmus, mind a posztszocializmus teljes fenomenológiájának a kutatását. A jelenség elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt egy sor megválaszolandó kérdést vet fel: hiba volna a posztszocialista nacionalizmussal azonosítani az egész térség egész társadalmi átalakulásának a menetét, és hasonlóan hiba volna az átalakulás összképét ennek következtében negatív megvilágításba helyezni. A nacionalizmus-típológiák ugyan 19. századi előzményekre nyúlnak vissza, de tartalmukban teljesen a 20. század végének posztszocialista társadalmi problémáiban kívánnak eligazítani (a struktúra-modernizáló, a romantikus-autopoetikus és az etatista-defenzív nacionalizmus megkülönböztetésével) (Kiss Endre). A nemzeti és etnikai identitás megteremtése során gyakran találkozunk az autonómia fogalmával. A lokálisan többségben élő kisebbség helyi öngazgatási lehetősége az anyanyelvhasználati-jogot és az oktatási lehetőségeket képes megteremteni, illetve biztosítani, sőt a kulturális autonómiába a művelődés, a sport, a bankélet szervezése is beleértődik (J. Wiatr).

Oroszország észak-kaukázusi térsége az etnikai-nyelvi különbségek és konfliktusok tárházával szolgál a kutatóknak (az orosz többség mellett 27 szláv, türk és egyéb nép és nyelv él ezen a területen egymás mellett vagy keverten). A történelem során az oszmán, iráni, tatár hódítók ellen harcias törzsi-nemzetiségi szervezetek alakultak ki és maradtak fenn napjainkig (pl. a csecsenek). Az itt élők évezredes földéhsége a túlnépesedés következtében, a privatizációs lehetőségek felélédeése során ismét fellángolt, amit a hitbeli különbségek (pántürkizmus) tovább erősítenek (S. A. Tatunz).

Jugoszlávia széthullása a délszláv egység illúziójának a végét is jelentette, a viszonylag legegységesebb országrésznek Szlovénia tűnt (87%-os szlovén lakossággal). A nacionalizmus itt a nemzeti önállóság kivívásában és gyors elérésében mutatkozott meg, árnyoldalai ezt követően kevésbé érezhetőek, mint a jugoszláv térség más, új államalakulataiban (I. Bernik és B. Malnar).

Csehszlovákia kettészakadását természetesen nem az újfajta országnév-használat magyarázza (Csehszlovákia után Cseh-Szlovákia forma - vagyis a "kötőjel-háború"), hanem a közös (csehszlovák) identitás gyengesége - a két önálló identitással (cseh és szlovák) szemben. A két etnikum között hosszabb ideje volt érezhető bizalmatlanság és kedvetlenség a közös identitás viselése és vállalása iránt, ezért mindketten a másik felet hibáztatták (M. Znoj). A szétválás a szlovák politikai-társadalmi köztudatban többirányú ideológiai mozgást indított meg, amely (a csehekétől) eltérő történelmi tapasztalatokra építve, a nehezen meghatározható, de tartósan bizonyuló "monád-elmélet" kialakulásához (illetve feléléedéséhez) vezetett (M. Stanek).

A keleti zsidóság útja a nemzettudat különös, bár nem egyedülálló példáját mutatja: az asszimiláció és a gyökerekhez kötődés egyaránt végigkíséri évszázados útjukat, míg századunkban - a holocaust és újabb szétszórás után, Izrael lakosságának többségét adva - az újkori zsidó nemzetalkotás folyamatát élik át (J. Holzer).

Éppen a legújabb történelmi-politikai tapasztalatok győznek meg minden európai szemlélőt arról, hogy Európa egyre kevésbé azonosítható Nyugat-Európával, de arról is, hogy (a többségtől) hön áhított európai egység egyre több megoldhatatlannak tűnő részletproblémát rejt. A 20. századi történelem két világháború pusztítása során az európai identitást is széttörte, ma Európa azonosságát hol a mind homogénebbé váló, hol a kulturális termelési és fogyasztási igények rendszere teszi egységessé. A régiók újfajta tagozódást és értékrendet körvonalaznak, amelyek az etnikai sajátosságokat jobban igyekeznek figyelembe venni, mint a nemzeti-nyelvi azonosságokat fenntartó állami határokat - mindkettő az integráció és az identitáskeresés kísérlete, amely egyúttal a veszélyeket és a zsákutcákat is magában hordozza.

Lukáts János

[Vissza](#)

Szellemi hatalom a XX. századi totalitárius hatalmakkal szemben. A náciizmus esete

Eslin, Jean-Claude: Le pouvoir spirituel face aux totalitarismes du XXe siècle. Le cas nazisme. = Esprit, 1999. 250. no. 166-178. p.

A tanulmány Eslinnek a közeljövőben a Seuil kiadónál megjelenő "Dieu et le pouvoir, le théologico-politique dans l'histoire" című könyvének egy részlete. A különböző keresztény felekezetek tanításában, valamint a látható egyházban megjelenő szellemi hatalom a francia forradalmat követően súlyos presztízsvesztést szenvedett Európában. A XX. század mozgalmas történetében a náciizmus és a szovjet bolsevizmus radikálisan megszüntették a nyugati társadalmakban immár hagyományosnak mondható állam és egyház (lásd szellemi hatalom) megosztottságát.

1917-től kezdve négy erő hatja át az európai gondolkodást: a liberalizmus, az európai kereszténység, a kommunista forradalom és a fasizmus. Valamennyien a tekintély/hatalom birtokosára kérdeznék rá elsődlegesen. A totalitárius rendszerek egyesítik a nyugati hagyományban egyre aprólékosabban szétválasztott hatalmat; minden hatalmat monopolizálnak. Európa számára a XX. század politikai és szellemi kudarc; e kudarc a demokráciákra éppúgy vonatkozik, mint az egyházra; legitimitásukat éppúgy megkérdőjelezzük, mint ellenállóképességüket. A totalitárius rendszereket vizsgáló H. Arendt-et idézi a szerző, aki úgy fogalmazott, hogy ezekben az emberek "...elveszítették hitüket az Utolsó Ítéletben: a legrosszabbak a félelmüket, a legjobbak a reményüket". Innen már csak egy lépés, s a tömegek mindenre készek...

Rauschniggel folytatott magánbeszélgetéseiből (1932-1934) kitűnik Hitler kereszténység iránti ellenszenvé, s persze a tettek nihilista víziója is. Azaz minden cselekvés értelmetlen, még a bűncselekmény is; e látomásban a nemzeti szocializmus a nagy vallások riválisaként jelenik meg. S noha nyilvánosan sokat emlegeti "Isten"-t, sokkal inkább a germán mitológiára enged asszociálni, semmint a kereszténység Istenére.

De hogyan foglalt állást az egyház a totális rendszerrel kapcsolatban, s mit tanított róla? A három nagy keresztény hitvallás gyengének és hatástalannak bizonyult a totális doktrínával szemben. Talán a kálvinizmus kivételével, az is közös bennük, hogy tévesen túlértékelték a tekintélynek/hatalomnak járó engedelmisséget. Két nappal Hitler hatalomra jutása után Dietrich Bonhöffer rádióbeszédében fejtette ki, hogy a vezért szerepköre Isten karikatúrájává teszi. (Ellenállása ettől kezdve tudatosan vitt egészen 1945-ben kapott halálos ítéletéig.) A meglehetősen dezorganizált német lutheránus egyház a kegyúrnak kijáró tisztelet és alávetettség hagyományával viaskodott. Ez a habitus a reformációval született meg, és mélyen áthatotta az egyháziakat, a híveket és a katonákat. Ennek ismeretében érthető csak meg az a roppant lelkiismereti probléma, amely a Hitlerrel szembeni ellenállást olyan bizonytalanra tette. A hivatalos egyház kompromisszumot kötött. De pl. Karl Barth, 1934-esbarmeni nyilatkozatában visszautasított minden olyan hamis doktrínát, mely Isten kinyilatkoztatása elé helyez bármilyen hatalmat, igazságot, tekintélyt.

A katolicizmus szervezett papsága, nemzetközisége miatt sokkal függetlenebb a nemzeti politikai hatalomtól. Hagyományosan azonban a tekintélyuralmi, korporatív rendszereket támogatja. Mindig voltak persze kivételek, így már 1933 előtt is számos rasszizmusellenes állásfoglalás született katolikus körökben. XI. Pius pápa 1933 nyarán egyezséget kötött Hitlerrel, ami valami szabadságot hagyott a katolikus egyház számára, elsősorban azonban a náci vezér népszerűségét növelte, valamint rendszerét legitímálta. 1937 márciusában a pápa kibocsátotta "Mit brennender Sorge" kezdetű enciklikáját, melyet Németország valamennyi katolikus templomában felolvastak, s amely igen világos kifejezésekkel elítéli a náciizmust.

A későbbiekben a háború során azonban már nem emlegették szövegét. Emlékezetesek voltak XI. Piusnak 1938-ban belga zarándokok előtt mondott mondatai: "Az antiszemitizmus olyan mozgalom, melyben nekünk, keresztényeknek semmi részünk nem lehet. (...) Lelki értelemben szemiták vagyunk."

A XX. század második felében a keresztény felekezetek Európában még mindig a politikaitól különböző lelki-szellemi hatalmat képviselnek, melyre válsághelyzetben számítani lehet, s ha ezt a szerepüket nem töltik be, kritika éri őket. Nyilvánosan azonban Konstantin császár kora óta nem foglalnak állást a politikai hatalom ellenében. 1940 körül a Vatikán kapitulált Hitler előtt. XI. Pius s vele egy rasszizmusellenes enciklika terve meghalt.

Franciaországban Gaston Fessard illegális röpirata szellemi megközelítéssel elemezte 1941 novemberében a politikai helyzetet. Kimutatta, hogy a Vichy-i rendszer elveszítette legitimitását. Egy másik, ugyancsak kisebbségben maradó hang is megszólalt 1944-ben: Henri de Lubac szerint "a közösség javára kell engedelmeskedni, s nem a kormánynak, sem nem a rendszernek". Az engedelmisség kérdése úgy merült föl a katolikusok nagy részében (ld. Baudrillard kardinális), hogy a nemzeti szocializmus - mely zászlajára a liberalizmus- és bolsevikellenességet tűzte - még mindig a kisebbik rossz a francia forradalom óta teret nyert individualizmushoz képest.

Tágabb értelemben az is igaz, hogy az európai kereszténység nehezen tud egy olyan világban gondolkodni, ahol a szabadság a központi érték. Különös, de az ún. liberális értelmiségiek is nagyon távol voltak attól, hogy mindig mindenben szembe helyezkedjenek a náciizmussal. Sokszor csak azért, mert nem akartak tudni róla. A II. világháború éveiben Németországban előfordult, hogy a papság kinyilatkoztatta, nem szolgáltatta ki a szentségeket azoknak, akik a legitim renddel nem értenek egyet. Ezt több helyen is tetézte az évezredek múltú antijudaista teológiai tanítás, illetve számos ország kulturális és politikai antiszemitizmusa. Az előjárók iránti engedelmisség

kontra lelkiismeret ellentmondásait az egyén számára megnyugtató módon végül csak a második Vatikáni Zsinat (1965.) tisztázta. Itt kell megjegyezni azt is, hogy a modern politikai és teológiai liberalizmus is legalább olyan gyenge, sőt hibás talajon áll a náciizmussal, mint a tekintélyuralmi doktrínák. Senki sem vitatja, hogy a II. világháború alatt mindössze Hollandiában és Dániában fejtett ki sikeres ellenállást a kereszténység. Ez a keserű igazság azonban arra figyelmeztet, hogy főleg a XIX., majd a XX. században, a modernizmus hatására a különböző keresztény felekezetekben egységesen a tekintélykultusz fejlődött ki, az ismert tragikus kimenetellel.

Kakasy Judit

[Vissza](#)

Mit tehet a nemzetközi közösség?

Jacquin-Berdal, Dominique: *Ethnic Wars and International Intervention.* =
Journal of International Studies, 27. vol. 1998.1. no. 127-139. p.

Jacquin-Berdal három mű recenzióját adja közre a nemzeti konfliktusok témaköréből.

Az a tény, hogy az etnikai konfliktusok nagy részét, mint az ősi irracionális gyűlölet feléledését kezeli a nemzetközi közösség, indokot szolgáltatott a be nem avatkozásra. A cikk, miután bemutatja, miért nem lehet teljes jelentőségében mint magyarázatot elfogadni ezt a jelenséget kortárs államon belüli konfliktusokra, bemutat néhány lehetséges megoldási javaslatot is.

Két okból lehet megkérdőjelezni, hogy napjaink konfliktusait az etnicitás szülte: egyrészt számos helyen békésen élnek együtt nemzetiségek, másrészt a meglévő konfliktusok sem az etnicitás lényege miatt keletkeztek. Brown az államon belüli konfliktusokat vizsgálja, ahol az etnicitásnak vezető szerepet tulajdonítottak, de nem tisztázza az "etnikai" és az államon belüli konfliktusok különbségét. Jacquin-Berdal szerint az etnicitás a modernitás és globalizáció szülötte, tehát nem a nacionalizmusok és háborúk által gerjesztett tudatos önmeghatározás, sokkal inkább társadalmi jelenség.

A nemzeti konfliktusok kitörésének okait több oldalról világítja meg. Az állam meggyengülése politikai, gazdasági vagy katonai okokból is bekövetkezhet, melyek számtalanszor járnak együtt etnikai konfliktusok kitörésével. A modern korban egy-egy konfliktusnak etnikai színezetet adni annyit jelentett, mint hivatkozási alapot teremteni pl. az ENSZ alapelveire, és ekképpen legitimizálni egy felkelést. A konfliktusok alapfeltétele, hogy az elitek mobilizálni tudják a tömegeket. Ennek egyik útja a történelem sajátos színben való feltüntetése vagy a média befolyásolása - mindez jelentheti egy szűk csoport érdekeinek kiszolgálását. Ignatieff szerint a rettegés döntő szerepet játszik az etnikai konfliktusok kialakulásánál.

Az etnikai konfliktusok szabályozási módozatai közül a cikkben recenzált megoldások a következők: külső fegyveres vagy más szankciókhoz kötött beavatkozás, államhatárok módosítása esetleg népességmegosztással, demokratizálódás.

A külső beavatkozás melletti fő érv az adott etnikum elüldözésének megakadályozása. A beavatkozás előfeltétele a résztvevők beleegyezése, ám gyakori, hogy nincsenek legitim tárgyalófelek a beleegyezés kicsikarásához, és így a külső beavatkozás nyújt legitimitást a csoportoknak. A gazdasági szankció és fegyverembargó is problematikus eszköz. A fegyverembargó a jellemzően könnyűfegyverekkel vívott belharcokban hatástalan, míg a gazdasági szankciók a küzdő feleket illegális tevékenység űzésére kényszeríti (mint pl. Szomáliában, ahol kábítószerüzletből pénzelték a hadurak csapataikat). A legfontosabb kritikai megjegyzés ezzel az eszközzel szemben az, hogy csak a "baj" megtörténte után és csak akkor jelentkezhethet, ha a nemzetközi közösség teljességgel meggyőződik a helyességéről, ugyanakkor nélkülözhetetlen, ha a helyzet eskalációjától kell tartani. A szerző szerint a legmegfelelőbb külső intervenciós eszköz a pártatlan, erőszakmentes, mindkét oldal beleegyezését bíró akció, hozzáátve, hogy a békefenntartás nem nevezhető konfliktusmegoldásnak.

Chaim Kaufmann szerint a nemzeti megosztás a legjobb megoldás, ha az etnikumok közötti különbségek összecsapásba torkollnak. Jacquin ezzel nem ért egyet, hiszen a szétválasztás önmagában nem előzi meg a további harcokat. Az etnikai különbségek kezelésére jó megoldásnak tűnik a demokratizálás, ám egy túlfűtött politikai közegben, ahol a szélsőségek többségben vannak, a megengedő politika tragédiát okozhat.

A tanulmány rendkívül gazdag áttekintését adja a téma irodalmának, és szemléltetően mutatja be egy sajátos iskola nézeteit.

Heiszler Ákos

[Vissza](#)

Koszovói válság (Hatása a magyar kisebbségre a Vajdaságban és a muzulmán kisebbségre a Szandzsákban)

Spasovska, Verica: Die Kosovo-Krise - Auswirkungen auf die ungarische Minderheit in der Vojvodina und auf die Muslime im Sandzak. = Südosteuropa Mitteilungen. 38. Jg. 1998. 4. no. 318-325. p. és Reuter, Jens: Die innere Situation Serbiens 1998 - Politische Säuberungen im Windschatten der Kosovo-Krise. = Südosteuropa. Zeitschrift für Gegenwartsforschung. 48. Jg. 1999. 1-2. no. 1-15. p.

A koszovói véres események ugyan számos, korábban elképzelhetetlennek tartott részlettel szolgálhatnak a szemlélőnek, de valójában olyan politikai logika betetőzését jelentik, amelynek a törvényszerűségei már korábban kirajzolódtak Jugoszláviában. Az ország évtizedekig lappangó politikai csódtömege, súlyos gazdasági helyzete, a megoldási kísérletek folytonos halogatása, a belpolitikai helyzet diktatórikus kezelése, leginkább azonban a nemzetiségi problémák megoldásának képtelensége - mindez már hosszú ideje előrevetítette a véres dráma kirobbanását. Az 1990-es évek közepén, éveken át fellángoló konfliktus "az egybevarrott" ország szétszakadásának a drámáját mutatta be fenyegetően Európa számára, az 1999 tavaszán kirobbant koszovói válság ellenben az egyetlen országon belül elképzelhető legtragikusabb összeütközések színhelye lett.

A magyarság a legnagyobb lélekszámú nem szláv kisebbség a Vajdaságban, az 1991-es népszámlálás szerint számuk 338 ezer, és a helyi lakosság 16,8%-át teszik ki. Az elmúlt években számuk mintegy 35-38 ezerrel csökkent, a hadköteles férfiak a háborús behívó elől, a családok legtöbbször az erősödő szerb nacionalizmus elől, összességében pedig az egyre romló gazdasági helyzet elől menekültek Magyarországra. 1998 augusztusa óta több száz katonaköteles és tartalékos vajdasági magyar fiatal menekült el, illetve tagadta meg behívója átvételét.

Jugoszlávia korábbi alkotmánya (1974) "majdnem teljes egyenjogúságot" biztosított Vajdaság és Koszovó számára a többi tagköztársasággal, az 1988-as alkotmánymódosítás ugyan az emberi és a polgári jogok széles spektrumát hirdette meg, de ezek a jogok nem mindig érvényesülnek (például az alap- és középfokú anyanyelvű oktatás vagy maga az anyanyelvhasználat). A horvát-szerb háború során (1991 és 1995 között) mintegy 200 ezer krajnai szerb menekült települt be a Vajdaságba, ahol - elsősorban a magyarok lakta helységeken - ingyen földterületet és házhelyet kaptak, így megjelenésük a szerbek javára megváltoztatta a népesség etnikai összetételét.

A vajdasági magyarság ugyanakkor politikailag nagyon széttagolt, a lakosság szavazatai hat párt között oszlanak meg, így sem a parlamenti, sem a helyhatósági választáson nem érték el a remélt eredményt, az autonómia-törekvések sem igazán meggyőzőek. Magyarország kinyilvánított szándéka, hogy - tekintettel a szomszéd országokban élő magyarokra - sem a menekültáradat elé nem kíván akadályt gördíteni, sem vízumkényszert bevezetni.

Koszovó törekvései (a határok megváltoztatása, elszakadás Jugoszláviától) fel sem merülnek a Vajdaságban, a méltányos jogokat azonban a Vajdaság is megköveteli magának -Jugoszlávia keretein belül. (Koszovóban a kétmillió albán lakosság 90%-át teszi ki, a Vajdaságban a 300 ezer magyar alig 15%-ot.)

A Szandzsák lakossága közvetlenebbül éli meg a jugoszláv tagköztársaságok szétszakadását, legújabbán pedig a koszovói válságot. A terület muzulmán lakossága - történelmi tapasztalatai alapján - joggal fél a szerb hatóságok bosszújától. Ugyanakkor a lakosság politikai radikalizálódása is végbemegy, illetve mélyül a szakadék a mohamedánok és a szerbek között. A válság a gazdasági helyzetet is kritikussá teszi, Koszovóból nem érkezik nyersanyag, bedugultak a piacok, mintegy 800 kisvállalat került a csőd szélére.

Jugoszlávia mintegy 200 ezer fős muzulmán lakossága a Szandzsákban él, ahol a népességnek kb. az 58%-át teszi ki, bár maguk a muzulmánok ezt az arányt mintegy 70%-nak tartják. Nagy-Jugoszlávia felbomlása után, 1991-ben a szandzsákbeli muzulmánok politikai és kulturális autonómiát követeltek, a velük élő szerbek és montenegróiak azonban bojkottálták ezt a törekvést. Az autonómiát azonban az ország határainak megtartásával, Jugoszlávián belül akarják elérni. Csetnik-egyenruhába öltözött szerbek azonban folyamatosan terrorakciókat és merényleteket követnek el a muzulmánok ellen. A muzulmánok a szerb választásokat 1992 és 1996 között bojkottálták, 1996-ban azonban jelentős sikereket értek el a parlamenti választásokon, Novi Pazarban, a Szandzsák fővárosában sikerült a polgármesteri tisztséget megszerezni. A muzulmánokat azonban egy évvel később erőszakos úton eltávolították a hatalomból, megszűnt az önálló szandzsákbeli televízió is.

Az intézkedések következtében számos szandzsákbeli muzulmán dönt a kivándorlás mellett, amint a koszovói albánok is a túlélésnek ezt az útját választják. Az albánok egy része (a nők, a gyerekek és az öregek) inkább a Szandzsákot választja, a fiatal férfiak pedig fegyveres gerillának állnak. Ez a nagymértékű vándorlás azonban a Szandzsákban is befolyásolja az etnikai viszonyokat. A muzulmánok innen elsősorban Törökországba vándorolnak ki, az elvándorlás következtében a Szandzsákban meredeken zuhannak az ingatlanárak. A szandzsákbeli muzulmánok szoros kapcsolatot tartanak fenn a boszniai muzulmánokkal, mesterséges kettéválasztásuk csak Jugoszlávia feldarabolása után ment végbe, Izetbegovia bosnyák elnök a muzulmánok együttes érdekképviselését vállalta fel a nemzetközi politikában.

A koszovói albánok elszakadási törekvéseit sem a Szandzsákban a muzulmánok, sem a Vajdaságban a magyarok nem látják örömmel, a saját óvatosabb autonómia-törekvéseik veszélyeztetését érzik benne.

Magában Szerbiában 1998-ban politikai tisztogatás indult meg (nem az első 1990 óta!), amelynek során az egyetemi törvény és a médiatörvény megreformálása mellett a hadsereg és a titkosszolgálat élén, valamint a hatalmat gyakorló Szerb Szocialista Párt vezetésében is jelentős személycserék voltak. A hatalom élén a Milošević-házaspár áll (Mira asszony a JUL nevű kisebb, militáns posztoszocialista pártot vezeti), a hatalomból részt engedtek a Szerb Radikális Pártnak és személy szerint a szélsőséges Vojislav Šešeljnek is, hogy megteremtsék a nemzeti egység látszatát. 1999 elejére azonban felnőtt melléjük Vuk Drašković pártja is (Szerb Megújulás Pártja), amelynek reális esélye lehet európaibb szemléletű és demokratikusabb programot megvalósítani, elsősorban Koszovóval és Montenegróval rendezni Szerbia súlyosan megromlott viszonyát. A hatalomhoz közel álló posztokért elkecseregett küzdelem folyik évek óta, ezt azonban sorozatosan a Milošević-éhez hú, többnyire a korábbi pártirányítást folytatni kívánó erőknek sikerül megnyerniük. "A rendszer felfalja saját gyermekeit", ez az ismert politikai mondás Jugoszláviában úgy igaz, hogy Milošević régi és kipróbált pártkáderei feltűnően hamar kopnak el és kerülnek a süllyesztőbe (elsősorban a rendőrség, a hadsereg és a titkosszolgálat vezető funkcióiból). Helyüket azonban ugyanebből a gárdából kikerült, hasonló gondolkodású káderek töltik be.

1998-ban váratlanul új egyetemi törvényt hoztak, amely felfüggesztette az egyetemi autonómiát, és bosszúhadjáratot indított az egyetemen kialakult, Milošević-essel szemben álló értelmiségi körök ellen. Aki az új munkaszerződéseket nem volt hajlandó aláírni (140 akadémikus), azoknak három órán belül el kellett hagyniuk munkaszobájukat. A kutatómunka az egyetemeken gyakorlatilag megszűnt, az oktatás színvonala rohamosan süllyed, a tanári kereseteket olyan alacsony összegben maximálták, amely nem vonzó a végzős hallgatók számára. "Előbb diplomázni, aztán emigrálni!" - a hallgatók között ez a szlogen járja, az elmúlt nyolc évben mintegy 200 ezer friss diplomás hagyta el végleg Szerbiát. A belgrádi bölcsészkar új dékánja az orosz nyelvet ismét kötelezővé tette, a magyart, az albánt, sőt az óhorvátot kitiltotta az egyetemről, az összehasonlító nyelvészetet pedig betiltotta. Az egyetem oktatói között ott szerepel Vojislav Šešelj, az újfasiszta pártvezér, aki egyúttal számos egyéb társadalmi és tudományos posztot is betölt.

A szerbiai hatalom birtokosai növekvő bizalmatlansággal szemlélik a médiát, külföldről fizetett "ötödik hadoszlopot" látnak benne. Különösen a koszovói válság óta "államilag finanszírozott, rendszerhű" televíziót akarnak, ennek a törekvésnek a nevében szüntették meg határozatilag egy sor sajtótermék, rádió és televíziós adó működését. Visszaállították a cenzúrát, különösen a hírműsorokkal kapcsolatban, az ellene vétőket pedig csillagászati összegű büntetéssel sújtják.

A társadalmi-politikai reformok betetőzését ellenben a funkcionáriusok jogairól és kötelességeiről hozott törvény jelentette. Ez valójában az új vezetői kaszt kialakításának a törvényesítését szolgálja. A gazdaságilag leromlott országban elképesztő arányú fizetéseket, juttatásokat, nyugdíjat és házi személyzet tartását teszi lehetővé, sőt törvényessé - bizonyos beosztású hivatalnokok számára. Sőt, az állami gépkocsi, sofőr és testőr a hivatalos megbízás lejártá után, élethosszig jár e kör tagjainak. A törvény siettetni azt az amúgy is vérszesen terjedő felfogást, hogy Szerbia politikusait kizárólag a hatalom birtoklása és az anyagi javak megszerzése érdekli.

A másképp gondolkodás lehetséges gócinak (egyetem, média) a felszámolásával, a saját hatalmuknak a törvényes, fegyveres és szervezeti megerősítésével egy időben jelenleg aligha lehet szó Szerbiában objektívabb tájékoztatásról, szabadabb véleménynyilvánításról vagy az Európával való összehasonlítás bármilyen formájáról. A korábbi parancsuralmi elveket és gyakorlatot folytató államvezetés láthatóan a saját korlátlan hatalmát is átmentette.

Lukács János

[Vissza](#)

Kelet-Közép-Európa, Oroszország és a NATO bővítése kelet felé

Ostmitteleuropa, Russland und die Ostweiterung der NATO. Perzeptionen und Strategien im Spannungsfeld nationaler und europäischer Sicherheit, August Pradetto (szerk.), Opladen 1997, Westdeutscher Verlag 377 p.

Az a rendszerváltozás, amely az 1990-es években Európa egykor kommunista országaiban végbement, alaposan megváltoztatta a kontinens biztonságának feltételeit. A változást nemcsak a szovjet dominancia megszűnése okozta, hanem az "új szomszédok" megjelenése, vagyis a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia széthullása nyomán létrejött államok. Szükség volt ezért egyrészt valamiféle "új internacionalizmus" megfogalmazására, másrészt számolni kellett az újonnan létrejött országok "új nacionalizmusának" megjelenésével és hatásával. A NATO biztonságpolitikája és bővítése kelet felé nemcsak az Európa jövőjéről folytatott vitákban foglal el jelentős helyet, hanem az érintett közép- és kelet-európai, negyven éven keresztül a szocializmus feltételei között élő országok biztonsági, együttműködési kérdéseiben is. A tanulmánykötet szerzői elsősorban politikusok, kül- és biztonságpolitikai szakértők, a nemzetközi kapcsolatok kutatói, aktív vagy egykori irányítói, tanácsadói. Elemzéseiket a Bundeswehr hamburgi egyetemének tudományos vizsgálatai egészítik ki.

A kötet első részében az azóta NATO-tagga lett cseh, lengyel és magyar kutatók problémaeltárát, várakozásait és félelmeit találjuk. A cseh külpolitika számára a biztonságpolitika hagyományosan nagy jelentőséggel bír, hiánya vezetett (a müncheni egyezményt követően) az ország német megszállásához és földarabolásához, viszont megteremtése érdekében folyamodott az újra egyesült csehszlovák állam a németek és a magyarok kitelepítéséhez és elűldözéséhez. Később, a Varsói Szerződés egyik legerősebb tagja is Csehszlovákia volt, aki azonban 1968-ban a saját bőrén tapasztalta meg a VSZ erejét és hatalmát. Csehszlovákia önálló védelmi politikát 1990 után sem tudott (és nem is akart) folytatni, de olyan lépésektől is óvakodott, amelyek látványosan szemben állnának az orosz érdekekkel (P. Seifter, V. Handl).

Európa hagyományos három részre tagolódását (Nyugat-, Közép- illetve Kelet-Európa) a szovjet-amerikai bipolaritás felülírta, az 1990-et követő rendszerváltozáskor Közép- és Kelet-Európában a történelmi és a szocialista örökséget egyaránt ismételtelen fel kellett (kell!) dolgozni. A magyar kül- és biztonságpolitika elválaszthatatlan a szomszéd országok kül- és biztonságpolitikájától, nemcsak geopolitikai okok következtében, hanem a határon kívülre szorult magyarság helyzetének biztosítása érdekében is. A Varsói Szerződés szétesése azonban nem jelenthet szembehelyezkedést Oroszországgal, még ha azóta meg is szűnt a közvetlen szomszédság, a gazdasági és társadalmi integráció azonban Európában folyamatosan és visszafordíthatatlanul tartó tendencia. Magyarország a határon kívülre került magyarok ügyét az ország szerves problémájának érzi, amely azonban nem kizárólagosan "magyar kérdés", megnyugtató rendezése az egész régió számára biztonságteremtő fontosságú és - talán - modellértékű is lehet (J. Kiss L.).

Lengyelország politikai-társadalmi helyzetét alapvetően befolyásolja az a geopolitikai körülmény, hogy az Európai Unió (korábban így fogalmaztak: Németország) és a Független Államok Közössége (korábban így fogalmaztak: a Szovjetunió) jelenti nyugati, illetve keleti szomszédságát. Az ország tehát az európai integrációban látja annak a biztosítását, hogy (az egész régióval együtt) elkerüljön a jaltai rendezéskor számára kijelölt helyről. A "semlegesség vagy NATO?" kérdésben 1992 és 1996 között a lakosság véleménye 50-ról 75%-ra növekedve az utóbbi javára dőlt el (J. Prystrom).

Ukrajna az elmúlt hét évszázadban mindössze kétszer vívta ki a függetlenségét néhány évre, így 1990 után először saját államisága alapelemeit kellett meghatároznia. Gazdasági és politikai, társadalmi és szellemi téren számtalan szállal kötődik Oroszországhoz, így az állami önállóság feladata a továbbra is fennálló közös érdekeltségek meghatározása illetve új, nyugat-európai integrációs irányok keresése, ami az elmúlt, szovjet szellemű berendezkedés után fáradságos feladat (I. Koval, V. Semenov).

Oroszország elfordulása Nyugat-Európától a peresztrojka évei után egyre határozottabb jelleget ölt, nagyhatalmi tudatának megrendülésével a NATO terjeszkedési terveit oroszellenes biztonságpolitikai stratégiaként értékeli. Ugyanakkor az érdemi kapcsolatteremtés igénye mind a nyugat-, mind a közép-kelet-európai országok részéről megmutatkozik (némiképp más-más tartalommal), sőt maga Oroszország is érdekelt a folyamatban. Oroszország ugyanakkor egyre inkább bekerítve illetve elszigetelve érzi magát a NATO által, olyan (többszire egyoldalú) biztosítékokat kér partnereitől, amelyek alaposan lelassítják vagy átstrukturálják az amúgy is kényes viszonyt Oroszország és Nyugat-Európa, illetve Oroszország és a NATO között (a tanulmánykötetben közölt írás az orosz Kül- és Védelempolitikai Tanács nyilatkozata).

A hidegháború befejeződése egyes francia politikai körökben a korábban az USA által háttérbe szorított francia nagyhatalmi gondolat feléledéséhez vezetett, Franciaország részt kíván venni a kelet- és közép-európai országok biztonságpolitikai újrendeződéséről most körvonalazódó új elképzelésekben, ugyanakkor éppen Oroszországra támaszkodva igyekszik szövetségest találni magának a nyugat-európai vetélytársakkal szemben. De Franciaország is érzi az 1990-es orosz szlogen igazságát (Arbatov nagykövet szavait): "Önökkel valami rettenetes dolog történt, elvesztették az ellenségüket!" (F. Manfrass-Sirjacques).

Anglia európai vezető helye a NATO-n belül ugyanúgy kétségtelen volt mindig, mint nyitottsága a szervezet bővítésére. Gyakorlati érvek azonban aligha szóltak a tényleges bővítés mellett, Anglia erős gazdasági kapcsolatokra törekedett Oroszországgal és (mértékkel) a közép- és kelet-európai országokkal, mindkét törekvés nélkülözötte azonban mind a politikai diszkrimináció gyanúját, mind a biztonságpolitikai közeledés illúzióját. Az USA

és Anglia zavartalan és kiegyensúlyozott együttműködése a NATO-ban fontosabbnak tűnik az Egyesült Királyság számára, mint a mindenáron való bővítés vagy erődemonstráció kelet felé (T. Taylor).

A Varsói Szerződés feloszlása után a közép- és kelet-európai országok nemzeti érdekeiket követve igyekeznek kialakítani saját biztonságpolitikai stratégiájukat, Oroszország ellenben a FÁK államai között a politikai vezető szerep mellett katonai hegemoniára is törekszik, a volt szovjet atomtőerő meg-, illetve visszaszerzésére. A NATO Oroszországot is a tagjai között kívánja látni, kívül maradása beláthatatlan veszélyeket és áttekinthetetlen biztonságpolitikai helyzetet teremthet. A szövetség keleti bővítése nem állhat meg Oroszország határai előtt, ez újabb választóvonal kialakulásához vezetne, Oroszország elszigeteléséhez. Oroszországban ugyanakkor a NATO keleti bővítése negatív belpolitikai következménnyel járna, sőt Moszkva NATO-tagsága inkább gyengítené a szövetséget, mint erősítené. Németország a NATO-ban kulcsszerepet tölt be érdeke, hogy Oroszországgal minél előbb létrejöjjön a megegyezés, ezt a célt azonban, véleménye szerint, a NATO keleti bővítése (valójában az amerikai és német fegyverek előretolása a FÁK országok határáig) nem szolgálja (C. Hacke).

Az USA sajátos helyzete a világ biztonságpolitikájában immár évtizedekre tekint vissza: az európai erőegyensúlynak is az USA a letéteményese. A szovjet nagyhatalmi szerep megrendülésekor (1989 után) azonban ez a szerep némiképp fölöslegessé vált. Új kihívást jelentett viszont a német újraegyesítés, ez azonban inkább új gazdasági nagyhatalom megjelenésével járt együtt. A NATO bővítés amerikai koncepciója a csatlakozás illetve a bővítés előtt a "Partnerség a békéért" elnevezésű átmeneti kapcsolattípust dolgozta ki. A volt szocialista országok "partnerségével", illetve csatlakozási hajlandóságával ellentétben áll Oroszország bizalmatlansága, beidegzett évtizedes NATO-ellenessége, amelyet továbbra is nehéz legyőzni (M. Knapp).

Elgondolkodtató a kötetet záró tanulmány, amely a NATO keleti bővítésének az orosz reakcióit elemzi. Az Oroszországhoz közelebb hozott NATO-fegyverek valójában Oroszország hagyományos nyugat- (illetve USA-)ellenességét erősítik, a volt szocialista rendszer visszavágyóinak a malmára hajtják a vizet. Az orosz közvélemény azonban csak kisebb részben osztja ezt a félelmet, biztonságpolitikai szakértők úgy vélik, Oroszország részvétele is inkább a NATO számára jelentene gondokat, mintsem magának Oroszországnak. Sőt az orosz érdekek inkább azt kívánják, hogy megszűnjék Európa további részekre szakadása, és Oroszország újabb kapcsolati lehetőségeket alakíthasson ki Európával. A hagyományos közép- és kelet-európai kapcsolatrendszer így ismét működésbe léphetne Oroszország csatlakozásával, ami mindenképpen az ország gazdasági és politikai érdekeit szolgálná. Oroszország NATO-kapcsolata jelentős tényező lehet a Kínához fűződő viszonyban is (A. Zagorskij).

Lukáts János

[Vissza](#)

Etnikai identitás az etnológia nézőpontjából

Benzca, Mojmir: Etnická identita z pohľadu etnológie. = Slovenský národopis, 46. roe. 1998. 4. no. 466-470. p.

Szlovákiában szakmai vita folyik az etnikai identitás tudományosan kielégítő meghatározásáról. A rendelkezésre álló monográfiákban, szótárakban és enciklopédiákban ugyan sok mindent elmondanak róla, egészében véve a fogalom tartalma bizonytalan.

Ahhoz, hogy etnológiai nézőpontból tisztázható legyen ez a fogalom, összetevőit, tehát az "identitást" és az "etnikai" melléknevet is definiálni kell, mintegy lépésről-lépésre közelebb kerülni a teljes definícióhoz.

Az újabb szlovák szakirodalom az identitást folyamatnak tartja, holott nem az, hanem a folyamat eredménye. Ezért a plauzibilis meghatározás a következő: "Az identitás a szubjektív önmeghatározási és önreprezentációs folyamat eredménye."

Bonyolultabb a fogalom melléknévi tagjának meghatározása. E tekintetben a szerző is többféle megközelítéssel élt. Még több variáns található rá a szakirodalomban, s egyik sem helytálló, holott ez az etnikai problematika megoldásának kulcsa. Így jutunk el az etnicitás fogalmához, ami nem más, mint "a nyelv, a kultúra, a terület, esetenként a faji hovatartozás elemeiből összetevődő objektív jellegű jelrendszer". Az etnicitás valamennyi eleme önmagában és a többi elemmel együttesen sajátos - bonyolult és dinamikus - rendszert alkot, amelyben az egyes részek önmagukban és a többiekkel együtt állandó fejlődésben vannak. Az etnicitás az etnikai közösségek, illetve egymástól való megkülönböztetésük identifikációs és integrációs folyamatának alapjaként szolgál.

Az etnicitás iménti felfogásából kiindulva érkezőnk el az etnikai tudat meghatározásához. Eszerint: "Az etnikai tudat a különböző egyedeken a nyelv és a kultúra azonosságáról, a közös területről avagy hazáról, etnikai közösségük eredetéről és valóságos, illetve képzelt tulajdonságairól, történelmi sorsfordulóiról és feladatairól kialakult nézet- és képzeletbeli együttes."

Az elmondottakból az vonható le, hogy "az etnikai identitás olyan képzetek együttese, amelyet az önidentifikáció eredményeként az egyes egyedek önmagukról kialakítanak, illetve olyan magatartás együttes, amely - függően az etnikai tudattól - az önreprezentáció eredményeként a környezettel való kapcsolat során alakul ki." Így az etnikai identitás meghatározó eleme az etnikai tudat.

A domináns etnikai közösség asszimilációs nyomására a nem domináns etnikai közösségben sor kerülhet az eredeti etnikai tudat elnyomására, következésképpen ennek, valamint az etnikai identitásnak teljes mértékű megváltoztatására.

A nem domináns és elnyomott etnikai közösség körében az etnikai identitás hasadása is megeshet. Az ilyen identitásnak létezik latens és manifesztációs formája is, ezek azonban nem azonosak.

A szerző által előadott elméleti konstrukció, amely az etnikai tudat, az etnikai identitás és az etnikai hovatartozás kapcsolatait és viszonylatrendszerét tárja fel, a helyi, a regionális, sőt a vallási identitás esetén is releváns.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Ukrajna - bizonytalan állapotok

Arel, Dominique: The Muddle Way. = Current History, 97. vol. 1998. 621. no. 342-346. p.

Ukrajna gazdasága katasztrofális állapotban van. Ezt a tényt talán csak az ország vezetése nem hajlandó tudomásul venni. Sem Leonyid Kravcsuk 1991 és 1994 között, sem pedig a jelenlegi államelnök, Leonyid Kucsma nem szembesült azzal, hogy a gazdasági problémák orvoslása csak radikális változtatásokkal mehet végbe. Következésképpen a gazdaság állapota tovább romlik, és nincs semmiféle jele a politikai páfordulásnak.

Ezzel párhuzamosan a külpolitika Oroszországtól való függése tovább nőtt, bár Kucsma Nyugat-orientációja még az ukrán nacionalisták számára is meglepetés volt, mivel őt az orosz érdekek kiszolgálójának tartották. A kisebbségi nyelvek kérdésével illetően túl sok a bizonytalanság. A kormányzat nyelvpolitikája nem egyértelmű. Bár az ukrán az egyetlen hivatalos nyelv, az orosz nyilvános használatának törvényi keretei máig tisztázatlanok.

A gazdasági reformok elodázása, a nyugati biztonsági rendszerekbe történő integráció és a kétes módon meghatározott ukrán nemzetállam - ezek azok a problémák, melyek egyenként, de akár együttesen is nagyban meghatározzák az ország jövőjét. Többen elképzelték már Ukrajna összeomlását. Ez a mai napig nem következett be, de nem szabad megfeledkezni arról a szovjet típusú gondolkodásmódról, amely mindmáig azt tartja, hogy az ország bármilyen problémát képes megoldani anélkül, hogy valamilyen politikai árat kellene fizetnie érte.

Négy évvel a Kucsma elnök által bejelentett gazdasági reform után semmiféle strukturális változás nem ment még végbe. Az ország gazdaságának teljesítménye gyászos. Az állam továbbra is támogatja a veszteséges iparvállalatokat és szövetkezeteket. A privatizáció elenyésző mértékű, lényeges bevételt nem jelent. A vállalatoknak sokkal inkább kifizetődő az adómentesség megszerzése a különböző politikai kapcsolataikon keresztül vagy az adószedők megvásárlása, mint az állami kincstár gazdagítása. Mindezek következtében a költségvetés hiánya a GDP-nek több mint 7%-a, amely az IMF által elfogadott szint háromszorosa. Az évek során az egyetlen lényeges változás a deficit kezelésének politikájában volt. Az 1992-93-ban elindított bankóprás produkciója nyomán az infláció 1993-ban elérte a 4735%-ot. A kormányzat a kialakult válsághelyzetre a támogatások csökkentésével és a bérek befagyasztásával reagált. Kucsma gazdaságpolitikájának alapja a külföldi hitelek felvétele volt, melyek nagy részét nem a strukturális reformok finanszírozására, hanem az energiamportra és a kormányzati bérek kifizetésére fordította. A visszafizetéseket pedig újabb, magasabb kamatú hitelek felvételével fedezték. Az IMF és a Világbank emiatt elvesztette türelmét, és befagyasztotta a kölcsönöket. 1998 közepére az ország a gazdasági összeomlás szélére került, aminek bekövetkezését csak azért kerülhette el, mert az USA nem engedhette meg egy bizonytalan, feszültségekkel teli állam kialakulását Oroszország határán.

De honnan fakad ez az ellenállás a reformokkal szemben? Bizonyára szerepet játszik benne az orosz (szovjet) elnyomás, a polgárság hiánya, az elnöki hatalom gyengesége és az a tény, hogy a szakmailag legfelkészültebb káderek többsége még a szovjet időkben Moszkvába vándorolt, mindezzel párhuzamosan az új generáció sem kap lehetőséget, hiszen a fantáziátlan és jórészt hasznavethetetlen régi apparátus még mindig pozícióban van. Míg a gazdaság egyre súlyosabb válságba kerül, az ukrán elit hihetetlen gazdagságra tesz szert, köszönhetően az államilag kialakított helyi monopóliumoknak, melyek kezükben tartják a legjövődélmezőbb termékek (pl. az energia, a fémek) behozatalát és kivitelét. Kucsma elnök, bár személyében nem hibáztatható, nem képes ezekkel az érdekcsoportokkal felvenni a küzdelmet.

Az országról kialakított hivatalos kép szerint, ellentétben Oroszországgal, Ukrajna történetét tekintve európai állam, amely a sok évszázados orosz elnyomás után napjainkban ismét arra törekszik, hogy elfoglalja megérdemelt helyét a kontinensen. Ezt az álláspontot vonta kétségbe Kucsma elnök az 1994-es választási kampányában, amikor Ukrajnát az eurázsiai gazdasági és kulturális terület részének tekintette. Az ország alapvető célja, hogy Oroszország elismerje: Ukrajna többé nem a birodalmi politika eszköze. A stratégia kettős: kétoldalú kapcsolatok kialakítása Oroszországgal (szemben a FÁK többoldalú fórumával) és törekvés a Nyugat támogatására. A külpolitikának hosszú távon szembe kell néznie azzal, hogy Ukrajna energiaellátása Oroszországtól függ. Ukrajna a megállapodások ellenére sem rendezte tartozásait a Gazpromnál, de Oroszország mégsem állíthatja le a szállításokat, mivel az Európát ellátó csővezetékek Ukrajnán keresztül vezetnek. A gazdasági reformok elodázása ellentétben áll az európai integrációval, hiszen ennek politikai és gazdasági alapfeltételei vannak. Ukrajna nem hivatkozhat állandóan geopolitikai jelentőségére. A vallási és nyelvi rokonság Oroszországgal szintén nem hagyható figyelmen kívül. Közvéleménykutatások szerint a lakosság kétszer akkora része támogatja a keleti orientációt, mint a nyugatit. Katonai kérdésekben az ukránok inkább a FÁK szövetségéhez, mintsem a NATO-hoz közelednének, de az uralkodó nézet szerint leghelyesebb az egyensúly megteremtése a NATO és Oroszország között.

Míg a lakosság 50-50%-a tekinti anyanyelvének az ukránt, illetve az orosz, a megosztásuk igen jellemző. A nyugati országrészt kivéve az orosz a városok nyelve, míg az ukránt a vidéki, falusi lakosság, az alacsonyabb státusú népesség vallja magáénak. Az egyik legnagyobb feladat az ukrán állampolgárok megtanítása az ukrán nyelvre. Ehhez forradalmi változásokat kellene véghezvinni az oktatási rendszerben. Minden bizonnyal egy több generáción át tartó folyamatról van szó. Míg az állami intézményekben az írásbeliség nyelve az ukrán, a beszélt nyelv továbbra is az orosz. Mi lehet a megoldás? Megengedheti-e Ukrajna, hogy országa keleti fele alapvetően orosz nyelvű terület maradjon? Az előjelek nem túl biztatóak. Az oktatásügyi szakemberek által hangoztatott elv szerint az orosz

"idegen" nyelvként kezelendő Ukrajnában. Ugyanakkor a krími kilátások sem túl kedvezőek. Ez az orosz többségű terület az egyetlen, amely valaha Oroszországhoz tartozott. A nacionalisták már Gorbacsov alatt a terület autonómiáját követelték, s 1992-ben és 1994-ben is elszakadással fenyegettek. 1995 óta a terület papíron autonómiát élvez ugyan, de a fontos döntések mind Kijevben születnek. Kényes kérdés a krími elitcsoportok fővárosi pozíciója és helyi gazdasági hatalma. A kormányzat által irányított kizorítósdí igen kockázatos, hiszen elégedetlenségüknek könnyen nyomatékot adhatnak a szeparatista törekvéseket amúgy sem elutasító lakosság mozgósításával. A helyzetet tovább bonyolítja a krími tatár népesség, amely az orosz elszakadás ellenében Kijev taktikai szövetségese, bár jogai szintén korlátozottak. Kucsma elnök vétója következtében parlamenti képviselőjük minimálisra csökkent. Növekvő politikai elégedetlenségük az ukrán lakosságot aggasztó iszlám zászlók és csecsen jellegű táncok megjelenéséhez vezetett.

Ukrajna geopolitikai és kulturális helyzetét tekintve két különböző világ között helyezkedik el. Meg kell találnia önmagát valahol a Kelet és a Nyugat, az ukránok és az oroszok között. Nincs, aki megjósolhatná, hogy a gazdasági zűrzavar milyen változásokat hoz létre a nemzetiségi, vallási és nyelvi törésvonalak mentén.

Ságvári Bence

[Vissza](#)

Átalakulás és népesedési dinamika Oroszországban

Scharff, Roland: *Transformation und Bevölkerungsbewegung in der Russischen Föderation.* = *Osteuropa-Wirtschaft.* 43. Jg. 3/1998. 255-268. p.

Az oroszországi népesség az 1960-80-as években még jó 1-1,5 %-os éves növekedést mutatott (már elveszítve erősebb korábbi lendületét), s így érte el az 1990-es 148 milliós népességszámot. Ebben a természetes növekedés (szaporulat) azonban csak kb. az 1970-es évek közepéig játszott domináns szerepet: ezt követően már egyre inkább a migráció fedezte ezt, míg a 90-es évekre utóbbinak a szinttartást kellett behelyettesítenie, hogy 1995-re már ehhez is kevés legyen. (Pedig az ismert eseményeknél fogva a népességmozgás igencsak nekilendült.) A csökkenés maga alá temette az 1986/87. évi új családpolitikai intézkedések rövid távú, pozitív hatását is.

Oroszország népesedési válsága csak látszólag "követi" az európai, ún. "második demográfiai átmenetet", ami a fejlett ipari államokban a családalapítás és gyermekvállalás általános kitolódása, ill. elmaradása, a korai termékenységi szakasz használatlansága nyomán, a születek és az élveszületek arányának kritikus csökkenésében áll. Az orosz helyzet sokkal inkább sajátos okokra vezethető vissza, és tendenciájában demográfiai katasztrófa irányába mutat. Az 1992. és az 1995. évek negatív trendje máris kb. 3,5 millió népességcsökkenéshez vezetett e metszetben. Az okok: a szociális elnyomódás, az emberi távlatvesztés, az életkedv degenerálódása. Közvetlenül pedig mindenekelőtt az 1992-es év pénzügyi-gazdasági sokkja fogyasztotta a népességet.

Oroszországban is kitolódott a családalapítás-tervezés életkora (ennyit elért a szovjet modernizálás összefoglalóztatási, szakmai specifikációs, nőegyenjogositási stb. politikája). Am ezen messze túlmenő meghatározottságok játszanak közre a kép alakulásában a rendszer bukása és felbomlása után. Miért is esnek a felére vissza az élveszületek 1993-ra a 30-40 éves nők körében? Önmagukban a "kemény" (ugyanakkor zavaros) gazdaságátalakítási intézkedések nem adnak kellő magyarázatot erre: a legtöbb szovjet- vagy varsói-utódállam hasonló fejleményei nem vezettek ide ilyen mértékig. A társadalom s benne a nőtársadalom család-beállítottságának és család-helyzetének megroppanásáról van szó. Idevágó felmérések kimutatják: az optimális családnagyság immár kb. 1,5 utódra szól, az is minél későbbi időpontban. A beállítódás területileg nem egyenlő: déltől északi irányban gyengül. Pozitívabb beállítódású vidékeken szinte nincs gyermeket nem tervező házaspár, sőt 40 %-ukban akár három és több gyermeket is elképzelnek. Csak amikor az elsővel kapcsolatban megélik a tartás egyre rosszabb tapasztalatait, nyomban lemondanak a többiről. Mindehhez természetesen kemény érvekkel szolgál az orosz lakosság egynekede esetében a létminimum alá eső jövedelem. Jelentős számban ide kerültek azok az "új szegények" is, akik szovjet előéletükben átlagos szinten éltek. A jövedelemhelyzet tömegekre ható összetevői: nagyon alacsonyan tartott, időnként ki sem fizetett bérek, részidőre korlátozott foglalkoztatás, munkanélküliség, a szociálpolitika és ezen belül a családtámogatás elvékonyulása (pl. a "gyes" beállása a valós szükséglet 10-18%-ára). Miből élnek meg egyáltalán a családok? Kertből, másodállásból, zugkereskedésből stb. Az adottságok valóban a gyermekvállalás ellen szólnak. Jellemző szám: az abortuszok a születek jó kétszeresét teszik ki általában. A nyomorszint kihatását az elemzők ebben legalább 10, olykor azonban 20-25 %-ra becslik; gazdaságilag relatíve fejlettebb régiókban (ilyen Moszkva és vonzáskörzete is) pontosan e hányad alól mentesül a születési szám csökkenése.

A másik oksági kör: a társadalmi kifáradás, degenerálódás. A férfi-átlagéletkor az 1988. évi 64,8 évről, a 90-es évek közepére immár 59 évre csökkent; nőknél valamivel kedvezőbb az adat, körükben enyhébb az esés. E téren az orosz népesség a fejlődő országok legrosszabb szintjét közelíti meg, és legalább 15 évvel szakad le a fejlett európai régióktól. A háttérben - a szovjet érában sikeresen leküzdött fertőző betegségek helyett (bár ezek újramegjelenésével) - a szív- és keringési megbetegedések, a súlyos alkoholizmus, az elkerülhető balesetek, a gyilkosságok és öngyilkosságok állnak. A jelzett átlagéletkor azt is jelenti: az orosz népesség jelentős arányban munkaképes életkorában hullik ki. (1996-ban 300 ezer fő, az elhalálozások 30 %-a.) Az elhalálozás hevesen növekvő trendet mutat 1992-95 között, és összesen kb. 8,5 millióra rúgott. Ez 1,6-tal lehetett volna kevesebb, ha csak az 1992. évi szinten marad. Az általános trendhez igazodik a csecsemőhalandóság. Különösen az orosz férfi halálzási rizikója négy-ötszöröse a fejlett Európában élőkének. Ez teszi kiugróvá egyébként a nemek arányromlását: a születéskor mért 105-100 arány életkor-átlagban 88:100.

Az egyre negatívabb születési-halálzási képet jól-rosszul ellensúlyozza az oroszországi bevándorlás. Ennek pozitív (de távlatban semmiképp sem kompenzáló) hozama a szovjet felbomlásnak "köszönhető" (jóllehet, szovjet keretek között mint belső migráció, már a 80-as években kezdetét vette). Az "új külföld" (a volt társköztársaságok) Oroszországnál is mélyebb krízisének menekültjei: orosz etnikum, ill. oroszul kommunikáló csoportok és tömegek, legnagyobbbrészt Ukrajnából, Beloruszból, Moldáviából, a Baltikumból, a Kaukázusból, a közép-ázsiai utódállamokból. Egyebekben azonban a "régi külföldről" is: emigráns csoportok, valamint gazdasági migránsok a Közép- és Táv-Keletről. A Migrációs Hivatal különböző kimutatásokkal, becslésekkel szolgál ezekről a mozgásokról anélkül, hogy maradéktalanul képbe foglalhatná a részleteket. Az "új külföld" esetében 1989-95 között jó 2,5 millió, a "régi" vonatkozásában valamivel ez alatt szerepel számként. Nem kimutatható, de 2 millióig becsült az illegális kínai bevándorlás. A mozgás a másik oldalon kifelé vezet: idetartozik (1994-ig) 300 ezer német, 200 ezer zsidó, (1993-ig) 12 ezer görög kivándorlása, ami érzékelhetően javítja az orosz etnikai arányt, ugyanakkor morzsolja a bevándorlás nyomán kapott népességnövekedést.

A beszámoló számos összehasonlító táblázatából érdemes közölnünk a természetes és a mechanikus népességi dinamika zárótáblázatát:

Év	Születés	Elhalálozás	Egyenleg	Bevándorlás	Kivándorlás	Egyenleg
1992	1.587,6	1.807,4	-219,8	926,0	673,1	+252,9
1993	1.379,0	2.129,3	-750,3	923,3	483,0	+440,3
1994	1.408,2	2.301,4	-893,2	1.146,7	337,1	+809,6
1995	1.363,8	2.203,8	-840,0	842,0	339,6	+502,4

Ebből jól érzékelhető a természetes oldalon mutatkozó, radikálisan negatív trend, amit a hiányzó 1996-os adatok enyhíteni, bár nem megállítani ígérnek - és amit a migrációs mozgások többlete 1993-ban már nem, s a jövőben egyre kevésbé érhet utol, ha végül elapad a forrás. Ha Oroszország belső gazdasági, szociális helyzete nem javul gyorsan és számottevően, úgy számolni kell a népesség további jelentős csökkenésével. Becslések - 2010-ig - ezt további 7 millióra teszik. A kilátások éles kontrasztban állnak egy nagyhatalmi múltú és jelenleg is efelé kapaszkodó óriásállam útkeresésével.

Komáromi Sándor

[Vissza](#)

Üzbegisztán - egy nemzet újjászületése

Khudaiberganov, Nodir: Uzbekistan. The Emergence of a New Nation. = Contemporary Review, 273. vol.1998. 1593. no.187-191. p.

A Szovjetunió felbomlásával merőben új gazdasági és politikai berendezkedésű államok jöttek létre. Ezek egyike Üzbegisztán, amely fő céljának a nyitott és szabad piaci kapcsolatok kiépítését, a demokratikus társadalom és állam létrehozását tekinti. Melyek voltak a függetlenedés óta bekövetkezett reformok, és milyen lehetőségei vannak ennek a közép-ázsiai országnak?

A 447 800 km²-es területen élő 25 millió ember 50%-a 20 évesnél fiatalabb. A lakosság több mint 70%-a üzbég, a fennmaradó részt más török, illetve szláv népek alkotják. Az ország gazdaságának meghatározó ágazatai a repülőgépgyártás, az acél-, az energia-, a vegyipar, a könnyű- és élelmiszeripar. A legfőbb mezőgazdasági termény a gyapot, ami nem meglepő, hiszen már a szovjet időkben is ez volt a fő kultúra. Az ország világviszonylatban a negyedik legjelentősebb termelő, és az USA mögött a második legnagyobb exportőr.

Az üzbég parlament 1991. augusztus 31-én kiáltotta ki az ország függetlenségét, az új alkotmányt több mint egy évvel később, 1992. december 8-án fogadták el. Napjainkban mélyreható gazdasági, társadalmi és politikai változások zajlanak, melyek során az ország egyre közelebb kerül a piaci viszonyokhoz. Az átalakulás közben az államelnök által deklarált öt fő elvet tartják szem előtt. Ezek együttesen biztosítják a társadalmi stabilitást és a folyamatos fejlődést. A szóban forgó, a lakosság által is támogatott elvek a következők:

- a gazdasági kérdések elsőbbséget élveznek a politikai kérdésekkel szemben; a politika fő feladatának a gazdasági fejlődés előmozdítását tekinti;
- az államnak meghatározó szerepet kell vállalnia a reformok véghezvitelében, elő kell készítenie és meg kell valósítania az átalakulást a gazdaság, a társadalom, a nyilvánosság és a politika szférájában;
- minden változásnak a törvényesség keretein belül kell megvalósulnia;
- a gazdasági reformok mellett nem szabad megfeledkezni a lakosság szociális biztonságáról, meg kell akadályozni, hogy az egyenlőtlenségek társadalmi méretű feszültséghez vezessenek;
- az új rendszer és a gazdasági reformok bevezetése csak óvatosan, lépésről lépésre képzelhető el.

Ezen elvek alkalmazásának köszönhetően Üzbegisztán elkerülhette a súlyos gazdasági válságot, és utat engedett a további reformoknak. Napjainkra az ország túl van az átalakulás legnehezebb szakaszán, kialakultak az új gazdasági rendszer és az új állami berendezkedés alapjai.

Előzetes tapasztalatok hiányában Üzbegisztán tanulmányozta a szabad piaccal már rendelkező, illetve az ennek elérését célul kitűző országokat, majd hozzálátott saját új rendszerének kialakításához, aminek eredményeképpen számos új intézmény jött létre. Kialakulóban van a kettős bankrendszer. Ebben az államnak létérdeke a kereskedelmi bankok fejlesztése, amelyek a pénzügyi stabilitás alapintézményei és - hosszú távon - az életszínvonal emelkedésének biztosítói. Az ország gazdasági fejlődésében kulcsfontosságú a világgazdasági vérkeringésbe való bekapcsolódás. Üzbegisztán több mint 70 országgal áll diplomáciai kapcsolatban, közülük 30 saját követséggel rendelkezik a fővárosban, Taskentben. Üzbegisztán jelentős politikai és pénzügyi szervezetek tagja. Jelen van az ENSZ-ben és különböző szervezeteiben. A Világbank és a Nemzetközi Valutaalap számos formában támogatja az országot. A külföldi piacokkal több mint 2000 gazdasági szervezet áll kapcsolatban, a külföldi tőke 1500 cégben van jelen, miközben 110 kizárólagos külföldi tulajdonban. A gazdasági növekedés szempontjából különleges jelentőségű a bányászat. Üzbegisztán a világ nyolcadik legjelentősebb aranytermelője, de emellett más fontos ásványkincsel és energiahordozóval is rendelkezik.

A mezőgazdaság kitüntetett szerepe miatt döntő jelentőségű a külföldi technológiák átvétele és a megfelelő infrastruktúra kialakítása. Az ország vasúti és közúti közlekedési hálózata alapvetően a volt Szovjetunióval való kapcsolatra épül, de emellett a nemzeti légitársaság rendszeres járatokat üzemeltet a világ számos országába.

A turizmusban rejlő lehetőségek igen gazdagok. A több mint 4000 műemlékből számos az UNESCO oltalma alatt áll. Bár az infrastruktúra fejletlen, a szolgáltatások bővülése és az új beruházások következtében folyamatosan növekszik az idelátogató turisták száma.

Ságvári Bence

[Vissza](#)

"...mert Megtartóra van szükségünk, jobban, mint bármikor."

60 éve született Szilágyi Domokos.= Székelyföld, 2. évf. 1998. 7. sz. 1-14. p.

A fiatalabb költőbarát, Ferenczes István Apokrif nekrológ c. versével, Sándor Dénesnek írt rövidke levéllel, egy újabb fényképpel és magának a költőnek Sajtóértekezlet című versével idézi újra emlékezetünkbe Szilágyi Domokost a Székelyföld szerkesztősége.

Mert Szilágyi Domokos költészete a kelet-európai életközösség modellértékű szellemi tükörképe. A kortársi közelségben élő olvasó mindig arra a legérzékenyebb, ami legszemélyesebben érinti. Szilágyi Domokos lírájából mindenekelőtt az emberi létezés alapvető kérdései ezek, melyek oly sokszor és oly kiélezetten a maguk összeférhetetlenségében mutatkoznak meg költeményeiben.

Szilágyi Domokost költői indulásakor a feltétlen közösséghez való tartozás érzése jellemzi, aztán a föloldhatatlan magányra döbbenés szorításában a személyes létezés elviselhetőségét létismereti síkon kutatja. A határokon járva jut arra a fölismerésre, hogy a személyes létezés kérdéseire csak a szűkebb-tágabb közösség kérdéseivel együtt van felelet. Szilágyi Domokos a magyar irodalom egyetemes hagyományából, a nemzeti kultúrából építette fel azt a virtuális hazát, mellyel együtt értelmeződhet személyes sorsának fájdalma. Az erdélyi líra legjobb hagyományai megtagadva újulnak meg költészetében. A népköltészet számára élő örökség. Áprily és Dsida nemes érzelmessége, nagyszerű formakultúrája nem idegen tőle, s egyezzenek bár a formaelemek akár szó szerint is, a Bartalisra emlékeztető szabadvers közvetlen örökösének sem nevezhető. Egy technicizált, manipulált városi lét gondolati asszociációkban tobzódó költészetét vetíti rá egy elsősorban érzelmi töltetű lírai hagyományra, így teremt a maga számára új poétikát. Költészetében a magyarság tragikus sorsdeterminizmusát boncolja magaemésztő belső kényszerrel, mert a magyar nemzet megmaradásának újra központivá vált nagy kérdését megkerülni nem lehet. Innen a megváltó szerep, a váteszi tudat, a küldetéses elkötelezettség - megszorításokkal persze: "Egek, de hisz nem volt ez önként, / és nem tudom mivégre történt / ez éppen énvelem. // De most már mindegy, hogy kivel - / hajdan hittem: cipelni kell / más helyett is, s már nem tudom / ledobni terhem félúton." (Undor - Tengerparti lakodalom, 1976). A világ és a magyarság ügye személyes ügye marad mindig, és saját létének elviselhetőségéért nem mond le a világhoz és a magyar sorshoz való kapcsolatáról. "Nem negyedszázad, évezredek súlya nyom, / felnőttem, hátamra nőtt a világ." (A láz enciklopédiája, 1967).

A "minden fájást muszáj megfájnóm" kényszere szüli a Búcsú a trópusoktól című kötet (1969) legszebb verseit. Lét és élet, élet és halál, test és lélek, végesség és végtelenség örök emberi kérdései foglalkoztatják a költőt. A végtelen útjára lép, de vágya paradox értelmű, a lehetetlent akarja, mert az útonlevésnek az értelme az útonlevés maga, de Szilágyi Domokos megnyugvást akar, rátalálást, megbékélést.

Szilágyi Domokos költészetének utolsó periódusában különösen a Sajtóértekezlet (1972) és a Tengerparti lakodalom (1978) című kötetekben az egyetemes újjászületés ünnepében, a virrasztást felváltó hajnal mitikus, teljes jövőképében találja meg azt, amit a végtelen és a megismerhetőség határait kísértve hiába keresett: "A szó dadog, a muzsika beszél. / beszél a fákkal a bús őszi szél, / ... a szó dadog elővetül az emlék. / a jövőé, hogy jobb lesz, / hogy nem ál / az eszme, hanem szüzi ideál." (Dadogás, 1976)

A hajnal siettetése egyszerre metafizikus és valóságos, azaz a "minden ugyanúgy romlott el" állapotra egy teljes válaszkíséret, mindent egyszerre és ugyanúgy kell visszatéríteni önmagához. Tragikus módon, de metafizikailag ez a tett egy lépéssel közelebb hozza a hajnalt - talán. Széchenyi, Petőfi, Vörösmarty, József Attila halálukkal egyszerre zárták le személyes, egzisztenciális, metafizikai szenvedésüket, s egyszerre vált ez az önként vállalt aktus krisztusi engesztelő áldozattá és megtartó erővé a kortársak és az utódok szemében, ahogy a másik nagy erdélyi költő, Lászlóffy Aladár, a pályatárs és barát fogalmazta gyászbeszédében: "Nagyon nagy költő volt és lesz, mindnyájunk között a legnagyobb, mert még életében meg tudott halni, betöltvén a törvényt, hogy nem ágyban párnák közt éri a vég azt az eszméletet, mely négy milliárd Erazmus világában szerzi meg érvényét legalább tízezer éve! Minden biztat, hogy mégis, hogy mindenképpen ott lesz ő akkor is, ahová felbuborékol majd valaha mindenkiből az ÉN halandó énekeiből az erő, hogy nagy emberi fajta-testét beküldje harcba, halálba, szerelembe. És tőle veszem az utolsó szót is itt, most és mindörökké: Van, van, van tovább." (De profundis, 1976.)

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

Magyar társadalomtudományi folyóirat indul Szlovákiában

Fórum Társadalomtudományi Szemle. A szlovákiai magyar tudományos műhelyek folyóirata. 1. évf. 1999.1. sz.

A Fórum Társadalomtudományi Intézet hasonló címmel indított folyóiratot. Öllős László főszerkesztő és Fazekas József felelős szerkesztő által jegyezve.

Ha van hiánypótló orgánom a kisebbségbe került magyar nemzeti közösségek körében, úgy a szlovákiai Fórum feltétlenül annak tekinthető, mert öt évtizede nélkülözni kénytelen egy olyan tudományos folyóiratot, amely fórumot biztosított volna a felvidéki magyar tudományosságunknak. A Magyar Kultúra Alapítvány székházában 1999. április 29-én bemutatott első számban örömmel fedezzük fel ezeknek a kiváló tudósoknak-kutatóknak a nevét - a teljesség igénye nélkül:

Lanstyák Istvánét, Szabómihály Gizelláét, Gyurgyík Lászlóét, Vadkerty Katalinét, Liszka Józsefét - akik eddig (felvidéki magyar orgánom hiányában) jobbára anyaországi tudományos és felvidéki irodalmi-kulturális folyóiratokban tudták csak megjelentetni tanulmányaikat.

Idézzünk a főszerkesztő (s egyben a Fórum Intézet elnöke) Öllős László programjából:

" (a folyóirat)...teret kíván biztosítani a szlovákiai magyar értelmiség minden jelentős gondolkodói teljesítményének ...lehetővé kívánja tenni minden fontos tudományos kutatás közzétételét, amely a szlovákiai magyarsággal, a szlovák-magyar viszonytal ...foglalkozik, illetve Dél-Szlovákia sajátos problémáit vizsgálja. De nem zárkózik el olyan közéleti és szakmai kérdések boncolgatása elől sem, amelyek kívül esnek a hagyományosan értelmezett nemzetiségi kérdéskörön....Olyan szellemiséget szeretne kialakítani .... amelyben több tudományterületet ösztönözne..."

A most induló lap teret kíván adni szakmai vitáknak, eszmecseréknek, s vállalkozik egyes szlovák szerzők műveinek fordításban való közzétételére is.

Az első szám tanulmányai közül - terjedelmi korlátok miatt - ezúttal egyedül Gyurgyík László A szlovákiai vegyes házasságok demográfiai vonatkozásai 1949-től napjainkig c. adatgazdag tanulmányát ismertetjük. A feldolgozás legfontosabb forrása az 1949-től 1991-ig (Csehszlovákia fennállásáig) folyamatosan megjelenő statisztikai kiadványok sora.

(A Szlovák Statisztikai Hivatal nagyon kevés nemzetiségi adatot közöl, így a vegyes házasságokról 1992 óta igen kevés információ állt a szerző rendelkezésére.) A szerző által használt másik adatbázis a tízévenként megtartott népszámlálások nemzetiségi adatszámai.

A csehszlovák statisztikák sajátsága: a nemzetiséget összebevallás alapján rögzítették ugyan, de nem tudakozódtak az egyén anyanyelve iránt. A gyerekek nemzetiségét az anya nemzetisége szerint állapították meg.

A vegyes házasságok vizsgálata során a szerző a következő tényezőket vette figyelembe: az ország nemzetiségi összetétele, az ott élő nemzetiségek térszerkezete, a kisebbség ottlétének idő-dimenziója (elfogadott terminológiával: autochton vagy bevándorló).

Szlovákiában a magyarság aránya az 1961-es 12,4 %-ról 1991-re 10,8 %-ra csökkent. 1950-ben 4125 magyar házasságot kötöttek, ebből a vegyes házasságok száma 851 (20,6 %). A magyar házasságkötések száma 1976-ig emelkedett, ettől kezdve fokozatosan csökkent. 100 homogén házasságkötésre 1950-ben 52, 1960-ban 43, 1970-ben 62, 1980-ban 68, 1990-ben 77 vegyesházasság-kötés esik. A nyolcvanas években kötött magyar vegyes házasságok 93%-ában a házastárs szlovák.

A válások száma a vizsgált időszakban fokozatosan emelkedett; a vegyes házasságok esetében ez a tendencia nem teljesen egyértelmű, noha a vegyes és homogén házasságok közötti különbségek fokozatosan csökkennek. (Bár az egyes nemzetiségek között itt jelentős különbségek mutatkoznak.)

Csak demográfusok által kimutatott érdekes jelenség: vegyes házasságokban kevesebb gyermek születik, mint amennyi várható lenne az adott évben megkötött vegyes házasságok aránya szerint, ugyanakkor a kirívó különbség egyre csökken: 1950-ben 7,9 % volt a vegyes- házasság-kötések aránya, a bennük született gyermekeké csupán 1,8 %. Ez az eltérés 1990-re 10,4 kontra 8,1 %-ra csökkent. A termékenységi értékeket is figyelembe véve 1950-ben a vegyes házasságokból született gyerekek aránya az országos érték 22,3%-át, 1990-ben 71,3%-át tette ki.

Az adatok alapján feltételezhető, hogy a vegyes házasságok egy részében - a házasságkötés és a gyermekek megszületése közötti időszakban - a házaspár egyik tagja nemzetiséget váltott. A született gyermek nemzetiségét a család nemzetiségi orientációjának megfelelően jegyzik be, tehát a generációváltás már nemzetiségenként tényleges asszimilációs nyereséget, illetve veszteséget jelent. Nemzetiségenként vizsgálva a jelenséget: egyedül a cseh nemzetiségeken belül közelíti, illetve haladja meg a vegyes házasságokból született gyermekek aránya az országos értékeket. A magyar vegyes házasságok termékenysége 1950-ben 25 %-át, 1990-ben 85%-át jelentette a teljes magyar termékenységnél.

A népmozgalmi és népszámlálási adatok összevetése nélkül is feltételezhető, hogy az idézett arányértékek alapján,

asszimilációs nyereség csak a többségi nemzetnél mutatható ki, a többinél, így a (legjelentősebb) magyar kisebbségnél jelentős az asszimiláció okozta népességfogyás.

Cholnoky Győző

[Vissza](#)

Fontos monográfia a jugoszláviai ruszinokról

Ziros, Miron: *Bacvansko-srimski Rusnaci doma i u svece: 1745-1991. 1-2. tom. Novi Sad, 1997-1998, Grekokat. parohia sv. Petra i Pavla. 492, 514 p.*

Példányszám: 500

Az alábbi referátum M. Musinka ismertetése alapján készült (Duklâ, 1998. 6. no. 71-72. p.), aki korszakos jelentőségűnek minősíti a szerző munkáját a bácskai és a szerémségi ruszinokról.

Bácskában a 19. század közepe táján jelentek meg a ruszin áttelepülők, mégpedig Oroszkeresztúron és Kocúron. Eredetileg kétezren voltak, s annak ellenére, hogy időnként járványok, természeti katasztrófák, háborúk és - különösen a városiasodás hatására - asszimilációs veszteségek gyöngítették gyökereiket, 1991-re 25 ezren lettek. "Fióktelepüléseket" is alapítottak.

Az általuk beszélt ruszin nyelv sárosi és zempléni elemeket tartalmaz, s fokozatosan egységesülvén, iskolai, irodalmi sajtó által használt, a rádióban és a tv-ben sugárzott nyelvvé fejlődött.

A 19. század második felében Szerémség területén is megjelentek a ruszinok. Ők Eperjes környékéről és a galíciai Lemákföldről érkeztek. Éiroő több tucat olyan szerémségi helységet sorol fel, ahol a ruszinok megtelepedtek. 1910-ben ezen a területen 5722 görög katolikus élt, közülük 4622 vallotta magát ruszinnak. Az első világháborút követően az etnikum sorait elég sok, Boszniából ide települt ruszin is szaporította.

Az első világháború előtt meglehetősen divatos volt a bácskai-szerémségi ruszinok amerikai munkavállalása. Mivel azonban jellemző volt rájuk a szülőföld szeretete, többségük keresményével együtt visszatért.

Ez a népcsoport intenzív kapcsolatban állt és áll "anyaországával", Lemberggel, Munkáccsal, Ungvárral, újabban Kijevvel is. 1988 és 1995 között 37 ruszin fiatal tanult ukrán egyetemeken.

Ami a monográfia színvonalát illeti: annak ellenére, hogy újságíró műve, messzemenően megfelel a tudományosság kritériumainak. Egyaránt támaszkodik levéltári iratokra (főként egyházi anyakönyvekre), szakirodalomra és saját megfigyelésekre. A tárgyalt eseményeket és jelenségeket minuciózusan dokumentálja. És: korántsem csak a történetre koncentrál, hanem bemutatja a bácskai-szerémségi ruszinság gazdálkodását, építkezését, nyelvezetét, vallását, szokásait-szertartásait, énekeit, táncait, legendáit és meséit is. Őt-hat nemzedéken keresztül követi nyomon több neves ruszin család genealógiáját.

A mű, talán mondani sem kell, bővelkedik a szükséges táblázatokkal, mutatókkal, illusztrációkkal is.

Megjelenéséhez nem járult hozzá semmiféle állami vagy alapítványi támogatás. A szerző kérésére a ruszin közösségből rövid idő alatt négyszázan jegyezték elő.

Futala Tibor

[Vissza](#)

A kárpátaljai magyar nyelv

Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, 1998. Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely. 308 p.

A 6. Élőnyelvi Konferencián 1993-ban Budapesten létrejött egy munkaközösség, amely a Kárpát-medencében kisebbségben élő magyarok nyelvhasználatának vizsgálatát tűzte ki célul.

1996-ban részletes szociolingvisztikai terepkutatást végeztek Ausztriában, Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Jugoszláviában, Szlovéniában és - kontrollként - Magyarországon. Horvátországban a délszláv háború miatt nem tudtak dolgozni. Az empirikus kutatást egy történeti szociolingvisztikai elemzés egészíti ki, melynek szempontrendszeréhez az európai nyelvi kontaktusokat leíró enciklopédia szempontjait vették alapul. (Hans Goebel et al., eds.: *Contact Linguistics*. vol. 2. Berlin - New York, 1997. Mouton de Gruyter.) Így az elemzések jól illeszkednek a legújabb európai szakirodalomhoz, ugyanakkor sokkal részletesebbek a *Contact Linguistics*-beli magyar vonatkozású tanulmányoknál.

A kutatási eredményeket *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a 20. század végén* című sorozatba szerkesztette Kontra Miklós. Ennek első darabja Csernicskó Istvánnak, a beregszászi Magyar Tanárképző Főiskola tanárának a kárpátaljai magyarság nyelvi helyzetét vizsgáló könyve.

Az elemzés részletesen szól mindazokról az ún. nyelven kívüli tényezőkről, amelyek befolyásolják a Kárpátalján élő magyarság és így a magyar nyelv jövőjét. A földrajzi és népesedési viszonyok alakulása a magyar nyelv szempontjából kedvezőtlen: a magyarság aránya a századforduló óta fokozatosan csökken. A tíz városi rangú településen (Ungvár, Munkács, Huszt, Beregszász, Nagyszőlős, Szolyva, Rahó, Técső, Ilosva, Csap) a századfordulón és a századelőn a magyar lakosság aránya volt a legnagyobb. Ez mára visszaesett, csupán egyetlen magyar többségű város maradt, s ez Beregszász. Százalékban kifejezve a magyar lakosság aránya Kárpátalja ma városi rangú településein 12,6 %-ra csökkent, szemben az 1910-es 67,3 %-kal.

Kárpátalja lakossága mindig migrációs mozgásban volt. A két világháború közötti államfordulatok idején, Kárpátalja Csehszlovákiához csatolásakor csehek és szlovákok érkeztek a területre, majd a Magyarországhoz való visszacsatolásakor fordítva zajlott le ugyanez. A következő kivándorlási hullám a második világháború után érte el Kárpátalját, iránya azonban keleti volt. A megélhetési kényszer miatti "önkéntes migráció" mellett folyt a tudatosan megtervezett lakosságcsere is. 1989 óta a Kárpátokon túli területekről sokan vállalnak idegenmunkát Magyarországon. Ma már Kárpátalja migrációs vesztesége meghaladja a betelepülők és a természetes szaporulat együttes számát. Az összefüggő magyar településterület a magyarok nagyarányú kivándorlása miatt felbomlóban van.

Nyelvjárási szempontból, magyar lakosságon belül három releváns csoport különíthető el. Nagydobrony és Beregrákos nyelvjárását a palóc jellegű illabiális a-zás miatt a palóc nyelvjáráshoz hasonlónak tartják, de sem településtörténetileg, sem nyelvészeti, sem antropológiailag nem igazolt ez az állítás. Visk nyelvjárását a mezőségi nyelvjárástípusba tartozónak tekintik. Vegyes lakosságú település volt már a múlt században is. Magyar lakossága erdélyi eredetűnek vallja magát, ezzel magyarázzák a környékbeliektől eltérő kiejtésüket és kultúrájukat.

A további fejezetek foglalkoznak Kárpátalja politikai körülményeinek változásával, a gazdasági helyzettel, az egyházi élettel, a kulturális élet egyes jelenségeivel, az oktatással: mindezeknek persze a nyelvhasználatra, a magyar nyelv fejlődésére, alakulására vonatkozó hatásaival. Szól a szerző az anyaországgal fenntartott kapcsolatról is és a közösség azonosságtudatáról, mely egyszerre tartalmaz pozitív és negatív elemeket. Pozitívan lehet értékelni, hogy politikai akadályok immár nem korlátozzák a kárpátaljai magyarságot abban, hogy nyíltan vállalják magyarságukat, ápolják és fejlesszék anyaországi kapcsolataikat. A gazdasági helyzet azonban arra kényszeríti többségüket, hogy ezek a kapcsolatok elsősorban "feketegazdaságiak" legyenek.

A társadalmi tényezők számbavétele után a könyv nagyobbik része a magyar nyelv helyzetével foglalkozik, nevezetesen a vizsgált területen beszélt nyelvek státusával, a közéletben, a magánéletben játszott szerepéről, az ottani beszélők nyelvismeretéről, a nyelvoktatásról, a nyelvi konfliktusokról, a kárpátaljai magyar közösség körében föllelhető kétnyelvűségtípusokról. A kétnyelvűség számos definíciója közül Csernicskó István azt a meglehetősen tág funkcionális meghatározást választja, mely szerint egyéni szinten kétnyelvű az, aki mindennapi beszédtevékenysége során anyanyelve mellett még legalább egy nyelvet használ. Egy közösséget akkor tekint kétnyelvűnek, ha a közösséget alkotók többsége két vagy több nyelvet használ. Ilyen értelemben a közösség azon tagjai is kétnyelvűnek tekinthetők, akik csak gyengén beszélnek az első vagy a második nyelvet, különbség csak a tekintetben van közöttük, hogy a kétnyelvűségi kontinuum melyik végpontjához állnak közelebb.

A kárpátaljai magyarság kétnyelvűségének meghatározásakor eddig nemigen vették figyelembe, hogy a kétnyelvűségnek számos típusa van, és nem létezik általában vett kétnyelvűség, csak konkrét kétnyelvűségi szituációk léteznek. Az itteni kétnyelvűség leglényegesebb vonása, hogy a közösség első nyelve (a magyar) jogilag alárendelt helyzetben van az államnyelvhez, az ukránhoz képest. Másik lényeges vonása, hogy óshonos, nem pedig emigráns kétnyelvűségről van szó. A kettőnek ugyanis mások a jellemzői. Az, hogy kisebbségi kétnyelvűségi helyzet jellemzi a kárpátaljai magyarság bilingvizmusát, meghatározza az érintkező nyelvek egymásra hatásának mértékét és irányát. Kárpátalján az orosz és az ukrán nyelv sokkal jelentősebb hatást gyakorol a magyar nyelvre, mint a magyar rájuk. A magyarság többsége domináns kétnyelvű, mégpedig magyar domináns. Erős a magyar nyelv

továbbadásának igénye, az anyanyelv presztízse magas, ezért nem fenyegeti a többségi nyelv elsajátítása a magyar nyelv jövőjét.

A kárpátaljai magyar nyelvváltozatok részletes vizsgálata arra a következtetésre vezeti a szerzőt, hogy nem fejlődik annyira másként a kárpátaljai magyar nyelv a magyarországi magyartól, hogy az számottevő megértési nehézségekkel járna.

A vizsgált közösségben három nyelv használatos: a magyar, az ukrán és az orosz. A két vagy többnyelvű közösségekre általában az jellemző, hogy mindkét nyelvükön kevesebb nyelvváltozatot használnak, mint az egynyelvűek, és minden bizonnyal a stílusváltozatokról is hasonló mondható el. Az első nyelven, a magyaron belül a kevesebb használt nyelvváltozat oka, hogy a nyelvhasználati szinterek egy részét a másodnyelv uralja. A megkérdezettek 95%-a a családi érintkezés során szüleivel, nagyszüleivel és gyermekeivel magyarul beszél. A barátokkal, szomszédokkal már jelentős mértékben (40 és 50% között) használják az orosz és az ukránt. Magánlevél írására 96%-ban a magyart használják. Újságot, folyóiratot szintén magyarul olvas a minta 94%-a, de kb. az egyharmada orosz és ukrán lapokat is olvas (34-34%). A szépirodalmi olvasmányok nyelve elsősorban magyar (85%), de a minta egynegyede (24%) oroszul, 16%-a pedig ukránul is olvas verset és regényt. A kárpátaljai magyarok az ún. gondolati vagy belső nyelvhasználati szintereken (imádkozás, gondolkodás, számolás, állatokhoz való beszéd, káromkodás) szinte kizárólag a magyart használják. Kivétel a káromkodás, ahol a megkérdezettek 35%-a oroszul és 24%-a ukránul is káromkodik.

A közéleti szinterek közül az egyházi nyelvhasználatnak meghatározó szerepe van. A megkérdezettek 88%-a magyarul olvassa a Bibliát, a magyar nyelvet használja a templomban. Az adatközlők fele a városban is a magyar nyelvű szertartásokat látogatja. A kulturális egyesületekben a minta falusi részének 49%-a a magyart használja, éttermekben, vendéglőben ugyanez az arány. A városi lakosság körében a három nyelv használati aránya csaknem egyenlően oszlik meg. A munkahelyen a minta 65%-a gyakran használja a magyar nyelvet, és 46% a szakirodalmat magyar nyelven olvasók aránya. A hivatali ügyintézés nyelve 58%-ban orosz, illetve ukrán, de 12% az, aki magyarul intézi a hivatalos ügyeit is.

Az egyes nyelvhasználati szinterek elkülönülése természetesen nem kizárólagos, csupán általánosságban tükrözi a közösség nyelvhasználati szokásait. Az egyes alcsoportok vonatkozásában a minták tovább finomíthatók.

A többségi, illetve a kisebbségi nyelv intézményes oktatása számos problémát vet fel. A Szovjetunió fennállásának idején az Ukrán SZSZK lakosai közül csak azok számára volt kötelező az ukrán nyelv tanulása, akik ukrán tannyelvű iskolába jártak. Vagyis az ukránjai átlagot tekintve a tanulók 55%-a számára nem volt kötelező ukránul tanulni 1989/90-ben, de Kárpátalján ez az arány csupán 19 % volt. Az 1989-es ukrán nyelv törvény megjelenése után bevezették az ukrán nyelv oktatását valamennyi, így a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban is. Három alternatív programot dolgoztak ki a magyar és a román tannyelvű iskolák számára. A gyakorlatban azonban rendkívül nehezen valósítható meg a tervek bármelyike, mert alapvető feltételek hiányoznak az ukrán nyelv tanításához. Nincsenek a magyar iskolák számára készített ukrán nyelvű tankönyvek, szótárak, szakképzett tanárok, végleges tantervek, kidolgozatlan az ukrán nyelv-tanítás módszertana, és mind ez ideig fel sem merült az a kérdés, hogy miképp viszonyuljanak a magyar iskolák számára készülő tantervek és tankönyvek a helyi kárpátaljai ukrán nyelvjárásokhoz, avagy a ruszin nyelvhez. A probléma azért is valós, mert a kárpátaljai magyar gyerekek többsége nem az ukrán standardot, hanem annak helyi változatát beszéli.

Az államnyelv oktatásának jelenlegi körülményei az ún. szegregációs oktatási modellre emlékeztetnek, melynek lényege, hogy az oktatás a kisebbség nyelvén folyik, és nem vagy csak nagyon alacsony határfokon oktatják a többségi nyelvet, ami a kisebbség szegregálásához, esélyegyenlőségének csökkenéséhez vezet. Miközben az állam nem teremtette meg a feltételeket az államnyelv elsajátításához, a kisebbségi tanulók számára olyan iskolatípus koncepcióját vázolta fel, amelyben az anyanyelvi oktatást az elemi iskolák szintjére szorítaná vissza (ld. magyar nyelvű érettségi és felvételi körüli viták). Úgy tűnik, a többségi csoport hatalmi helyzetének megszilárdítására a lingvicizmus jelenik meg eszközként.

A magyar nyelv standard változatainak léte, illetve a magyar nyelv többközpontúsága körüli vita még zajlik, ám a határon túli magyar standard elemek kodifikációja folyamatban van. Az átdolgozás alatt álló Magyar Értelmező Kéziszótár új kiadása tartalmaz majd egy-egy szójegyzéket a határon túli standard magyar nyelvváltozatokról. A kárpátaljai szójegyzéket Cserniczkó István állította össze.

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

Az új nyelvi rend

Fishman, Joshua A.: The New Linguistic Order. = Foreign Policy, 1998-1999. 113. no. 26-40. p.

Szerzőnk, aki a Yeshiva Egyetem nyugalmazott egyetemi tanára és vendégelőadó a Stanford, valamint a New York Egyetemen, az angol nyelv jövőjét vázolja fel az alábbiakban. E nyelv mintegy 380 millió ember anyanyelve a világon. Az Interneten közvetített információknak több mint 80%-a angolul jelenik meg. Tekintsük-e az angolt "gyilkos nyelv"-nek vagy sem, a globalizáció együttjárójának vagy nyelvészeti imperializmusnak? Nagyarányú elterjedése mindenestre tagadhatatlan és egyelőre megállíthatatlan.

Az angol nyelvű országok a világtermelés kb. 40%-át adják. A világon egyre több és több vállalat ezért megköveteli az angolnyelv-tudást az előléptetésekhez és kinevezésekhez. A politikusok sikere is az angol nyelv ismeretétől függ. Emellett angol a hivatalos nyelv az Európai Központi Banknál annak ellenére, hogy az Egyesült Királyság nem csatlakozott az Európai Pénzügyi Unióhoz, és a bank Frankfurtban található.

A történelem folyamán a nyelvek felemelkedtek, majd lehanyaglottak attól függően, hogy melyik gazdasági, katonai, kulturális vagy vallási hatalom került előtérbe. A történelmen kívül más tényezők is arra engednek következtetni, hogy az angol jelentősége is el fog enyészni végül. Először is, az angolt csak egy kis, szerencsés helyzetben élő kisebbség használja. Továbbá, a globalizációval összefüggő különféle interakciók, kezdve a kereskedelemtől a kommunikációig, a regionalizmust is ösztönözték és vele együtt a regionális nyelvek terjedését. Az arab, a kínai, a hindi, a spanyol már jelentős elterjedtséget tudhat a magáénak, és még nincs is a csúcson. Végezetül, az angol nyelv döntő elterjedése és a globalizáció ellenreakciójaként megjelent a lokalizáció jelensége a helyi nyelvek használatával.

Szeresd a szomszédod nyelvét!

Az angol nyelv pályafutása több évszázados, és a sikeres angol gyarmatosításnak tudható be Amerikában. Majdnem valamennyi kolónia, mely függetlenséget nyert Angliától, megőrizte az angolt mint hivatalos nyelvet, vagy legalábbis elismerte a hasznosságát.

Az angol folyamatos térhódítása hozzájárul a globalizációhoz. Néhány tényező teljesen nyilvánvaló: a nemzetközi kereskedelem és a multinacionális vállalatok terjeszkedése; a folyamatosan szélesedő amerikai tömegtájékoztatás; az Internet által létrehozott és táguló elektronikus hálózat; az amerikai dalok, ruhák, ételek, sportok stb. nyelvi hatása; nem beszélve az angol nyelvű országokban tanuló diákok tömegeiről.

Mégis, a globalizáció sem tud változtatni azon, hogy az angol elterjedése szorosan kötődik bizonyos társadalmi osztályhoz, életkorhoz, nemhez és foglalkozáshoz. Ezzel szemben a térségi interakciók - kereskedelem, utazás, a vallások terjedése, interetnikus házasságkötések - növekedése az, ami a helyi népségek legszélesebb rétegeit érintik.

Vegyük például Afrikát! Az átlag kelet-afrikai nagyon sokféle kontextusban találkozik a szuahéli nyelvvel. Nyugat-Afrikában pedig mintegy 25 millióan beszélik a hausza nyelvet anyanyelvükként. Így sok afrikai három nyelvű gyakorlatilag: a sajátjai között a helyi anyanyelvét beszéli, a hauszát használja a kereskedelemben és a világi élet dolgában, míg az arabot az imádkozásra és a Korán tanulmányozására. Sokan úgy gondolják, hogy a hauszának nagy jövője van Nyugat-Afrikában, és nem az angol lesz a riválisa, hanem a woloff és a Pidgin English.

A mandarin nyelv egész Kínában terjed és néhány déli szomszédjánál is. A spanyol Észak-, Dél- és Közép-Amerikában. A Pidgin English több száz változata informálisan megjelent Ausztráliában, a Karib-szigeteken, Pápua Új-Guineában és Nyugat-Afrikában. A francia használata is több régi francia gyarmaton kapott új lendületet. A hindit egyre többen tanulják a többnemzetiségű, többkultúrájú Indiában. Az arab terjed Észak-Afrikában és Délkelet-Ázsiában mint az iszlám nyelve és mint fontos, regionális kereskedelmi nyelv.

A franciák milliárdokat költenek évente a francia nyelv védelmére. A mohamedán szervezetek az iszlámot világszerte igyekeznek terjeszteni. Még a német kormány is 78 Goethe Intézetet tart fenn a világban, Szingapúr pedig a "Beszélj mandarin nyelven" kampányának 19. évében jár.

A regionális nyelvek fontosságának növekednie kell a közeljövőben. A ponyvairók, vándorkereskedők, bazárárosok, segélyszállítók, filmkészítők és misszionáriusok valamennyien egy-egy regionális nyelvet hívnak segítségül, ha nagyobb tömegekhez akarnak szólni.

Még ha a globalizáció leszűkíti is a világot, egyben elő is segíti a közelebbi helyi kapcsolatok kialakulását sok-sok egyén között. Ahogy Bernard Poignant polgármester mondta a Washington Postnak: "Az ember egy törekeny állat, és szüksége van a közeli érzelmi kötelékekre. Minél nyitottabbá válik a világ, annál jobban fognak az emberek kötődni a gyökereikhez és a szülőföldjükhöz."

Egy közösség történelmi múltja, tapasztalata nyer kifejezést a nyelvében és a közösség eredetéhez fűződő hagyományában. Mindez nemcsak hogy ellenáll a globalizációnak, de meg is erősödnek e történelmi értékek a globalizáció "veszélyét" érezve.

Ennek eredményeként soha nem volt a történelem folyamán olyan sok bevett nyelv, mint manapság: körülbelül 1200. Nagyon sok kis nyelv is kap tehát állami támogatást. Spanyolország baszk, katalán és galíciai régióiban a nyelvi mozgalmak keményen politikai jellegűek, és ellenállnak a spanyol kormánynak a politikai és nyelvi jogok tekintetében. Olyan tervek is napvilágot láttak, hogy a spanyol pénzekben mind a négy hivatalos nyelven legyen felirat. Mexikóban kampány folyik a maják nyelvének felélesztéséért és a maja önkormányzatért.

A helyi nyelvek élharcosai pragmatikus magyarázatot adnak. A helyi vagy, nevezzük, anyanyelven történő tanulás magasabb iskolai teljesítményhez vezet, a helyi önkormányzatban való magasabb arányú részvételt, sokoldalúbban tájékozott állampolgárokat, és a saját kultúra, történelem és hit jobb elsajátítását eredményezi. A navahói gyerekek Arizonában, akiket először anyanyelvükön tanítottak, jobb olvasási készséget mutatnak angol nyelven, mint azok a társaik, akiket kezdetől angolul tanítottak. A kormányok és a segélyszervezetek szintén használhatják a helyi nyelvjárást, hogy az ipari és mezőgazdasági technikákról vagy éppen a modern egészségügyről tájékoztassák a helyi hallgatóságot. Mindazonáltal, mind a regionalizmus, mind a globalizáció megköveteli, hogy a helyi nyelvek beszélői és olvasói minél több nyelvet ismerjenek.

Előre tekintve

Mivel minden nagyobb nyelvi közösség úgy döntött, hogy megtartja saját nyelvét a globalizáció ellenében, nem lehet meglepő, hogy sok kisebb nyelv ugyanazt a célt tűzte ki maga elé.

A többnyelvűség választási lehetőséget ad a népek számára. Egy többnyelvű társadalomban minden nyelvnek megvan a maga funkciója. Az a nyelv, amit baráti, családi körben használunk, nem feltétlenül egyezik meg azzal, amin a főnökünkkel vagy a kormány tagjaival kommunikálunk.

Nyelvi konfliktus akkor támad, ha verseny van a nyelvek között a kizárólagos használatért a hatalomhoz kötődő funkcióban, mint amilyen az oktatás vagy a kormányzás. A szovjet időkben Moszkva agresszív módon bánt a helyi nyelvekkel, az orosz téve meg az oktatás és a kormányzás egyedüli nyelvének a Baltikumban és Közép-Ázsiában. Az 1990-es években azonban a balti államok a legszigorúbb törvényeket léptették életbe az oktatás, kultúra, tudomány területén a nemzeti nyelvük védelmében, megfélemlítve kisebbségi oroszról.

Az egész világon elterjedt nyelvek szintén gerjeszthetnek konfliktust. Franciaországnak az angol nyelvvel szembeni ellenállása markánsan dokumentálható. Ott a kulturális és kommunikációs miniszter feladata a nemzeti nyelv ápolása. A francia iskolák mégis egyre fiatalabb és fiatalabb korban kezdik a gyerekeket angolra tanítani.

A történelem során az erős nyelvek mindig megakadályozták a hatalom megosztását a kisebbekkel, és bajkeverőknek bélyegezték őket, mint amelyek békétlenséget és etnikai konfliktusokat, szeparatizmust idéznek elő. Azok, akik félnek saját gyengeségüktől és nyelvük hanyatlásától, jól tudják, hogy a bajok a nyelvi és hatalmi kontinuum másik végéről származnak.

A globalizáció, regionalizmus és lokalizáció mind párhuzamos folyamat. Bármelyiküket törbe csalhatja egy társadalmi, kulturális, gazdasági vagy politikai változás.

Az angol nyelv maga is regionalizálódik informális módon és beszélt formájában, különösen a fiatalok körében, mert a legtöbb angolul beszélő második vagy harmadik nyelvként használja. Ugyanakkor azonban az angol globalizálódik az üzlet, kormányzat, szórakoztatás és oktatás területén. Mégis, a hindi és az urdu, a mandarin, a spanyol és az arab köznyelvi változatai valamennyien felvirágozhatnak ezeken a területeken az elkövetkező években - az ezeket a nyelveket beszélő népesség robbanása és az azt elkerülhetetlenül követő migráció eredményeként.

A legkisebb nyelveket a közvetlen szomszédai nyelve és az angol morzsolhatja föl. A legtisztábban helyi nyelveket a kihálás veszélye fenyegeti a következő évszázadban.

Mi lesz az angol nyelvvel? Valószínűleg még inkább a magasabb társadalmi osztályok nyelvévé fog válni, míg a szerényebb társadalmi rétegek a regionális nyelvek irányába fognak elmozdulni szerényebb célkitűzések reményében. Még ha egyre többen is fogják az angolt tanulni, még kevesebben fogják valószínűleg szeretni. Az angol uralma által kiváltott ellenérzés és az a tendencia, hogy egyre inkább a magasabb társadalmi körök nyelvévé válik, hosszú távon további globalizációja ellenében hathat.

Nincs ok azt feltételezni, hogy az angolra mindig olyan szükség lesz, mint ma a technológia, a felsőoktatás és a társadalmi mobilitás terén, különösen, ha regionális ellenfeleik megtapasztalják erejüket. A civilizáció viszont nem fog eltűnni, ha ez bekövetkezik. Attól még, hogy a francia nyelv elvesztette jelentőségét a diplomáciában, művészetben és zenében, nem következett be valamely orvosolhatatlan baj ezeken a területeken. Az ógörög, arámi, latin és szanszkrit mára már holt nyelvek. Az angol nyelv fölénye nem fogja sokkal túlélni a technikai, kereskedelmi és katonai felemelkedését nyújtó angol-amerikai hatalmi bázisát, különösen ha egy erősebb hatalom felemelkedik. Ám attól, hogy az angol lehanyaglik, még nem kell azt várni, hogy a vele összefüggő értékek is el fognak veszni. Végül is a demokrácia, a nemzetközi kereskedelem és a gazdasági fejlődés bármely nyelven virágozhat.

Kincses Ágnes

[Vissza](#)

Kelet-Európa-kutatás a rendszerváltozás után Paradigmaváltás a "tranzitológiában"

Beyme, Klaus von: Osteuropaforschung nach dem Systemwechsel. Der Paradigmawandel der "Transitologie". = Osteuropa. Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens. 49. Jg. 1999. 3. H. 285-304. p.

A Kelet-Európa-kutatás alapvető feladatát az alábbi két kérdés foglalja magába: Mi is volt valójában a kommunizmus, és a kutatás miért nem tudta a fejlődés esélyeit helyesen értékelni? Illetve: Mit kell tennie a Kelet-Európa-kutatásnak, hogy a jövőben elemzései és prognózisai eredményesebbek legyenek?

A kommunizmus-kutatás korai évtizedeiben több kísérlet történt a "naturalista" társadalomkutatás módszereinek az alkalmazására, ez a kutatási szemlélet a nyugati demokráciákat eszméik alapján, a kommunista rendszereket viszont tevékenységük alapján elemezte. 1990 után azonban az összehasonlító társadalomvizsgálat gyakorlata mint a kommunizmus-kutatás módszere, háttérbe szorult, Luhmann absztrakcióját mind többen elvetették, aki pl. azonos kutatási témaként kezelte az egypárti szocialista diktatúrát a többpárti demokráciával. A posztkommunizmus kutatásának egyik legtöbbet vizsgált területe a nemzeti kultúra lett, amit a társadalomtudósok a nacionalizmus váratlan feléledésével és az elitpolitika háttérbe szorulásával hoznak összefüggésbe.

A tényszerű kutatást korábban rendkívül megnehezítette az adatgyűjtés bizonytalansága, ez a körülmény gyakran elvonta a kutatók figyelmét az értékelésről, és meggátolta az elméleti állásfoglalást. Érdeksoportokról, elitvizsgálatról csak az 1970-es évek közepét követően lehetett szó a Kelet-Európa-kutatásban.

1990 után ezek a nehézségek elmúltak ugyan, de az új rendszerek statisztikai adatai továbbra is nehezen tekinthetők át, sok társadalomtudós maga végez közvélemény-kutatást, így a behaviourista kutatási gyakorlat (amely kevés elméleti megállapítását a nagymértékű adatelemzésre alapozza) kevés eredményre vezet. Főül kellett továbbá vizsgálni azt a megállapítást is, amely tagadta a társadalomtudományban a történelmi sajátságok relevanciáját.

Az összehasonlító rendszerkutatás új lehetőségeit is ki kellett dolgozni a Közép- és Kelet-Európa-kutatásokra, csak így lett megszüntethető az uniformitás veszélye, és alakulhatott ki valamiféle "differenciált tipológia". Az összehasonlítás eszközeivel tehát most már értékítéletet is lehetett mondani (pontosabban: elítélni végre azt, ami elítélendő!). Az érték-semleges módszertan évtizedeken át éppen a társadalmi hibák fölértékelését vonta maga után.

A (nyugat)német társadalomtudomány jobban érzékelte a kutatási logika hibáit, mivel német földön tényszerűen észlelte a "létező szocializmust", az USA ellenben a kutatásokban legtöbbször "motivációs hibát" látott ott, ahol valójában a vizsgált rendszer "strukturális hibájáról" volt szó. Ez a fölfogás következetesen elutasította az "antikommunistákat", akik a totalitárius rendszereket a harmadik világ "fejlődő diktatúráival" hasonlították össze (R. C. Tucker, D. Apte), az ellentábor viszont CIA-ügynököket vélt felfedezni a tudományos életben, akik "rabiátus ideológiai antikommunizmussal" léptek fel.

Az 1970-es évek eleje óta számos kutató igyekezett divergencia- és konvergencia-módszereket kidolgozni a szocialista rendszerek és a nyugati demokráciák összehasonlító kutatására, bevonták a vizsgálatba a korábbi fasizmus-kutatás "eredményeit" (a német nemzetiszocializmus mellett az olasz fasizmus és a spanyol falangizmus is szolgált tanulságokkal), ekkoriban alkották meg azonban azt az elméletet is, amely megállapította, hogy még egy "diszfunkcionális totalitarizmus" sem fog belső hatások következtében szétesni - ez a tudományos és politikai körökben egyaránt elterjedt nézet később teljességgel hibás prognózisnak bizonyult.

Abban azonban a szovjetológusok és az összehasonlító társadalomtudósok egyetértettek, hogy a Szovjetunió 1917 és 1991 között nem tekinthető "uniform rendszernek", tehát új formában merült fel a szovjet rendszer identitásának kérdése (különösen azután, hogy 1953-at követően föladta az addig hirdetett "debelláció" elvét: a permanens háborúra készülést). Ebben a folyamatban egyesek genetikus, lényegi vonást véltek felismerni, míg mások csak "developmental features"-t. A népi demokráciák közül autoriter szerkezetű totális rendszernek találták Csehszlovákiát, az NDK-t, Bulgáriát és Romániát, ellenben "korlátozott hatalmi igények szerint" működőnek Magyarországot, Lengyelországot és Jugoszláviát.

A tranzitológiát (csakúgy, mint a nyomán keletkezett konszolidológia kifejezést is) ironikus szemlélet teremtette meg, de kétségtelen, hogy mindkét fogalom számos olyan elemet tartalmaz, amelyek egyre inkább szereplői napjaink közép- és kelet-európai politológiájának, összehasonlító politikatudományának.

Az átalakulás időszakában (vagy mondjuk így: a rendszerváltozás korában) a kutatás ismét erősebben a kauzalitás elemzésére szorított, feléledt a régi szovjetológiából jól ismert "retrospektív determinizmus" ideje. Ez az időszak a térség legtöbb országában meglepően rövid volt és - Románia és Grúzia kivételével - meglepően kevés erőszak árán ment végbe. A rendszerváltozás mindenesetre nagyon kevésé alkalmazkodott a prognózisokhoz, a társadalomtudósok ezt úgy magyarázzák, hogy az ő dolguk "kvantitatív-matematikai" előrejelzést adni, amely továbbfejlődésre teremt lehetőséget, nem pedig a jelenségek részletező leírását.

A német társadalomtudósok viszont képtelenek megszabadulni az építőkockarendszer logikájától, amely a politika, a történelem, a gazdaság és a kultúra terén olyan fejlődési elemeket képes csak érzékelni, amelyek már rövid távon is uniformitáshoz vezetnek. A szocializmus összeomlásával megszűnt az a "szellemi idézőjel", amellyel a közép- és kelet-európai régiót egyben tartották. A térség országai közül Magyarország és Románia kapta a kutatóktól a

legkevesebb figyelmet, a Szovjetunióból pedig Oroszország volt mindvégig hegemón helyzetben. A németországi Kelet-Európa-kutatás inkább az egyes ország-kutatásokra építette stratégiáját, míg az USA-beli vizsgálatokban inkább a régiós kutatások kaptak figyelmet és támogatást.

A társadalomtudományok közül a szociológia kétségtelenül elveszítette azt a vezető szerepét, amelyet korábban a Kelet- és Közép-Európa-kutatásokban betöltött, a gazdasági kutatások nemcsak reálisabb és konkrétabb tájékoztatást nyújtanak, de több támogatásra is számíthatnak (csak Oroszországban ezernél több külföldi cég hajlandó részt venni gazdaságelemzési kutatásokban). A FÁK-tagállamok ugyanakkor egyre inkább visszasírják a hamis statisztikákat, egyrészt mert a jelenlegi adatkáoszban lehetetlenség eligazodni, másrészt a korábbi "lakkozott" adatok logikáját legalább a gazdaságpolitikai felső vezetés ismerte.

Az összehasonlító társadalomtudomány is egyre inkább ráébred, hogy kevés érdemi eredmény várható olyan vizsgálatból, amely Magyarországot Spanyolországgal hasonlítja össze, amely vizsgálatban néhány kétségtelen egyezéssel túl a jóval nagyobb mértékű eltéréseket lehet csak elemezni.

A gazdasági vizsgálatok ellenben tudatosan hátrítják el maguktól az ideológiai elemzéseket, helyettük a piac- (vagy félpiac-) gazdasági körülmények kutatása felé fordulnak, miközben a "politikai gazdaságtan" fogalmát egyre inkább a kommunizmus hajdani kelléktárába utasítják.

A Kelet-Európa-kutatás különösen négy terület felé fordítja újabban a figyelmét, ezek: a civil társadalom és az újjáéledő nacionalizmus, az ún. "constitutional engineering", a konszolidáció folyamata, végül pedig a konszolidálódó demokrácia és az új autoritarizmus közötti hibrid jelenségek kialakulása.

A civil társadalom megerősödésében a térségben sokan a demokrácia új formáit látják, valamiféle középutat a szocializmus és a kapitalizmus között. A "community" fogalma kapcsán sokan a kommunizmus újjáéledésétől félnek, mások éppen az ellenképet, a reális formában megvalósult utópiát látják benne. A kelet-európai értelmiség részéről felmerült ismét a "harmadik út" eszméje, amely a kapitalizmushoz való változatlan visszatérés helyett a "szocializmus nyomán kialakult többletet" látja a civil társadalom megerősödésében. Ugyanakkor sokan az antipolitizmus és a gazdaságellenesség vádját is szembe szegeznek a civil társadalommal, némiképp jogosan. Más felfogás szerint az értelmiség inkább a civil társadalom megerősödésében látja a társadalmi előrelépés útját, a "tömegek" viszont az újjáéledő nacionalizmusban.

A volt szocialista országok legtöbbszörében az etnikai konfliktusok nagy részét végül is "civil módon" sikerült megoldani, kivételt csak a csecsen-konfliktus és a Jugoszláviában kirobbant koszovói válság jelent.

A "liberalizálás, demokratizálás, konszolidálás" jelszava leginkább Magyarországon és Lengyelországban talált visszhangra, még ha a liberalizálás nem is valósult meg maradéktalanul. A demokratizálódás legfőbb eredménye kétségtelenül az elnöki rendszer és a mellérendelten működő parlamenti demokrácia, amely nyugaton és keleten egyaránt hatalommegosztó és kölcsönös ellenőrzési lehetőséget jelent (vagyis: "jó emberek helyett - jó intézményeket").

A konszolidálódás folyamata 1993-ig a legtöbb közép- és kelet-európai országban megindult, sőt be is fejeződött. Ennek során párhuzamosan vagy egymásra épülve megvalósult a politika, majd az érdekcsoportok konszolidációja, a magatartásformák majd a polgárság konszolidációja. Ennek a folyamat-együttesnek a sikerét bizonyítja két választás és többszöri hatalomváltás - erőszak nélkül, a választási részvétel egyenletessége, rendszerellenes pártok eltűnése, illetve marginalizálódása, a politikai játékszabályok kialakulása, elismertetése és betartása.

Lukáts János

[Vissza](#)

Kirekesztők és elvegyülők. Kisebbségi magatartásformák vizsgálata a multikulturális társadalmakban

Bloul, Rachel A. D.: *Beyond Ethnic Identity: Resisting Exclusionary Identifications.* = *Social Identities*, 5. vol.1999. 1. no. 7-30. p.

A nem annyira szociológiai, mint inkább filozófiai vagy leginkább szocio-filozófiai felkészültséggel megírt tanulmányt a szerző az etnikai identitás"- fogalomkör részletes elemzésének és pontosításának igényével írta. A kisebbségi csoportok identitástudatát és magatartásformáit meghatározhatják objektív és szubjektív tényezők: a többségi csoport politikai és kulturális ereje/erőszakossága, illetve a csoportokat befogadó állam gazdasági helyzete, a kisebbségként élők érzelmi/értelmi kötődése a saját és az államalkotó nemzethez, valamint a többi kisebbség kulturális örökségéhez. A kirekesztő magatartás így nem korlátozódik a többségi csoportokra, sőt adott esetben a kisebbségi csoport összetartó ereje lehet a többiekkel"szemben elfoglalt álláspont. Mind a csoport, mind az egyén identitástudata esetenként változó és labilis, függően a csoport létszámától, etnogenezisétől, a társadalmi helyzettől, tanultsági foktól és a befogadó nemzet történelmétől és toleranciájától. Az etnikai alapon spontán szerveződött vagy bizonyos politikai erők által mesterségesen gerjesztett és/vagy felhasznált társadalmi/politikai megmozdulások ahhoz a paradox helyzethez vezethetnek, hogy a kulturális egyenjogúságért vívott harcban a kisebbség részéről érvként éppen a különbségek válnak nyomóssá, politikai harcukban pedig éppen azok képviselik majd érdekeiket, akik tradicionális/kulturális szempontból legjobban eltávolodtak az adott csoporttól.

A kisebbség, ezen belül főként az egyén identitástudatát és annak különböző mértékű vállalását lélektani tényezők is befolyásolják: a kisebb, zártabb közösséghez való tartozás az "akolmeleg" illúziójával kecsegtetheti a személytelen, üzlet- és pénzközpontú világban az elmagányosodástól féltő embert. Az egyéni és társadalmi elszigetelődéstől szorongó és szenvedő ember etnikai és kulturális identitáskutatását elemezve figyelembe kell vennünk, hogy egyrészt az etnikai identitás kifejezésének vágya világjelenség, és nem korlátozódik a fogyasztói társadalmakban élőkre, másrészt az egyén válsága és a kulturális autenticitás összefüggésének mikéntjét nem ismerjük. Mindenesetre a kulturális tisztaságot jelszóként hirdetőik gyakran használják fel az etnikai identitást a többiek", vagyis a kultúra "tisztaságát" veszélyeztető vagy veszélyeztetni képes elemek kirekesztésére.

Figyelembe kell vennünk azonban, hogy az egyén az adott társadalmon belül többféle identitással is rendelkezhet. (Tekintsünk példaként egy szerb ortodox értelmiségit, aki nemzetiségként él ma Magyarországon. Milyen tényezők befolyásolják véleményét, érzelmeit a balkáni háborúval kapcsolatban? Együttérezhet az államalkotó anyanemzettel mint szerb hazafi, a szerbekkel mint ortodox keresztény a mohamedán albánokkal szemben, de elítélheti a népiertást mint humanista, kozmopolita vagy keresztény értelmiségi és végül mint kisebbségi csoporton belül élő, együttérezhet az elűzött koszovói albánokkal is etc.) Az adott csoporton belül az identitástudat térben és időben tehát rendkívül változékony lehet. Átmenetileg vagy végleg elgyengülhet, sőt megszűnhet az azonosságérzet például a korábban kulturálisan összetartozó, de földrajzilag egymástól távol került csoportok között (pl. az angolok, amerikaiak és ausztrálok, illetve a németek és svábok esetében), illetve megerősödhet kulturálisan különböző, de földrajzilag egymás mellé rendelődött csoportok között, külsődleges jegyek (pl. "színesbőrűek") vagy vallási hovatartozás (pl. "mohamedánok") alapján. Ily módon létrejön a kulturális bifokálisitás, a töredékes vagy részleges identitás (pl. az adott népcsoportra jellemző viselet, szokások/hagyományok, majd legvégül az anyanyelv teljes elhagyása).

Rendkívüli veszélyeket rejt azonban az az elv, amely a nemzet(iség) fogalmát azonosítja a kultúra fogalmával, mert belőle egyenesen következik az "etnikai tisztaság" igényének megfogalmazása és a multikulturalitás mértéként való értelmezése. Ez vezet az "etnikai abszolútizmus" csapdájába, amelyben a más csoportok vagy a hozzájuk tartozó személyekkel szembeni ellenszenv kialakulásának következménye lehet a teljes kiközösítés vagy akár halálbüntetés is.

A kettős tudat következménye lehet talajvesztés és a sehová se tartozás érzése, miközben esetenként az egyéniség kiteljesedését, színesítését, a más csoportok kulturális és vallási hagyományai iránt tanúsított toleranciát könnyíti meg. Sajnálatos hiányossága a tanulmánynak ugyanakkor, hogy vizsgálatait és megállapításait kizárólag az Egyesült Államokban, illetve Franciaországban élő színesbőrűekre korlátozza, ebben a csoportban pedig több mozzanat is gátolja a vizsgálódást. Először is végzetes hiba megfélemezni arról a különbségről, amely elválasztja a - zömmel önkéntes - bevándorlókat azoktól a kényszerűségből kisebbségbe szorultaktól, akik különféle politikai érdekeknek estek áldozatául. A színesbőrűek esetében figyelembe kellett volna venni, hogy számukra a kisebbségi lét vállalása nem választás kérdése, mivel mindenki számára egyértelmű, hogy nem a többséghez tartoznak. Nem meggyőző a szerző érvelése a transznacionális szolidaritás példáit elemezve (különböző etnikumú, de szomszédos egyének/csoportok transznacionális karitatív tevékenysége), mivel ilyenfajta szolidaritás homogén környezetben is létrejöhet, a vezérelv pedig az egymásrataltságot, bármilyen alapon.

Naszlady Ágnes

[Vissza](#)

A falu mint települési forma Délkelet-Európában

Das Dorf in Südosteuropa zwischen Tradition und Umbruch. Fachtagung... von 5. bis 8. Juni 1996 in Leipzig. (Szerk.) Frank-Dieter Grimm und Klaus Roth. München 1997, Südosteuropa Gesellschaft, 277 p. (Südosteuropa Aktuell, 25.)

A mezőgazdaság Kelet- és Dél-Európában már a szocializmus utolsó évtizedében is radikális és mélyreható változáson ment keresztül, a rendszerváltozást követően ez a változás újabb lendületet vett. Ez a megállapítás a kisbirtokok reprivatizálására és a (volt szocialista) nagybirtokra, a piacgazdaság feltételeinek a megteremtésére egyaránt érvényes. Az átmeneti időszak ennek ellenére többnyire visszaeséssel, pangással és munkanélküliséggel járt együtt. A falu átalakulása során azonban nemcsak a piacgazdaság feltételei valósultak meg és terjedtek el, a kulturáltabb élet szükségletei is megjelentek.

A szakirodalom és a tömegkommunikáció egyaránt keveset tud mondani erről az átalakulási folyamatról, figyelmüket azóta is inkább a nagyvárosok, az etnikai konfliktusok és a környezetszennyeződés felé fordítják. A Münchener Egyetem Német és Összehasonlító Néprajzi Intézete, valamint a lipcsei Országismereti Intézet (Universitt München, Institut für deutsche und vergleichende Volkskunde, valamint Institut für Lnderkunde, Leipzig) kutatói a kelet- és dél-európai falukutatás témáját nemcsak történeti, de földrajzi, demográfiai, agrártudományi, néprajzi és szociológiai összefüggéseiben is vizsgálni kívánják (a kutatást kiterjesztették Szlovákiára és az új német tartományokra is).

A vidéki élet helyszíneinek, elsősorban a falunak a fejlődése elválaszthatatlan az agrárpolitika megváltozásától. Az állami támogatás, a (helyi) településfejlesztési tevékenység és a falusi lakosság egyéni kezdeményezése szorosan egybefonódó három terület, amely csak szoros együttműködés eredményeként teremtheti meg, illetve állíthatja vissza az egészséges környezetet. A mezőgazdasági területek azonban ugyanúgy nem fejleszthetők "katalógusszerűen", amint a fejlesztés esélyei sem programozhatók egyértelműen. Az agrárpolitika (Németország keleti részén, az egykori NDK területén) a gazdasági fejlesztés mellett a lakásviszonyokat és a jóléti körülményeket egyidejűleg javítja, ez azonban csak terület-specifikus, körzetenként eltérő programokban valósítható meg (E. Lenk).

Kelet- és Dél-Európa parasztságának néhol fél évezrednél nagyobb lemaradást kellett behoznia a 19. század közepe és a 2. világháború között: a török birodalom visszaszorulása nemcsak a hatalmi szóval meghonosított nyelvi, vallási, erkölcsi, jogi és birtoklási szokások terén teremtett új helyzetet, hanem a (részben) keresztény balkáni lakosságra az új, nemzeti államok és Európára tekintő társadalmi rendszer megteremtése terén is korszakos feladatok vártak. Száz év alatt a polgárosodásnak legalább a korai kapitalista fokát kellett elérni, ami egyúttal a balkáni falusi társadalom átalakulását, lassú elsorvadását is magával hozta. A 20. század közepén a szocialista termelési mód már korszerűtlen és elavult agrárstruktúrát talált a Balkánon (H. Sundhausen).

A bolgár mezőgazdaság a szocializmus évtizedei után, az 1990-es átalakulást követően a reprivatizáció útját választotta, a földeket az 1946-os tulajdonosoknak (illetve leszármazottjaiknak) juttatta vissza. A földek jelentős része így vállalkozók, illetve spekulánsok kezébe került, és új mezőgazdasági elitréteg kialakulásához vezetett. A piacgazdaság föltétlenül igényli az erős mezőgazdasági hátteret, amely azonban lassabban változik, mint a gazdaság többi szektora, viszont változása mélyrehatóbb átalakulást eredményez (C. Giordano, D. Kostova).

A dél- és kelet-európai falu számos fejlődési sajátossága megegyezett már évszázadok óta a nyugat-európaival. A hagyomány és a modernizáció összefonódásán a szocialista időszak némiképp változtatott: az iparosítás és a szövetkezesítés alapjaiban megváltoztatta a térség mezőgazdaságát és ezzel együtt a falu képét is (K. Roth). A privatizáció az egész térség mezőgazdasági termelési szemléletét módosította, a döntések egyre inkább helyben születnek, a szállítás és az értékesítés is új elvek szerint történik. Egyúttal sajátos, kétirányú migráció indult meg: a mezőgazdasági vállalkozók be- (vagy vissza-)települése a faluba, illetve az agrártevékenységgel felhagyók újabb beáramlása a városba (E. Knappe).

A talaj- és a klimatikus viszonyok nagymértékben befolyásolják a mezőgazdasági termelés sikerességét, két romániai terület összehasonlításán mutatja be szerzője az agrárfejlődés két lehetséges útját. A gyenge adottságokkal rendelkező Caras-Severin vidékén kevés volt a szövetkezet, a lakosság inkább a bányászatból és a nehéziparból élt. 1989 után visszatért "nagyapái földjére", de állami támogatás nélkül képtelen eredményesen művelni a két hektárnál kisebb területeket. A Bánátban ellenben túlnyomórészt szövetkezetek alkották a mezőgazdaságot, és már a szocializmus évtizedeiben is eredményesen termeltek, a privatizálást követően pedig különösen nagy lendületet vett a termelés (H. H. Rieser). Románia településszerkezetének alapvető jellegzetessége a falvak alacsony lélekszáma, az ország 13 ezernél több falujának az 50%-a 500 lakosnál kevesebbet számlál. A lélekszámnál is nagyobb jelentőségű a földek minősége, az erdőterület mennyisége. A völgyekben nagymértékű a gyümölcs- és szőlőtermesztés, a kertkultúra - mindez igen eltérő mezőgazdasági kultúrák kialakulásához vezetett (G. P. Pop és J. Benedek).

A szlovák mezőgazdaság az elmúlt öt évben súlyos piaci és pénzügyi válságot élt át. A termelési költségek máig igen magasak, az értékesítés viszont többnyire a közeli piacokra szorítkozik. A nagyszámú, kis területű és kis hatékonyságú magángazdaság nehezen tud modern agrárgazdasági módszereket megvalósítani (Z. Stastny).

A bolgár falu fejlődésében is jelentős változást hozott a szocialista átszervezés: a pártirányítás meghatározta és

megteremtette a falu speciális funkcióit: a termelési, a szociális és közéleti, valamint a magánéleti zónát. A szocializmust követő időszakban a zónák elkülönülése megszűnt, egységes, de spontán szervezésű infrastruktúra kezdett kialakulni, eltűntek viszont a tervgazdálkodás központi irányítású létesítményei (G. Wolf). A mezőgazdasági tervirányítás sajátos, szocialista értékrend kialakítását is célozta, amelyet azonban hamarosan felváltott a tulajdonosi szemlélet érvényesülése, a magángazdaság tudatosabb és intenzívebb fejlesztése. Ez az ellen-stratégia valójában a szocialista mezőgazdaság negyven éve alatt folyamatosan érvényesült (D. Dobrev). Az ateista pártirányítás kezdettől szakítani igyekezett a bulgár falu vallásos világával és egyházi ünnepeivel, helyettük szocialista ünnepeket és erkölcsi rendet akart elfogadtatni. Az "új szocialista ember" elfogadtatása a helyi szocialista elitnek is érdekében állott. A vallási élet és a vallási ünnepek megülése ezekben az évtizedekben a magánélet szférájába szorult vissza. Végül is a szocialista és a hagyományos elemek valamiféle konglomerátumot képeztek, amelyben a falusi lakosság "pontosan kiismerte magát" (P. Petrov).

A tanulmánykötet a volt NDK egyik mintafalujának, Merxleben-nek a bemutatásával zárul. Itt alakult meg az első keletnémet termelősövetkezet 1952-ben. A vizsgálathoz kérdőíves közvélemény-kutatást és a NSZEP archívumának anyagait egyaránt felhasználták. A pártpolitikának kezdettől alapvető érdeke volt, hogy sikeres agrárpolitikájával is érzékeltesse a szocialista mezőgazdaság fölényét. A szövetkezet mellett mindig létezett (és virult) a magángazdaság is, amelyre azonban mindvégig nagyobb figyelmet fordítottak a gazdák.

Lukáts János

[Vissza](#)

Műveltségi színvonal a Vajdaságban

*Mirnics Károly: Nemzetiségek iskolázottsági szintje
a Vajdaságban. = Létünk, 28. évf. 1998. 1-2. sz.*

A jugoszláviai népszámlálások feldolgozási módszertana az idők során változásokon ment keresztül, ezért nem mindig lehetséges az eredmények összehasonlítása.

Az 1948., 1953., 1961. és 1971. évi népszámlálásból az írástudatlanságra és az iskolai végzettségre vonatkozó adatokat a 10 éves és az ennél idősebb népességre vonatkozóan dolgozták fel. Ekkor ugyanis a be nem fejezett általános iskolát is végzettségnek tekintették. Később (1981-ben) az új igényeknek megfelelően a 15 évesnél idősebb népességet vizsgálták, hiszen ez az általános iskolai tanulmányok befejezésének legalsó határa. Ezt különösen a nemzetiségek iskolai végzettségének vizsgálatánál kell figyelembe venni, mivel e tekintetben utólag sem történt egyeztetés a korábbi és az újabb népszámlálások feldolgozásában.

Az analfabetizmus általában a társadalmi viszonyok fejletlenségére utal. A Vajdaságban az egyes népszámlálások időpontjában az írástudatlanság aránya folyamatosan csökkent. A férfiaké erőteljesebben (8,3 %-ról 1,9%-ra), mint a nőké (17%-ról 6,2%-ra).

A Vajdaságban 1953-ban jóval alacsonyabb volt az írástudatlanság szintje, mint Közép-Szerbiában (29,5%) vagy Koszovo-Metohija tartományban (54,8%), és ez a különbség megmaradt 1991-ben is (6,7%, ill. 11,9%).

A nem mezőgazdasági népesség körében az írástudatlanok száma az 1981-ben regisztrált 5,3%-ról 3,5%-ra, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak között pedig 8,1%-ról 4,9%-ra csökkent. Az írástudatlanság azért nem jelentős gond, mert főleg az idősebb - inaktív - korcsoportokban jellemző állapot. A fiatalabb korcsoportokban (34 éves korig) szinte teljesen kiszorult az írástudatlanság, illetve az a 10% a 15-19 éves korcsoportban, aki általános iskolai végzettség nélküli volt az 1991-es népszámlálás szerint, annak kb. a fele 30-34 éves korára mégis megszerzi legalább az általános iskolai végzettséget.

Nemzetiségi megoszlás tekintetében az 1953-as évben még az igen magas írástudatlanság volt jellemző szinte valamennyi délszláv népnél. A nemzetiségeknél viszont, összehasonlítva a délszláv népekkel (a románokat kivéve) igen alacsony volt az írástudatlanság aránya. 1991-re viszont az eredmények a délszláv népek és nemzetiségek között kiegyenlítődtek, kivéve a cigányokat, ahol az írástudatlanság valamennyi korcsoportban továbbra is erősen jellemző.

Az iskolai végzettség szintjeit vizsgálva a népesség iskolázottságának változásaiban három szakaszt különít el a szerző. Az elsőben az alacsony iskolázottság mellett az általános iskolai hálózat kiépítése a jellemző. A másodikban általánosan elterjed az alapfokú általános iskolai végzettség, a harmadikban pedig a teljes népesség iskolázottsága egyre jobban eltolódik a középiskolai és az egyetemi végzettség felé.

Az iskolázatlan népesség nemzetiségi szerkezetét vizsgálva elmondható, hogy az őshonos nemzetiségeknél kevésbé jellemző az iskolázatlanság, mint a betelepített és beköltöztetett nemzetiségeknél. A Vajdaságban élő nemzetiségek három csoportba sorolhatók iskolázatlan népességük szerint. Az első csoportban található a szerbek, Crna Gora-iak, horvátok, magyarok, románok, ruszinok, más nemzetiségűek és a területi kötődésűek. Az adatok alapján várhatóan ebben a csoportban lesz domináns a magasabb szintű iskolai végzettség a következő évtizedekben. A második csoportba sorolhatók az albánok, etnikai muzulmánok, akiknél már érzékelhető igény mutatkozik az általános iskolai végzettség megszerzésére. A harmadik csoportba tartoznak a romák. Náluk a populáció felénél még nem tapasztalható semmilyen törekvés az iskolázottság megszerzésére, a másik felénél pedig éppen csak elindult ez a folyamat.

A magyar nemzetiségű 15 évesnél idősebb iskolázatlan népesség kor és nem szerinti, vajdasági átlaggal való összehasonlításából megállapítható, hogy a magyar nemzetiség iskolázatlanabb a vajdasági átlagnál. A magyaroknál 31,2 % , a vajdasági átlag 25,8% (férfiaknál), illetve magyaroknál 46,6 % , a vajdasági átlag 40,6 % (nőknél). Ez egyben arra is utal, hogy a szerb és Crna Gora-i nemzetiségű népességgel szemben még kihangsúlyozottabb a lemaradásunk.

A fiatalabb korosztálynál viszont kedvezőbb a helyzet, ami arra utal, hogy a magyar családoknál is egyre több figyelmet szentelnek legalább a kötelező általános iskolai végzettség megszerzésének. Ugyanakkor a magyar tannyelvű felnőttképzés fejletlensége miatt az idősebb korcsoportoknál sem csökkent az iskolázatlanok aránya, holott ennek az urbanizálódás és iparosodás velejárójának kellett volna lennie.

A Vajdaság az 1974-es alkotmány és törvényalkotói jogai alapján kezdeményezője volt az 1974/75. évi tanévtől kezdve azoknak a hosszan tartó iskolareformoknak, amelyek szerkezetében változtatták meg elsősorban a középfokú iskoláztatási rendszert. Miután megszűnt a Vajdaság törvényalkotói jogköre, és Szerbia oktatási törvénye érvényesült a Vajdaságban is, újabb iskolareformra került sor. Ennek eredményeként a két népszámlálás között javult az iskolázott népesség aránya a 15 éves és idősebb népesség körében és minden nemzetiség esetében. A vajdasági átlagot meghaladja a szerb, a Crna-Gora-i és jugoszláv iskolázott népesség növekedésének az üteme. A nemzeti kisebbségek iskolázott népességének növekedési üteme minden esetben elmaradt a vajdasági átlagtól.

A növekedés üteme a magyarok esetében - összehasonlítva a szerbekkel - a középiskolai végzettség tekintetében 1981-ben a következő: a magyaroknál 23,6 %, a szerbeknél 28,1 %, 1991-ben a magyaroknál 28,2 %, a szerbeknél 35,1 %. A magyarok lemaradása a szerbekhez viszonyítva tehát mintegy 10 évre tehető. Ugyanez tapasztalható a főiskolai és egyetemi végzettség esetében is. A táblázatba szerkesztett adatok pontosabban mutatják a magyar népesség iskolázottságában jelentkező lemaradás helyeit. A magyar népesség idősebb korcsoportjai mind a férfiak, mind a nők esetében jóval nagyobb százalékban tartották szükségesnek, hogy megszerezzék a teljes általános iskolai végzettséget, mint a szerbek azonos csoportjai. A szerbek azonban jóval többet tettek a hátrány ledolgozásáért, ezért a fiatalabb korcsoportokban már nincs különbség köztük és a magyarok között. A középiskolai végzettség megszerzésében azonban olyan megtorpanás jelentkezik a magyarok esetében, amelyre sem statisztikai, sem demográfiai magyarázat nem található. Az ok talán a nemzeti kisebbségekkel szembeni tanügyi politikában kereshető: a magyarok kárára bekövetkezett törés az utóbbi húsz évben.

A főiskolai és egyetemi végzettség tekintetében a szerb, illetve a magyar népesség összehasonlítása még nagyobb aránytalanságokra utal. Szembeszökő a magyarok lemaradása valamennyi korcsoportban. A szerző véleménye szerint a magyarok lemaradásának csökkentéséhez, az aránytalanságok lefaragásához 10-15 év intenzívebb magyar tannyelvű közép- és felsőfokú képzésre lenne szükség.

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

Szlovákiai helyzetkép: a roma gyerekek és a könyvtár

Mikitová, Tánca: *Kniznica a rómske deti.* = *Bulletin Slovenskej asociácie knizníc*, 6. roc. 1998. 2. no.13-14. p.
Milistenferová, Margita: *Rómske deti v kniznici pre mládež mesta Kosice.* = *Uott*, 14-17. p.

A Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbségként ismerte el a romákat, azaz saját kultúrával, nyelvvel és történelemmel rendelkező népességként. Ők ma Szlovákia második legnépesebb kisebbsége, de akadnak olyan statisztikai becslések is, amelyek szerint ők vannak a legtöbbben.

A romákra vonatkozó leggyakoribb jellemzők: rossz szociális körülmények, munkanélküliség, kriminalitás, elégtelen műveltségi, nevelési és kulturális aktivitás. A roma gyerekekre is jellemző hátrány, hogy lenézik nyelvi másságukat, illetve pszichés tökéletlenségnek minősítik. Szokás a roma gyerekek külön iskolai osztályokba sorolása. A kérdés: ilyen feltételek mellett fel lehet-e egyáltalán kelteni érdeklődésüket a könyvtár iránt, lehet-e olvasóvá nevelni őket?

E kérdésre a rimaszombati könyvtár egyik munkatársa felettebb dubiózus választ ad, a kassai könyvtaré bizonyos eredményeket is felmutatót.

A rimaszombati könyvtárba időnként be-beiratkozó roma gyerekek rendszerint "egyszeri" olvasók, ui. hamar rádöbbennek arra, hogy a többi gyerekhez képest mekkora a hátrányuk. Zavarja őket az otthon és a könyvtár között meglévő és áthidalhatatlan civilizációs különbség is. Érdekes megfigyelés: amíg a könyvtár a régi helyén, meglehetősen elhanyagolt körülmények között működött, több olvasója volt a roma gyerekek köréből. A szép új épület számukra feldolgozhatatlan élményt nyújt. A hosszabb ideig megmaradó olvasók is csak ritkán lépik át a könyvtár küszöbét, s akkor is inkább csak a "nagyon képes és nagyon kevés szövegű" könyvek iránt érdeklődnek. (Igaz: ezeket a könyveket általában intakt állapotban hozzák vissza.)

A rimaszombati könyvtáros azzal a kérdéssel zárja a mondanivalóját, hogy a könyvtár kínálta szolgáltatások iránt egyáltalán érdeklődhetnek-e tömegesen a roma gyerekek. Kassán ezzel szemben a városi ifjúsági és gyerekkönyvtár - úgy tetszik - sikereket könyvelhetett el e vonatkozásban.

A könyvtár az Open Society Fund és a helyi szervek támogatásával 1993 óta - Vakáció a könyvtárban címen - egyhetes olvasótábort rendez a legszegényebb roma gyerekek számára. Ez az ingyenes tábor igen népszerű. A rekreációs jellegű művelődési programokban igyekeznek tekintettel lenni az etnikum sajátosságaira, a gyerekek műveltségi szintjére, sőt az egyéni hobbikra is.

Az olvasótábor sikerei nyomán a könyvtár - L'ul'udi (Kisvirág) Klub néven - egész éven át tartó törődéssel van a kis romák iránt. E tekintetben követett céljai: kulturális felzárkóztatás, tehetségkutatás. A klub egy roma gyerekversenyen díjat is nyert.

Végül olvassuk el tanulságként a kassai beszámoló konklúzióit: "Ennek ellenére azt kell mondanunk, hogy ez a munka felettebb nehéz, és jó adagnyi türelmet, áldozatkészséget és könyvtárosi lelkesedést kíván meg. A ráfordítások nem hozzák meg mindig a várt eredményt. Számos, a klubot rendszeresen látogató, aktív és viszonylag tehetséges roma gyerek, mihelyt idősebb lett, elfelejtett mindent, ami épülésére volt, amivel a klubfoglalkozásokon találkozott. Többségük igen hamar visszavedlett kortársaik szokásaihoz, és csupán kevesen akadnak közülük, akik a roma tehetségek művészeti középiskolájában folytatják tanulmányaikat, vagy közreműködnek a Romathan színház munkájában".

A beszámoló végkicsengése Petőfi Apostolához hasonlít: "Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a munkát nem folytatjuk. Hiszünk benne, hogy ha hosszabb idő elteltével is, fáradozásunk megtermi a maga gyümölcsseit, és a könyv, az olvasás és a művelődés szeretete minden gyerek számára mindennapos szükségletté válik."

Futala Tibor

[Vissza](#)

Interjú a Szlovákok Világévéről

Markus, Jozef: *Cas na svornost'. Rozhovor s predsedom Matice slovenskej...o Svetovom roku Slovákov a iny'ch slovensky'ch veciach.* = *Slovenské pohľady*, 1999. 1. no. 6-10. p.

Jozef Markus, a Szlovák Matica (Matica slovenská) elnöke interjúban értékelte a Szlovákok Világévének lefolyását, és szólt néhány más szlovákiai problémáról is.

A Szlovák Matica által szervezett vállalkozás, a Szlovákok Világévé a szlovák szuverenitás kinyilvánításának ötödik és a Stúr és Hurban által kimunkált függetlenségi nyilatkozat 150. évfordulója közé esett: 1997/1998-ban zajlott le. Az elnök szerint a szlovák társadalom ugyan szerényebb, mint a brit, a frankofón, a német stb., de nem kevésbé életképes és értékhozó. Gyakorlatilag a világ számos nagyvárosában voltak szlovák rendezvények, nem is beszélve azokról a településközpontokról (pl. Ungvár, Tótkomlós, Békéscsaba, Montpellier, Havírov), amelyek szlovákok lakta vidékeken helyezkednek el.

Számos szlovákiai intézmény szívvel-lélekkel támogatta a vállalkozás sikerre vitelét, de voltak olyanok is, amelyek csak ímmel-ámmal csatlakoztak, sőt negligálták a rendezvényt.

Markusc szerint e vállalkozást bizonyos értelemben folyamatossá kell tenni. Ennek jegyében 1999 a szlovák keresztény kultúra, 2000 a jubileumi rendezvények, 2001 a Szlovák Matica éve lesz. 1998 augusztusában és szeptemberében szerveződött meg a Külföldön Élő Szlovákok Tanácsa.

A szlovák Matica nagyratörő terve középpontjában az ifjúság megnyerése áll. Ennek jelmondata: szlovák fiatalok menjenek a nagyvilágba, a külföldi szlovákok pedig látogassanak Szlovákiába.

Dél-Szlovákiáról az elnök a következőket nyilatkozta: "Úgy vélem, hogy már megtörtént volna (ti. e régió szlovákosítása), semmiképpen nem mondható. De nem gondolom azt sem, hogy...a kérdést nagy nyelvi és lelki bizonytalanságban kell feltenni. Sikerül a szlovákságot emelni, olykor a sikerek és balsikerek váltakozásának közepette. És főként: hosszabb időszak távlatában ennek sikerülnie kell. Kell, mivel Szlovákiáról van szó, nem csupán annak egy részéről. Az egész országról.

Röviden a Délen kifejtett maticás munka módjáról: folytatni, elfogadni és hasznosítani fogjuk mindazt, ami már készen áll, de munkánk módszereit és formáit is meg fogjuk újítani. Van, amire büszkék lehetünk, van, amire támaszkodjunk. A szlovák kultúra önmagában és önmagából élő valami, ám ezzel párhuzamosan jóakarató és nyitott, alkalmas az értelmes együttműködésre, a hatások és ösztönzések befogadására, továbbá arra is, hogy Szlovákia integráló kultúrájaként sugározzék. Tehát optimista vagyok - realista módon. Természetesen nem a tekintetben, hogy a Dél nélkülünk, maticások nélkül emelkedik fel, hogy ezt valaki más oldja meg. Nélkülünk ez nem megy..."

Végül a mágikus kétezredik évről nyilatkozik az elnök. Nem tagadja az ezredforduló lenyűgöző voltát, ám oda konkludál, hogy maga a kétezredik év nem lesz sorsdöntő. A fordulat 2003 és 2010 között fog lezajlani. Az új Európa 2015 körül fog stabilizálódni teljesen új technológiai, technikai és társadalmi körülmények közepette.

És e folyamatban Szlovákia és a szlovák nemzet szükségképpen részt fog venni.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Reformkísérletek a cseh és a szlovák kommunista pártban és utódpartjaikban 1988-1993 között

Grzymala-Busse, Anna: *Reform Efforts in the Czech and Slovak Communist Parties and Their Successors, 1988-1993. = East European Politics and Societies, 19. vol. 1998. 3. no. 442-471. p.*

A cseh és a szlovák kommunista pártban az 1980-as évek végén nagyrészt észrevétlenül folytak a reformkísérletek.

A Prágai Tavaszt követő normalizációs kampányban a párttagoknak majdnem az egyharmadát eltávolították, hogy bármiféle reformtörekvést lehetetlenné tegyenek. Így az elkövetkező húsz évben a társadalom "megdermedt", a demoralizáció időszaka kezdődött, de ez sem múlt el reformkísérletek nélkül.

* * *

A cseh kommunista párt első reformtörekvései a "pártból kizártak pártja"-ból indultak ki. A 68-asok az 1980-as évek elején kezdtek találkozgatni, mígnem 1988-ban megalakították az Obroda (Újjászületés)-mozgalmat. Az Obroda jelentette meg a Dialog '88-at. Az Obroda elvetette a brezsnyevi intervenciót, a sztálinista éra felülvizsgálatát hirdette, és megtagadta az 1948-as hatalomátvételt. Céljának tekintette a társadalmi csoportok közötti párbeszéd kialakítását, és a szocializmus demokratizálásáért szállt síkra. Csak a rendszer emberségesebbé tételét kívánta, de nem annak szerkezeti reformját.

Az Obroda mégis gondot okozott a CSKP keményvonalasainak, akik gyorsan válaszoltak a kihívásra: az állambiztonsági erők kidolgozták a tervet, miszerint először a helyi szervezetekben kell megfélemlíteni a tagokat "meghallgatások" révén, majd megpróbálni konfliktust kelteni az Obroda és más csoportok között, valamint ellenőrizni a sajtót. Mindezek ellenére 1989 júniusára az Obroda kapcsolatot épített ki a Charta '77-tel.

Az Obroda helyi szervezetekre épült, de a bársonyos forradalom előtt laza volt közöttük a kapcsolat. A teljes tagság 400-500 fő lehetett 1989 novembere előtt, ami 2000-re nőtt utána.

A bársonyos forradalom, mely 1989. november 17-én kezdődött Prágában, eleinte meglepetésként érte a politikai életet. A pártvezetésben azonnal káosz alakult ki. A decemberi rendkívüli kongresszuson a leginkább kompromittálódott pártvezetőket eltávolították és kizárták a pártból. Ez a vezetők új generációja számára adott lehetőséget. Az Obroda elől azonban a CSKP továbbra is elzárkózott. Az Obroda ezért a Civil Fórumhoz csatlakozott, ám az ideológiai feszültségek és személyes konfliktusok a kizárásához vezettek. Sok Obroda-tag aztán a Csehszlovák Szociáldemokrata Párthoz csatlakozott.

Ahogy a bársonyos forradalom kibontakozott, több reformcsoport alakult ki. A CSKP vezetése két okból is ösztönözni kezdte a pártplatformok megalakítását. Először is, nem volt idő alternatív programok és ideológiák kidolgozására a központban, másodsor pedig, ez a "párt-demokráciát" lett volna hivatva meghonosítani.

Az egyik ilyen párton belüli csoportosulás a Kommunisták Demokratikus Fóruma, a DFK volt. Egyik vezetője Miroslav Grossman lett, aki korábban a Bohumil Smeral Társaságot (SBS) hozta létre.

Az SBS gyorsan mobilizálódott, és felvette a DFK-nevet. A DFK támogatóinak száma 10 és 60 ezer között mozgott, és megjelent az egész országban, ami azt mutatja, hogy jelentős számban voltak a pártban reformpártiak.

Ugyanakkor a DFK-nak nem volt akkora szervezeti és tárgyi feltételrendszere, azaz nem sikerült benne "radikális reformista elemeket" kialakítani a baloldal újjáépítése érdekében, ahogy azt a rendkívüli kongresszuson célként megfogalmazta.

1990 januárjában már a DFK nem tudott semmiféle hatást kifejteni, s így a szervezetben szakadás jött létre. Az egyik csoport, amelyet Miloslav Ransdorf vezetett, belülről kívánta demokratizálni a pártot. A másik csoport, melyet Jirí Kofránek irányított, "konstruktív ellenzék kívánt lenni a párton belüli fejleményekhez". 1990. február 20-án a Kofránek-csoportból megalakult a Csehszlovák Demokrata Fórum.

1990 márciusára a Fórum a lenini elvekkel való szakítást követelt a CSMKP (a CSKP új neve) kongresszusán, és hangsúlyozta a párt nyitását, 1991 júniusában a Fórumnak kb. 2500 tagja volt. Nyilatkozatai most már inkább a politikai közérpről, mint a baloldaltól szóltak. A Fórumot 1992 után magába olvasztotta a Szociáldemokrata Párt. A DFK pedig a CSMKP-n belül jóval konzervatívabb platformot jelenített meg, majd végül feloldódott annak struktúrájában.

A reformista cseh kommunistáknak a szociáldemokrácia felé fordulását láthatjuk a Demokratikus Munkapárttá történő fejlődés esetében (DSP). Hívei a CSMKP-t "modern baloldali párttá" kívánták tenni az idős konzervatívok pártból történő eltávolításával és a demokratikus centralizmus megszüntetésével. Később egyesültek a Demokratikus Baloldallal (DL). 1991 májusában a DL-t hivatalosan is elismerték mint független platformot a párton belül. A DL célja a CSMKP nevének megváltoztatása és a határozott pártreform volt.

Miközben a DL gyors és drasztikus gazdasági reformot akart parlamenti ellenőrzés mellett és kommunistaellenes programot, a konfliktus a CSMKP vezetésével tovább folytatódott. 1991 augusztusában a DL továbbra is követelte egy rendkívüli kongresszus azonnali összehívását a párt megreformálására. A DL követelései azonban nem találtak

meghallgatásra.

A DL-platform tagjai csalódottságukban kiléptek a CSMKP-ből, és megalakították a Demokratikus Munkapártot. Szociáldemokrata típusú pártként programja (parlamentari felügyelettel) a szabadpiac megteremtését hangsúlyozta és egy nem kommunista baloldali párt létrehozását. A párt tagsága idővel csökkent, majd tagjai átléptek a Szociáldemokrata Pártba.

A DFK és a DSP mellett más, kisebb politikai áramlatok is megjelentek 1989 novembere után. Mindegyik csoport kb. 20-40 tagot számlált, akik azonban nem is próbálták befolyásolni a CSMKP politikáját a központi bizottság szintjén.

A szakadár csoportok második hulláma az 1993. júniusi kongresszus után jelentkezett. A kongresszus vízvázlatzó volt a CSMKP számára. Ez volt az utolsó olyan összejövetel, amelyen tisztán elkülönülő politikai áramlatokat lehetett megkülönböztetni. Látva a reformista frakciók és a konzervatív tagok közötti konfliktust, a CSMKP elhatározta, hogy véget vet a hivatalos pártplatformok létének.

A Demokratikus Baloldal Pártja (SDL) és a Baloldali Blokk (SLB) 1993 júniusa-júliusa folyamán jött létre, a CSMKP harmadik kongresszusa után. Az SDL örömmel fogadta a reform-kommunistákat és a DL, valamint a CSMKP akkori tagjait, megengedve a kettős tagságot. A párt balközép formációnak tekintette magát, mely a kommunisták és a szociáldemokraták között áll. A tagság kb. 3 ezer fő lehetett.

Az SLB, melynek Jaroslav Ortman volt a vezetője, a baloldal összefogását hirdette. Ám képtelen volt egy választókerületet vagy egy helyi szervezetet létrehozni. Az 1993-as kongresszus után az első választási küzdelemben az SLB elvesztette teljes parlamenti képviselőit.

Az 1993-as kongresszus óta a CSMKP nem vezetett be programszerű vagy szervezeti változtatásokat. A döntéshozatalt újra központosították. A párttagság előregedőben van. Kitartóan a NATO-tagság és a cseh-német megegyezés ellen szavaz.

* * *

A Szlovák Kommunista Párt (KSS) 1989 után egészen más utat járt be. 1968 előtt vagy után a szlovák párt nem volt egyáltalán rugalmas a döntéshozatalát vagy vezetését tekintve. Mégis a szlovák pártnak sikerült olyan módon átalakítania magát 1989 után, amit a cseh párt meg sem kísérelt. Először is a KSS szinte rögtön elkezdett megszabadulni a cseh testvérpárttól és a prágai cseh dominanciától a szlovák párt felett. A KSS egyik első követelése volt 1989 novembere után a jóval nagyobb autonómia és a szlovák párt szervezetnek juttatott döntéshozatali hatalom. Ezt gyorsan követte egy önálló pártkongresszus 1990-ben, majd a két párt föderációjának megszűnte 1991-ben. A KSS-ből 1991 januárjában létrejött a Demokratikus Baloldal Pártja (SDL). Ezzel párhuzamosan a párt újra bejegyeztette tagjait, és szociáldemokrata párttá alakította magát, s így tagságot nyert a Szocialista Internacionáléban.

1989 novembere előtt nem voltak nyílt reformtörekvések és különböző platformok a párton belül. A szlovák reformerek a KSS fő elméleti és programadó szervezetében, a KSS KB Marxista-Leninista Intézetében voltak megtalálhatók, ahol élvezték azt a viszonylagos szabadságot, hogy külföldre utazhattak, és nyugati folyóiratokat és könyveket olvashattak. Vezetőjük Viliam Plevza professzor volt. Az intézet reformcsapata több reformdokumentumot dolgozott ki. Ezek átfogó változtatásokat javasoltak, s mint ilyenek, az intézet kutatói gárdája és a fiatalabb apparátcsikok körében jártak kézről-kézre. Ám egyik javaslat sem került a KB napirendjére 1989 novembere előtt. Peter Weiss és Pavol Kanisc is Plevza köréhez tartozott.

E fiatal tudósok készek voltak a hatalom átvételére (közvetlenül 1989 novembere után). Cseh kollégáiktól eltérően az idősebb szlovák pártvezetőknek volt magasan képzett, fiatal, tehetséges utánpótlásuk, ugyanakkor idősebb pártbeli elvtársaik is voltak, akik garantálták a fiatalok elfogadottságát a párt "nagyöregjei" körében. Így szerezhették Kanisc és Weiss nyilvánosságot és népszerűséget. Ők mint jól képzett párttagok bizonyultak a legmegfelelőbbnek a KSS képviselőire 1989 végén, és mint ilyeneket őket választották meg a KSS KB Végrehajtó Bizottságába 1989 decemberében, majd 1990. január 20-án megszerezték a vezetést.

1990 közepére két nem hivatalos platform jött létre a párton belül: a Kommunista Védelmi Platformja és a Szocialista Orientáció Platformja. A KSS azonban nem adott hivatalos támogatást a programadó platformoknak és politikai áramlatoknak.

Az ország föderatív jellege tükröződött a reformista frakciók 1989 utáni megszületésében. A 68-asok és a reformkommunisták köztársasági szintű szervezeteket alapítottak. Az Obrodát 1990 januárjában hozták létre Szlovákiában. Célja az 1968-70 között üldözött mintegy 50 ezer szlovák rehabilitációja és kárpótlása volt. Az Obroda 1000-1500 tagot számlált. 1991-ben azonban kriptokommunista központként kezdték el támadni. Kárpótlási programját sem tudta keresztülvinni. Kevés pénzügyi támogatást kapott, és kevés tagja volt, ami arra késztette az Obrodát, hogy megkérje tagjait: támogassák az újonnan alakult Demokratikus Szlovákiáért Mozgalmat. Maga 1991 májusában szűnt meg létezni.

Eközben egy nagyobb, fiatal csapat megalapította a Demokratikus Szocializmus Pártját (SDS). Tagjai eleinte a Leninská Iskra (Lenini Szikra) tagjaiból kerültek ki, akik a peresztrojkat hirdették Szlovákiában. E kis szervezetet Igor Cibula és a későbbi külügyminiszter, Jozef Moravccik alapította, tagjai pedig a 68-as generációhoz tartoztak.

Az Iskra tagjai között akkori KSS-tagok is voltak, mint például Moravccik 1989 őszén kommunista biztonsági erők beavatkozása nyomán az Iskra szűkítette tevékenységi körét, majd a Társadalmi-Tudományos Párbeszéd Fórumává

-"keresztelték át".

Mint a többi reformista szlovák csoportosulás, az SDS is demokratikus szabadságjogokért, egyenlő személyiségi jogokért szállt síkra, miközben "demokratikus szocializmusról és szocialista demokráciáról" beszélt. Nyíltan kapcsolatot kerestek Alexander Dubčekkel, de ő maga sosem lett a párt tagja. Az SDS-t is kriptó-kommunizmussal vádolták, majd 1990 májusában felvette a Demokratikus Szocialisták Pártja nevet. Szociáldemokrata pártként lépett színre; mindössze 200-600 tagot tömörített. A párt alapítói közt volt Vladimír Mecciar és Igor Cibula, az 1989 utáni miniszterelnök, illetve a titkosszolgálatokat felügyelő miniszter. 1990 szeptemberében a párt feloszlott, és egyesülve a Szociáldemokrata Párttal megalakították a Szlovák Szociáldemokratákat.

A cseh DFK megfelelője, a szlovák DFK kevésbé volt nagy reformista frakció: legfeljebb 250-300 tagja volt, és sosem kapott hivatalos frakcióstátust. Miután a KSS-ben megtörtént az új regisztráció, a DFK szétesett.

A szlovák kommunista párt így reformista tagjai számára ösztönzést adott arra, hogy maradjanak a párton belül. A reformista szlovák "teoretikusok" gyorsan konszolidálták hatalmukat, az új reformista vezetés összpontosította a reformista törekvéseket, ezáltal megakadályozta, hogy a konzervatív erők reformista célpontokat támadjanak.

Az új KSS-vezetés ezután két választás elé állította a tagságot: vagy egyetértenek a párt megváltozott arculatával, vagy kilépnek a pártból. A nagy többség az utóbbit választotta, s így a párt tagsága 250 ezerről 40 ezerre csökkent néhány hónap alatt.

* * *

1989-ben mind a cseh, mind a szlovák kommunista pártban megjelentek a reformerek, akik megpróbálták átformálni pártjuk szervezetét és ideológiáját. A platformok létrehozása idő- és energiaigényes vállalkozás volt, ami végül széteszlatta a reformérdekeket, amennyiben nem vehettek részt a párton belüli döntéshozatalban. A cseh pártban a vezetés lehetővé tette a platformok megalakítását, de csak azért, hogy azután a konzervatív párttagság célpontjává váljanak anélkül, hogy bármiféle szervezeti eszközzel látna volna el őket, hogy fennmaradásukat biztosíthassák.

A rosszul értelmezett szlovák reformercsoportok a kezdeti káosz idején könnyen bekerülhettek a vezetésbe, miközben a valóban reformercsoportok szembekerültek az ortodox cseh párttagsággal, ahogy '89 után a pártok kezdtek újra konszolidálódni. Még ha a reformerek meg is tudtak győzni néhány pártvezetőt a változások szükségességéről, konzervatív ellenlábasaik könnyen hivatkozhattak a párttagságra, és elvetettek minden változtatási javaslatot.

Végül a CSMKP minden ösztönzést megadott reformerjei számára, hogy lépjenek ki, s így kovácsolja össze a párt ortodox tagságát. Miközben a cseh kommunista pártszervezet támogatta a reformfrakciók létrejöttét, a szlovák kommunista párt 89 utáni vezetői a szervezeti, ideológiai és programszerű reform ösztönzésén fáradoztak.

Kincses Ágnes

[Vissza](#)

Szerbek, bosnyákok - katolikusok, protestánsok

Murray, Don: Family wars. = International Journal, 1997. autumn.

A 20. század európai történetét alapvetően meghatározó első és második világháború, majd később a hidegháborús időszak is a különböző ideológiák által szított konfliktus-sorozat volt. A helyzet a Balkánon és Észak-Írországban ettől eltérő: az itt kialakult konfliktusok inkább családi háborúk, melyek forrása a vallásban, nem pedig a nem vallási ideológiákban keresendő. Ezek kevésbé gyilkos, de sokkal tovább tartó konfliktusok; eredetüket évszázadokra visszamenően kell keresnünk.

Az 1995-ös szarajevói és az 1985-ös belfasti vérengzésekben egyvalami közös: mindkét városban a lakosság fordult egymással szembe. Az emberek beszámolói szerint a legnehezebb annak feldolgozása volt, hogy az egykori szomszédokból egyszerre ellenségek lettek.

Többen foglalkoztak már a szerb és az ulsteri protestáns nacionalizmus jellegzetességei között fellelhető különös hasonlósággal. Mindkét nép úgy tekint öseire, mint az igaz hit utolsó védelmezőire a hitetlenekkel szemben. A napjainkban zajló konfliktusok nagymértékben vezethetők vissza erre az évszázados küzdelemre. Bennük a halál és a temetés szintén fontos szerepet játszik. A híres republikánus szlogen szerint az élet, az új küzdelem a hősök sírjából táplálkozik. Még a halottak sem nyugodhatnak békében, hiszen a boszniai szerbek kiásták halottaikat, és magukkal vitték őket, amikor a daytoni egyezmény szerint el kellett hagyniuk Szarajevó bizonyos részeit.

Az 1995-ös IRA-tűzszünet idején az addig egymástól elzárt két városrészbe egy társaság busztúrákat indított. Az utasok közül sokan belfastiak voltak, köztük olyanok, akik már több mint 25 éve nem jártak a másik városrészben. Sokan a gyerekeiket is magukkal vitték. A családok számára ez történelmi esemény lett.

A jugoszláviai háborúk miatt a szerbeket legtöbbször agresszoroknak tartották, ők magukat viszont egy hatalmas, az Amerikai Egyesült Államok és az iszlám világ által irányított összeesküvés áldozatainak. Az összeesküvés célja pedig az volt, hogy megfosszák őket jogos területeiktől. Az ulsteri protestánsok a koronahűség áldozatainak látják magukat, akiket a brit kormányzat elárult, amikor a gyűlölt ellenséggel, Dublinnal kezdett egyezkedni.

Az elmúlt két év történései során újabb párhuzamot fedezhetünk fel a két konfliktusban: a nagyhatalmi politika helyi háborúkba való beavatkozásának sikerét, de egyben korlátait is. Az 1995-ös daytoni egyezmény a szerbek hatalmáról tévesen kialakított képzeteken alapult. Ezzel szemben Milosevic egykori pénzügyminisztere és barátja még 1994-ben is úgy tekintett a háborúra, mint katasztrófára. A konfliktus eredményeképpen a szerbek mára három különálló országban élnek, és ebből kettőben kisebbséget alkotnak. 1995 nyarának eseményei is ezt a bizonyították. Kevesebb mint két hónap alatt a szerbek kiszorultak Krajínából, és a Boszniában ellenőrzött területeiknek is elvesztették a kétharmadát. Ezért részben a szerbek maguk tehetők felelőssé, hiszen a szrebrenicai és zepai vérengzésekkel maguk provokálták ki a nemzetközi beavatkozást. A krajínai vereségük nem, a boszniai pedig csak részben tekinthető a NATO-beavatkozás következményének, ami többnyire csak Szarajevóra és annak környékére koncentrált. A hamis kép még mindig él a szerbekről. Az amerikaiak Milosevicet a béketárgyalások kulcsfigurájának tekintették, annak ellenére, hogy hadserege már kimerülőben volt, és talán már sokkal jobban kívánta az ellenségeskedés befejezését, mint ellenfelei.

1996 szeptemberében tartották meg a választásokat Boszniában, amely a daytoni egyezmény nyilvánvaló semmibe vételét jelentette a vallási kisebbségek jogainak és a menekültek egykori lakhelyükre való visszatérésük tekintetében. A 300 ezer kiűzött emberből csak pár ezer tért vissza eredeti lakóhelyére. A boszniai szerbek és horvátok nyíltan szembeszálltak a visszatérésről szóló határozattal, a mohamedánok által elhagyott házakat felgyújtották, és saját lakosságukkal népesítették be az üres falvakat. Mindez történt akkor, amikor az EBESZ a választások törvényességét felügyelte. Carl Bildt jóslata szerint a nemzetközi szervezet által felügyelt buszkonvojokon 60 -100 ezer ember fog visszatérni lakhelyére. A helyzet a választások napján mást mutatott: kevesebb mint ötezren szálltak fel a buszokra.

A Szarajevóból Paléba vezető út húsz perc. Több mint három éven át csak tankok és páncélozott járművek számára volt járható. A választások napján ismét megnyitották. Hajnalban két busz várakozott Szarajevó régi városrészében, hogy muzulmánokat vigyen át Paléba, régi lakhelyükre. Nem voltak sokkal többen, mint az őket kísérő újságírók és fotósok. Pale egyik elővárosába, egy gyárépületbe vitték őket. Ez volt a számukra kijelölt szavazóhely. Egykori lakhelyükre egy pillantást sem vethettek. A gyár előtt mint bűnözőket sorakoztatták fel őket azok a szerb milicisták, akik közül sokat felismertek, hiszen ugyanazok voltak, akik egykor kiűzték őket innen. Csak az öregek jöttek el szavazni. A fiatalok már nem hittek abban, hogy a múlt egyszer még visszatérhet. A menekültek szavazását végig figyelemmel kísérte egy EBESZ-ellenőr, aki mindent rendben talált. Egy órával később, Radovan Karadzic' lépett az urnák elé valahol máshol Paléban. Azt, hogy ő szavazott, egyetlen ellenőr sem látta.

A NATO és az EBESZ alapvető célja volt, hogy a választások előtt Karadzic' és Ratko Mladic' megváljon posztjától. Ehhez képest a választási kampányban Karadzic'nak különleges szerepe volt. Fényképét ikonként emelték magasba. Pártja, melyben megtartotta vezető pozícióját, szinte minden helyet megszerzett magának, miközben nyíltan szembeszállt a daytoni egyezményben foglaltakkal. Az 1996-os amerikai elnökválasztási kampányban a Clinton-kormányzat látványos külpolitikai sikereire hivatkozott, melynek része volt a boszniai választás is. Ehhez képest, tíz hónappal a választások után, a boszniai szövetségi kormányzat még mindig a központi bank és a közös valuta bevezetéséről tárgyal.

A kávézó-tulajdonos és karatetanár háborús bűnös, Duscko Tadic ´ esete híven tükrözi a nyugat álláspontját, amely megelégszik a mellékszereplők perbe fogásával ahelyett, hogy vállalná a legfőbb bűnösök letartóztatását.

Észak-Írországgal kapcsolatban szintén hamis képzetek éltek. A Clinton-kormányzat úgy gondolta, hogy azokon a Gerry Adams számára felajánlott, csábítónak tűnő lehetőségeken keresztül, mint például az amerikai vízum, bejutás a Fehér Házba vagy a különböző tévészerreplések, elérhető, hogy a Sinn Fein és az IRA napjaink politikai eszköztárához tartozó olyan módszerekkel éljen, mint a tárgyalás, a meggyőzés és legfőképpen a szavazatokkal arányos hatalommegosztás. Az eredmény egy feltételes tűzszünet elfogadása volt 1994 augusztusában. Ezt az amerikaiak kitörő örömmel, míg Észak-Írországból óriási megkönnyebbüléssel fogadták. Clinton 1995. novemberi észak-írországi látogatásán a tűzszünetről mint megváltoztathatatlanról és visszavonhatatlanról beszélt. Ez a helyzetnek naivitáson vagy szándékosságon alapuló félreértelmezése volt. Itt egy olyan háborúról volt szó, amelyben az IRA célja a britek eltávolítása volt Észak-Írországból, amit az angol kormány és a protestáns félkatonai szervezetek nyilván nem engedhettek meg. Semmi jel nem mutatott engedmények megtételére. Az IRA 1996 februárjában Londonban elkövetett ismételt bombamerényletei ezért nem okoztak különösebb meglepetést Észak-Írországból azoknak, akik már előre megjósolták a tűzszünet végét.

Ebben a bizonytalan béke és háború közötti állapotban Gerry Adams helyzete egyre csak javult. Az 1996-os alkotmányozó gyűlési és az 1997-es általános választásokon pártját nem várt sikerre vezette azzal a meglepő kijelentéssel, mely szerint a Sinn Fein a béke pártja. Első esetben fordult elő, hogy közel annyi szavazatot kaptak, mint a Szociáldemokrata és Munkáspárt, amely a katolikus nacionalizmus legfőbb képviselője, miközben mindig ellenezte az IRA erőszakos módszereit. Gerry Adams mint beszélgetőpartner legalább annyira nyugtalanító jelenség, mint az a helyzet, ami részben neki köszönhető. Mestere a tagadásnak és a felelősség elhárításának. Visszautasítja az IRA-val kapcsolatos kérdéseket, mindenért az angol kormányzatot hibáztatja. Különös hasonlóságot mutat Radovan Karadzic ´-csal. Mindkettő művészeknek tekintik magukat. Karadzic ´ egyszer magát mint Bosznia harmadik legnagyobb költőjét mutatta be. Adams író, eddig elsősorban saját életéről írt.

Az 1997-es második tűzszünet bejelentésekor Gerry Adams tisztában volt azzal, hogy az immár Tony Blair vezette brit kormányzat számos követeléséről lemondott. Már nem volt napirenden a fegyverek beszolgáltatása, elegendőnek bizonyult a szavahihetőség és az erőszaktól való tartózkodás hat héten keresztül. Ez lehet a rendezés felé vezető út? Az unionisták úgy érzik, a brit kormányzat cserbenhagyta őket, és nyíltan megszegte az egyezséget. A több mint negyedévszázados erőszak és ellenségeskedés után a Sinn Feinnel való közvetlen tárgyalás hatalmas nehézségnek tűnik.

Mind Észak-Írországból, mind pedig Boszniában most a háború alternatívájaként szolgáló alkotmányos keretek léteznek. Az elmúlt két év világossá tette, hogy a külső döntőbírók könyörtelen nyomásgyakorlására van szükség. Észak-Írország és Bosznia esete elszigetelt jelenség, de szomorú a tanulsága, az ti. hogy az erőszak és a brutalitás adott esetben politikai legitimitációval is jutalmazható. Ezekben a háborúkban a gyengék gyilkos rendíthetlensége országok sorsát és történelmét változtathatja meg.

Ságvári Bence

[Vissza](#)

Lengyelek és lengyel ajkúak Németországban

Wóycicki, Kazimierz: Otwarte drzwi. O Polakach i osobach polsko języcznych w Niemczech. =

Więc., 1999. 4. no. 150-155. p.

A lengyel állam és közvélemény igencsak szívén viseli az amerikai lengyelek és a FÁK-államokban élő lengyelség sorsát. Kevesebb figyelemben részesülnek a németországi lengyel kisebbség és a lengyel ajkú németek nem lebecsülendő csoportjai.

A hagyományos lengyel kisebbség a Ruhr-vidéken vetette meg a lábát a 19. század végén és a 20. század elején. Többségük a Poroszországra jellemző gazdasági hanyatlás és sovinizmus elől menekült Németország prosperáló régióiba. Az első világháború kitöréséig viszonylag kedvező körülmények között éltek, sokan alapítottak civil szervezeteket.

Az első világháború következtében és a háborút követően helyzetük kedvezőtlené vált. Az ún. opció lehetőségét sokan az újonnan alakult lengyel államba való visszatérésre használták fel, sokan pedig Belgiumba és Franciaországba vándoroltak tovább. A maradék gyorsan asszimilálódott: lengyel voltukat évről évre kevesebben őrizték meg.

A második világháború alatt a németek másfél millió lengyelt hurcoltak kényszermunkára. Közülük a többség visszatért hazájába, illetve az USA-ba vándorolt ki.

Az ötvenes években a lengyel-nyugatnémet kapcsolatok teljesen "befagytak": az NSZK-ban visszamaradt lengyelekre a teljes asszimiláció várt.

A fordulat 1956 után kezdődött, amikor is 200 ezer lengyelországi német hagyhatta el az országot. Ez a szám 1,2 millióra nőtt 1990-ig. Őket nevezték Spätaussiedlereknek, s mivel - német származásuk ellenére - inkább csak lengyelül tudtak, nehezen ment beilleszkedésük.

Végre a lengyel-német megállapodás tette könnyebbé sorsukat, mert ennek 20. paragrafusa elismeri, hogy "vannak német állampolgárságú személyek, akik lengyel származásúak vagy a lengyel nyelvhez, kultúrához és hagyományokhoz ragaszkodnak".

Ennek nyomán - nagyon-nagyon lassan - "láthatóbbá" vált a szóban forgó népcsoport, amely a 19. századi módon értelmezett kisebbség kritériumainak egyáltalán nem felel meg.

A kommunista lengyel állam - rövidlátó módon - sokáig csak a régi lengyelekkel igyekezett törődni, akik - nem túlzás - mindössze maroknyian maradtak, és nem érdeklődött a "fele német - fele lengyel" népesség iránt. Ez különösen a sziléziai áttelepülteket sértette, akik különlegesen erős azonosságtudattal rendelkeznek.

Remélhetőleg a polgári lengyel állam meg fogja találni hozzájuk az utat. Már csak jól felfogott érdekéből is, ui. az államközi gazdasági és kulturális kapcsolatokban kettős nyelvtudásuk felettébb jól hasznosítható.

A velük való törődésben nem szabad a 19. századi kisebbségvédelmi atavizmusokhoz ragaszkodni. Így pl. e népesség lengyelországi tartózkodásait kell ösztönözni, hiszen manapság a modern közlekedési infrastruktúra gyakorlatilag megszüntette a távolságokat. Ezt tudomásul véve Lengyelországban kellene olyan fórumokat biztosítani, amelyek igénybevételével ez a népcsoport megőrizhetné lengyel tudását, a lengyel kultúrához való ragaszkodását. Sajnos, az itt tárgyalt témakörből 1989 óta nem rendeztek átfogó konferenciákat és tanácskozásokat.

Az ajtók napjainkban - szerencsére - nyitva állnak. Vice-versa minél többen haladjanak át rajtuk.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Etnikai szembenállás és konszolidáció Észtországban

Evans, Geoffrey (Nuffield College, Oxford): *Ethnic schism and the consolidation of post-communist democracies. The case of Estonia.* = *Communist and Post-Communist Studies*, 31. vol. 1998. 1. no. 57-74. p.

A szerző dolgozata 1993-as és 1995-ös nemzeti felmérések mintáin alapszik, melyeknek az volt a célja, hogy adatokat szolgáltatassanak a nemzetiségek közötti kapcsolatokról Észtországban, ahol a Szovjetunió felbomlása után több évvel is két fő nemzetiség áll élesen szemben a kisebbségi jogok és az állampolgárság kérdésében.

Az észtek nem fogadták el az orosz kisebbség asszimilációját, az oroszok pedig a maguk részéről nem keresték ezt a fajta megoldást. Mindemellett azonban az orosz ajkú lakosság tartózkodik az olyan erős reagálástól, mint például a kivándorlás vagy az elszakadás. Ezeket ui. nem tartja megoldásnak arra a problémára, hogy az észt állampolgársági törvény sokukat kizárja az állampolgári jogok teljességéből.

Észtország elszakadván a Szovjetuniótól, tekintélyes számú orosz és kisebb számban ukránt és fehéroroszt "örökölt". Ezek a kisebbségek egyrészt saját, önkéntes választásuk eredményeképpen, másrészt az őshonos lakosság beleegyezésével úgy-ahogy betagozódtak az új balti köztársaságba. Mindez - összehasonlítva a volt szovjet közép-ázsiai mohamedán országok esetében tapasztalt tömeges orosz exoduszal és a Dnyeszteren túli terület fegyveres konfliktusaival, kevésbé traumatikus átmenetnek tűnik, hiszen nem kísérte etnikumok közötti erőszak vagy bármilyen közvetlen beavatkozás Oroszország részéről az új köztársaság belügyeibe.

Az Észtország keleti határait és az 1920-as tartui szerződést, az orosz csapatok kivonását, az orosz nyugdíjas katonák problémájának kezelését, valamint az állampolgárság és az orosz ajkúak szavazati jogának neuralgikus kérdéseit érintő viták azonban továbbra is terhelik az orosz-észt viszonyt. (Az állampolgársági törvény csak azoknak biztosította automatikusan az észt állampolgárságot, akik már a második világháború előtti független köztársaságnak is állampolgárai voltak, ill. ezek leszármazottainak. Más, tartósan ott élő személyeknek legalább kétéves életvitelszerű tartózkodást írt elő 1990 márciusától számítva, ezen felül pedig még egy-egy éves várakozási időt, állampolgári eskü, valamint egy sokat vitatott nyelvvizsga letételét.)

Észtország esetében feltételezhető, hogy a többségi nemzet újra megtalált nemzeti integritása szempontjából veszélyforrásként érzékeli a számbelileg jelentős, korábban domináns szerepet betöltő orosz kisebbség jelenlétét. Ezt az érzést csak tovább szítja a kiterjedt és névlegesen még mindig vita tárgyát képező határ Oroszországgal, mely olyan körzeteket is magában foglal, ahol az orosz ajkúak vannak többségben.

A domináns csoportstátus elvesztésére adható orosz reakciót a Hirschman által (1970) kidolgozott vonatkoztatási rendszer az alábbi változatok valamelyikének elfogadása felé tereli: a) kivonulás, egyrészt az egyéneknek az anyaország felé történő távozása, másrészt az újonnan létrejött államtól csoportként való elszakadás, b) asszimiláció az új, domináns etnikai csoporthoz legalább minimális lojalitás kinyilvánításával, c) etnikai alapú politikai fellépés az új államalakulaton belül parlamentáris vagy parlamenten kívüli eszközökkel.

A kirekesztő gyakorlat alkalmazása az észt kormány részéről és a széles körben tapasztalható ellenérzés az oroszokkal szemben valószínűleg retardáló tényező az asszimiláció vállalását illetően. Másodsor: erősen függ bizonyos földrajzi és történelmi tényezők meglététől. Az új államtól való elszakadás általában ott valósítható meg, ahol a kisebbség földrajzi értelemben egy tömbben él. E megoldás lehetséges ott is, ahol a kisebbség történelmileg hosszú ideje ragaszkodik lakóhelyéhez. Ez a helyzet a szudétánémetek és az erdélyi magyarok esetében, de semmiképpen nem jellemző Észtországra, ahol szinte mindenki, aki jelenleg oroszul beszél, 1945 után érkezett az országba. Harmadszor pedig nem hagyható figyelmen kívül a népcsoportok közötti kulturális és etnikai távolság ténye.

A hivatkozott felmérések első csoportjában a nemzetiség és a társadalmi különbségek közötti összefüggést vizsgálták. Megerősítést nyert, hogy az orosz ajkú népesség túlnyomó többségében városlakó, míg az észt etnikum zömmel inkább vidéken él, aránya még Tallinnban sem haladja meg az 50%-ot. A legtöbb városban eléggé kiegyensúlyozott arányú vegyes lakosság található. Kérdés azonban, hogy csoportok keverednek-e egymással. Az észteknek kb. a fele beszél oroszul, míg az oroszoknak csak 20%-a észtül. A vallási hovatartozás tekintetében szintén alig van egybeesés, ám mindkét etnikai csoportnál, különösen az észteknél igen jelentős a magukat nem vallásosnak tartók száma. Így az észtek és oroszok közötti nyelvi és vallási korlátok nem akadályozzák meg teljesen legalább a lehetőségét egy közös lingua francának (ez főleg az orosz) és közös világnézeti platformnak (még akkor is, ha ez csupán egyfajta agnoszticizmus). Ezek olyan tényezők, amelyek elősegíthetik a két népcsoport közötti interakciót. A fentieknél biztosabb és árnyaltabb a kép, ha például azt vizsgáljuk, hogy az egyén mennyire érzi hasonlónak magát a saját és a másik etnikumhoz. A felmérések azt mutatják, hogy az észtek sokkal kevésbé érezték magukat az oroszokhoz hasonlónak, mint fordítva. A saját népcsoporton belüli házassági mutatók is rendkívül magas értékűek mindkét csoport esetében, de az észteknél különösen. Az 1993-as és 1995-ös felmérés között nincs sok eltérés. A hasonlóságnak és a csoportok közötti interakciónak mind a szociálpszichológiai, mind a politikai mutatói alacsony asszimilációs szintet mutatnak az oroszok esetében és még kevesebb jelét az észteknél.

A következő kérdéscsoportban a nemzetiségi hovatartozás, a politika és a gazdaság összefüggései szerepeltek. A gazdaságra vonatkozó értékeléseket az alábbi három kérdéskörben vizsgálták: 1.) a piac gyakorlati működése, 2.) a piac friss hatásai, 3.) a piachoz kapcsolódó távlati elvárások. Ami a gazdasági kérdést illeti, 1993 és 1995 között növekvő eltérés figyelhető meg az észtek és a kisebbség képviselőinek értékelései között: 1995-ben jelentősen

csökkent azoknak az észteknek a száma, akik hanyatlásként élték át az előző éveket. Ugyanez az elmozdulás figyelhető meg a jövővel kapcsolatos elvárások terén is, ahol az észtek, ellentétben az oroszokkal, javulást várnak gazdasági helyzetükben.

A következő kérdéscsoport a két etnikum képviselőinek politikával kapcsolatos tapasztalatait vizsgálta. Az oroszok helyzete sokkal kevésbé kielégítő, mint az észteké. Így mind 1993-ban, mind 1995-ben az aktuális demokratikus gyakorlattal elégedett észtek száma duplája az oroszokénak. Természetesen mindez összefügg az oroszok kizárásával a szavazati jogból. A kirekesztettnek érzők aránya olyan magas, hogy kérdéses, számukra Észtország demokrácia-e.

A további kérdések a szakadás mértékéről tudakozódnak. Nevezetesen: 1.) milyen mértékben támogatják az orosz nemzetiségűek az észtt államot, és egy-egy orosz érzékeli-e, hogy mint észtt állampolgár elfogadható bánásmódban részesül, 2.) milyen mértékben fogadja el az oroszokat teljes értékű és egyenlő állampolgárként az észtt állam és annak észtt nemzetiségű lakossága. A válaszokból kitűnt, hogy az oroszok sokkal kevésbé fejeznek ki erősen nacionalista színezetű meggyőződést, mint az észtek, ami azonban nem jelenti azt, hogy elutasítanák az észtt nemzeti törekvéseket - hiszen például az országban élő oroszoknak csak kis hányada azonosul jobban a Szovjetunióval, mint Észtországgal -, hanem inkább csak azt, hogy ezekben a kérdésekben mérsékeltabb álláspontot képviselnek.

Az orosz nemzetiséghez tartozók az etnikai hovatartozást fontos befolyásoló tényezőnek tekintik a karrier szempontjából, míg az észtt válaszadók szerint ez nem fontos kritérium. Az 1993-as és 1995-ös felmérések szerint ebben a kérdésben a polarizáció drámai mértékűnek mondható.

Az egyetlen kérdés, melynek megítélésében nem mutatkoznak drámai eltérések, az észtt nyelv elsajátításának szükségessége és fontossága az állampolgárság megszerzéséhez. E kérdésben az orosz válaszadóknak csak töredéke van ellentétes véleményen a többséghez képest.

A felmérés eredményei alapján nem volna meglepő, ha az orosz ajkúak részéről ellenállás nyilvánulna meg a többségi nemzethez való asszimilációval szemben, és ezzel párhuzamosan előnyben részesítenének olyan megoldásokat, amelyek a politikai érdekképviselet irányába mutatnak.

A politikai érdekképviseletre vonatkozó kérdésekre az oroszok az észtteknél sokkal irredentább válaszokat adtak. Azonban még az oroszok között is viszonylag kicsi azoknak a száma, akiknek válasza nélkülözött minden lojalitást. Egyedül a Narva és Sillimae körzete autonómiájának kérdésében volt kiegyenlítettebb az orosz reagálás. Összefoglalva, megállapítható, hogy az orosz nemzetiségűek között kicsi a támogatottsága akár a határok esetleges átrajzolásának, akár az észtt nemzeti az onosság tudat elhagyásának.

Mivel nincs statisztikailag értékelhető eltérés a fiatal korcsoportnál végzett felmérés adataiban, nem sok alapja van azt feltételezni, hogy a generációváltás növelni fogja az oroszok asszimilációjának mértékét. Az észtek esetében szintén azt látjuk, hogy a fiatalok semmivel sem liberálisabbak a kisebbségi jogokkal kapcsolatos attitűdjeikben, mint szüleik.

Következtetések

Észtországnak a felmérésekből kirajzolódó képe egy etnikai törésvonalak mentén megosztott, erősen polarizált társadalmat mutat. Hangsúlyozott etnikai különbségek fedezhetők fel az alapvető demográfiai mutatókban, mint pl. településszerkezet, települések mérete, regionális különbségek, társadalmi rétegek, vallási sajátosságok és természetesen a nyelvhasználat területén. Talán még ennél is jelentősebb a pszichológiai eltérés a két etnikai csoport között. Különösen az észtekre jellemző, hogy kevés jele van a másik fél elfogadásának, az egymás közötti hasonlóság érzése ritka, az etnikumközi házasságok száma minimális. Ezek a jellemzők kiegészülnek továbbá az eltérő politikai beállítottsággal, a nemzeti azonosságtudathoz való nagyon eltérő viszonyulással. A legdrámaibb eltérés éppen a kisebbségi jogok megítélésében tapasztalható. Így nem meglepő, hogy az oroszok között sokkal kisebb azok száma, akik elégedettek a demokratikus átalakulás eddigi eredményeivel, mint az észtek között, akik ezzel párhuzamosan támogatják az oroszokkal szembeni kirekesztő gyakorlatot.

A fejlődés eddigi szakaszában azonban az oroszok nem reagáltak a demokratikus normákat sértő módon a fenti jelenségekre. A Hirschman elmélete alapján kínálkozó kivonulási stratégiával sem éltek. Az elszakadással, revansizmussal szemben elutasító orosz magatartás világosan az észtt identitás választásának irányába mutat. Az észtt reakció erre azonban nem valószínűsíti az asszimilációs megoldás sikerét.

A két ország kormányai között ugyan normalizálódott a viszony, ám ez nem tükröződik a két etnikai közösség kapcsolataiban.

Az etnikai különállás tehát napi jelenség Észtországban. A helyzet normalizálása a politikai jogok biztosításával történhet meg. Észtországban azonban többségében észtt nemzetiségűek irányítják a politikai intézményrendszert, akik nem túl sok jelét mutatják annak, hogy készek lennének olyan alkotmányos változtatásokra, amelyek elősegíthetik a nemzetiségek közötti normális kapcsolat kialakulását vagy akár azt, hogy az oroszok nehéz nyelvi megmértetések nélkül szavazhassanak. A több generáción keresztül kialakult előítéletek pedig még az intézményi reformok végrehajtása mellett is makacsul fennmaradnak. Tartós hatású változás csak az integrálódás, ill. asszimilálódás lassú és rögzös folyamatától várható. Az ilyen irányú folyamat, mint láttuk, jelentős akadályokba ütközik a mai Észtországban. Hacsak nem fokozódik a külső nyomás olyan nemzetközi szervezetek részéről, mint az Európai Unió, az Európa Tanács vagy az EBESZ vagy, ami sokkal problematikusabb, Oroszország részéről, akkor a fenti megállapítások még sokáig érvényesek lesznek.

Szabados Imre

[Vissza](#)

A város szerepe a nacionalista konfliktusokban

Bollens, Scott A.: Uncovering the Urban Dimension in Nationalist Conflict: Jerusalem and Belfast Compared. = Terrorism and Political Violence. 10. vol. 1998. 1. no.1-38 .p.

Ma már belátható, hogy a konfliktuskutatásban egykor mellőzött városi területeknek igen fontos szerepe van a közösségi ellentétek és a nacionalista etnikai konfliktusok kialakulásában, illetve fennmaradásában. A városokon belüli politikai szembenállás elemzésének szükségessége vitathatatlan, hiszen a világ számos városában kerülhetnek egymással szembe az egyes közösségek az etnikai vagy nacionalista törésvonalak mentén. Az olyan városoknak, mint amilyenek Jeruzsálem, Belfast, Johannesburg, Szarajevó, Algír, Új-Delhi és Brüsszel, mélyen gyökerező ellentétekkel kell együtt élniük. Az itt élő etnikai csoportok mindegyike a várost sajátjának tekinti. Ha a politikai hatalom az egyik közösség vagy akár egy közvetítő harmadik fél kezében van, a városi politika törvényességének és a döntéshozó mechanizmusoknak rendszerint szembe kell nézniük az igazságosabb hatalommegosztást és a közösségeken alapuló autonómiát követelő etnikai csoportokkal.

A várospolitika megoszthatja a helyi politikai hatalmat, és beleszólást engedhet a politikába. A hegemonikus irányítás teljesen kizárja a szembenálló etnikai csoportot a politikai döntéshozó folyamatból. Harmadik fél bevonásával a vitatott helyi kormányzati funkciók kikerülnek az egymással ellenséges pártok ellenőrzéséből. A kantonizáció bizonyos helyi hatásköröket a szomszédos tanács vagy törvényhozás felügyelete alá helyez, míg a szövetség a politikai elit közötti egyeztetésen alapszik. Abban az esetben, ha az egyik etnikai csoport a politikai döntéshozatalból ki van zárva, a nyomásgyakorlás a változtatás érdekében a civil társadalom nem kormányzati és önkéntes csoportjain keresztül fog végbemenni. A csoportidentitás megőrzése kritikus pontja a megosztott városok etnikumok közötti kapcsolatainak. Az etnikai konfliktusok ezekben a városokban szervesen összekapcsolódnak a biztonság, az identitás és megbecsülés iránti emberi szükségletekkel. A kollektív jogok, mint az oktatás, a nyelv, a sajtó, a kulturális intézmények, a hit és a szokások, ideológiai tartalommal kapcsolhatók össze. Ilyen körülmények között a csoportidentitás és a biztonság elvesztésének réme az ellenségeskedés és a nyugtalanság elsődleges kialakítója lehet.

A városi lét tárgyi és pszichológiai körülményein kívül a kormányzati politika közvetlen hatással lehet a szembenálló csoportok politikai szervezetére és ezek működésére is. Az állami szintű települési politika a helyi politikai rendszerbe beavatkozhat azáltal, hogy korlátozza vagy engedi az egyes csoportok szembenállását, meghiúsíthatja vagy támogathatja a csoportokon kívüli szerveződések és kapcsolatok kialakulását. Kérdés, vannak-e a városi területeknek olyan sajátos jellegzetességei, amelyek egymástól függetlenül befolyásolhatják mind a szembenálló csoportok belső koherenciáját, mind pedig ezek kapcsolatát a városi kormányzattal.

A Jeruzsálemet és Belfastot mélyen megosztó választóvonalak lényegét az egymással vetekedő két nacionalizmus és a szuverenitás képezi. Mindkét település központi jelentőségű városi terület, mégis alapvető különbség közöttük, hogy Jeruzsálem óvárosában a három nagy monoteista vallás kultikus szentélyei találhatóak, ami tovább nehezíti az izraeli-palesztin tárgyalásokat. Ezzel ellentétben Belfast problémája nem tekinthető súlyosabbnak az észak-ír problémánál, de mégis a fővárosról és a legnépesebb településről van szó, így könnyebben válhat egy általánosabb nemzeti konfliktust kirobbantó tüzfészekké.

Jeruzsálem

Az 1987-ben kezdődött palesztin intifada alatt Jeruzsálemben az utcai harcok kevésbé voltak erőszakosak és gyakoriak, mint az olyan városokban, mint Ramallah, Hebron és Nablus. Ugyanezen idő alatt a palesztin politikai elitnek sikerült egybekovácsolnia a palesztin társadalom különböző csoportjait annak érdekében, hogy saját akcióikat megszervezzék. A zsidó sebesültek és halottak száma Jeruzsálemben magasabb volt, mint bárhol máshol. Az intifada 1990-es befejezése óta az erőszak még drámaibb és hevesebb formákban jött felszínre. A Hamasz öngyilkos bombamerényletei zsidó életek százait oltották ki, minek következtében tovább fokozták a biztonsági intézkedéseket. Egyre gyakrabban kellett lezárni a palesztin területeket, és az 1993-as oslói megállapodás eredményeként elinduló közel-keleti békefolyamat mindinkább veszélybe került.

A várost a zsidó-muzulmán és az izraeli-palesztin szembenállás jellemzi. A két nép állandó demográfiai és fizikai küzdelmet folytat az ellenőrzésért és a hatalomért. Bár 1967 óta a város fizikailag nincsen megosztva, a valóságban funkcionálisan és lélektani szempontból ma is különböző részekre bomlik. Elkülönített üzleti negyedek, tömegközlekedési hálózatok, oktatási és egészségügyi intézmények jellemzik a várost. Az arab és zsidó lakosság egymástól való függése nem tekinthető egyenértékűnek. A zsidók lakta keleti területek sokkal nagyobbak és gazdaságilag fejlettebbek, mint az arabok lakta nyugati rész, amelynek lakói így gazdaságilag is ki vannak szolgáltatva. 1967 óta az izraeli politikát alapvetően a biztonságra és a politikai ellenőrzésre való törekvés határozta meg. Jeruzsálem esetében a fő cél a zsidó lakosság többségének a megőrzése volt. Ennek eszközei: a területek kisajátítása, a palesztinok jogainak korlátozása az egyes övezetek besorolásában, a palesztin, közösség egységét bomlasztó útépitések, bizonyos építkezések korlátozása, illetve az arab területek infrastrukturális fejlesztése és a közösségek előmozdítása terén szándékosan szabotált izraeli tervek. Mindezek következményeként az anektált területeknek mindössze 11%-a olyan terület, ahol az izraeli kormányzat engedélyezi a palesztinok gyarapodását. 1967 és 1995 között kevesebb mint 10 ezer lakás épülhetett a palesztinok számára, míg a zsidók majdnem 65 ezret építettek. A több mint 600 ezer lakosú városban a hozzávetőlegesen 150 ezer palesztin közel 30 olyan körzetben szétszórva él, amely legtöbbször völgyekkel, autópályákkal vagy izraeli ellenőrzés alatt álló városon belüli határokkal van elválasztva a zsidó lakosságtól. Ahol ez nem létezik, ott a fizikai elkülönítés helyett

inkább a lélektani határvonalak osztják meg a lakosságot. A palesztinok sem egységesek. A fő irányvonalhoz a következők tartoznak: a Palesztin Felszabadítási Szervezet vezetői, tagjai és egyéb értelmiségiek; a velük szembenállók; és a PFSZ-t bíráló csendes tömegek. A helyi vezetők között is akadnak olyanok, akik mellőzöttnek érzik magukat a Jasszer Arafat vezette tárgyalásokon. Tovább nehezíti a helyzetet a palesztinok belső megosztottsága. Feszültségek tapasztalhatók a tradicionális vezető réteg, az intifada alatt kiemelkedett fiatalabb generációk és a feltörekvő szakmai-értelmiségi osztály között. Az intifada óta az "öreg gárda" hatalma már nem a régi, őket felváltani képes új helyi vezető réteg viszont még nem alakult ki.

Belfast

Az észak-írországi problémák túlnyomó többsége Belfasthoz köthető. Az 1810 végzetes kimenetelű összecsapásból több mint ezer Belfastban volt. A robbantások 41%-át a város területén belül követték el. A várost elsősorban nacionalista (ír-brit) és vallási (katolikus-protestáns) konfliktusok jellemzik. Az erőszak Belfastban szétválaszthatatlanul összekapcsolódott az etnikai területelvűség és identitás megőrzésével. A városban (mint egész Észak-Írországból) a protestánsok vannak többségben. A lakosság száma 1991-ben 279 ezer volt, 51%-ban protestáns. A többszörösen is megosztott várost 16, acélkerítésekből, téglafalakból, természetes növényzatsávokból álló "békéltető vonal" szeli át. Az egyre nagyobb mértékű szegregáció fokozatosan alakult ki az évtizedek alatt. 1991-re Belfast 51 kerületéből 35-ben az egyik valláshoz tartozó lakosság több mint 90%-os többségben volt. Az elmúlt 25 év konfliktusai a gazdaság teljesítményére is rányomták bélyegüket. 1981-es adat szerint Észak-Írország katolikus férfi lakosságában a munkanélküliségi ráta 30% volt, míg a protestánsoknál csak 12%. A munkások körében ezek az arányok még magasabbak. A belfasti várospolitikai legfontosabb célkitűzései a következők: az etnikai stabilitás biztosítása a lakosság igényeinek megfelelően kezelve a különböző területeket, illetve megőrizni a kormányzati szerepről és képről kialakult semlegességet. Napjainkban a közösséggé szerveződés lehetőségei a protestánsoknál és katolikusoknál különböző képet mutatnak. A felfelé mobil protestánsok elhagyták egykori közösségüket, amiben nagy szerepe van a fenyegetettség érzésének. Ezzel ellentétben a felfelé mobil, értelmiségi-zakember katolikus lakosság nem tudott, vagy nem akart elmozdulni.

1972 óta az egyes körzeteknek és közösségeknek nincsen beleszólásuk a helyi politikába. Ezáltal olyan mozgalmak jöttek létre, melyek szembenállnak a kormányzati szándékokkal. A helyzet megváltozására utaló jel volt az 1995-ben elfogadott, szegénység megszüntetését célul kitűző belfasti munkaprogram, amely megalkotásakor valóságos partneri viszony alakult ki a kormányzat és a civil szféra egyes szervezetei között. Belfast esetében mindig problémát jelentett a közösségi fejlődés (amely az etnikai közösségen belüli lét kérdését helyezte a középpontba) és a közösségek kapcsolatának (az egyes etnikai közösségek között kialakítandó kölcsönös kapcsolatok segítségével) viszonya. A közösségek érdekében végzett legtöbb munka egyoldalúnak volt tekinthető. A rövid életű Észak-Írországi Társadalmi Kapcsolatok Bizottsága a 70-es években az egyes közösségek önbecsülésének fejlődését és a későbbi kapcsolatépítést tekintette céljának. A közösségek ilyen egyoldalú, kizárólagos felfogása a versengés és a szembenállás további növekedéséhez vezethet. Az egyetlen járható út a kapcsolatok fejlesztése, a korlátok lebontása lehet a katolikus és protestáns közösségek között. Ennek legfontosabb elemei a kölcsönös megértést elősegítő munka; a vallási megosztottság szerepének visszaszorítása, amely segíthet az előítéletek egyéni, csoport- és intézményi szintű csökkenésében és végül a konfliktuskezelő munka, amely az erőszakmentes helyi és regionális problémakezelést teszi lehetővé.

Jeruzsálemben az izraeli politika tovább súlyosbította a helyzetet, minek következtében az egyes csoportok deprivációjának mértéke tovább növekedett. Belfastban a katolikusok életminősége a közvetlen brit irányítás 1972-es bevezetése óta javult, s bár a protestáns-katolikus egyenlőtlenségek megmaradtak, nyilvánvaló, hogy a katolikusok relatív deprivációja csökkent.

Ságvári Bence

[Vissza](#)

Amerikai politika Délkelet-Európában

Vukadinovic', Radovan: *Americka politika na jugoistoku Europe. =Politicka misao, 35. vol. 1998. 4. no. 3-20.p.*

A referált szerző a zágrábi egyetem politológia-professzora. Három fejezetből álló dolgozatának (Amerikai politika és válság a volt Jugoszlávia területén; Clinton stratégiai elkötelezettségei; Amerikai érdekek Európa délkeleti részén) fő megállapításai a következők:

Az európai szocialista rendszer szétesése és a tömbviszonyok megszűnte következtében az amerikai politika megváltoztatta működési trendjeit. Az új keretben Délkelet-Európa a külpolitikai tervezés állandó komponense lett. E régió iránti elkötelezettségéhez határozott diplomáciai, politikai, katonai és gazdasági eszközök társulnak. Ezek egyértelműen fejezik ki az USA kormányzatának azt a célját, hogy a régióban hosszú távra rendezkedjék be, tehát a Clinton-adminisztráció leváltását követően is. Már ma (a bosznia-hercegovinai háború befejezése után) is látható, hogy az EU működésére egyre erőteljesebb hatással van az itteni amerikai magatartás.

Délkelet-Európa szindrómája az amerikai elképzelésekben soha nem szerepel elkülönülten, hanem e politika többi meghatározó kérdéskörével egyetemben, velük koordinálva. Nevezetesen a Közel-Keletről, a kaspi-tengeri régióról, a Golfról és a Földközi-tenger keleti medencéjéről van szó.

A közép-európai NATO-bővítésből és az új biztonsági viszonyokból következően az amerikai politika dokumentálta, hogy Délkelet-Európában is őt illeti meg a vezető szerep. Mindez komponense az USA-központú új világrendnek. Kétségtelen tény, hogy az amerikai külpolitika e régióba történt behatolása a Clinton-adminisztráció eddigi legfényesebb sikere.

Ráadásul a bosznia-hercegovinai "belépő" nem is volt túlságosan drága: mindössze 10 milliárd dollárjába került az amerikai adófizetőknek. Ennél is fontosabb azonban a közvélemény nézőpontjából, hogy az akció - ellentétben némely egyéb USA-vállalkozással - nem járt emberáldozattal.

A délkelet-európai térség hosszú távú amerikai érdekeinek védelme minden bizonnyal egyik láncszeme lesz az elnökválasztási küzdelemnek. Aki erről lemondana, aligha kerülhetne be a Fehér Házba.

Ha folytonosan csak Délkelet-Európáról értekezünk, az némileg háttérbe szorítja azt a tényt, hogy benne Jugoszlávia válsága a "legkeményebb dió". Pedig erről egy pillanatra sem szabad az amerikai külpolitikának megfeledkeznie. A jugoszláv helyzet alakulása több új veszélyt hordoz magában. Ilyen mindenekelőtt, hogy a válság góca déli irányban mozdul el, ami a békétlenség eszkalációjával járhat. Aztán: az iszlám országok szerint az amerikai politika gyors, ha az ő világuk ellen lép fel, viszont szándékosan tétova, ha a Balkánon élő muzulmánok kiirtását kell megállítania. Továbbmenve: az sem közömbös, hogy Szerbiában erősödnek Oroszország pozíciói, s az ottani kommunisták és nacionalisták mind hangosabban követelik az orosz részvételt a jugoszláv probléma rendezésében. Végül: az európai szempontoktól való eltekintés, Európa tehetetlennek minősítése ugyancsak veszélyezteti az amerikai külpolitika maradéktalan érvényesítését Jugoszlávia vonatkozásában.

Az imént jelzett veszélyek elhárításában az amerikai külpolitikának két, NATO-n belüli konfrontálgató ország segítségét kell igénybe vennie, miközben közöttük a legkülönfélébb külpolitikai ekvilibrisztikákkal fenn kell tartania legalább a jelenlegi helyzetet. Görögország azért fontos az USA számára, mert jó kapcsolatokat ápol Miloševićsel, Törökország pedig a balkáni muzulmánok pacifikálásában segíthet.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Nacionalizmus és demokrácia Kanadában, Québecben és Izraelben

Nisan, Mordechai: Nationalism and Democracy in Canada, Québec, and Israel: Definitions and Dilemmas.= Canadian Review of Studies in Nationalism, 25.vol. 1999. 1-2 no.1-6.p.

Kanada, Québec és Izrael három olyan entitás, mely keresi identitását és stabil politikai berendezkedését. Izrael ugyan látszólag egyedülálló: zsidó állam, ám nyugati elemekkel van átszöve, s egyszersmind a mohamedán Közép-Keleten terül el.

Szerzőnk a jeruzsálemi Héber Egyetem professzora az alábbiakban vizsgálja meg a nacionalizmus és a demokrácia szerepét e három entitás esetében külön-külön és összehasonlításban.

Fichte és Herder óta a nemzetállam eszméjét a kozmopolitizmussal állítják szembe. Az államot terméketlen konstrukciónak tekintik, ha nem elnyomó, ha nem szolgál egy nemzet politikai gyűjtőmedencéjeként.

Kanada, melyet két nép politikai egységeként alapítottak 1867-ben, eredendően két különféle elvet jelenített meg. Tagadta mindkét nép külön államiságát, de egyesítette őket egy keretben. Kanada új politikai nemzetet hozott létre, és elvetette a faji nemzet megalakításának eszméjét. Ebben kifejeződött valami a polgári állam eszméjéből, ami egyetemes szellemiségében és abban mutatkozott meg, hogy két-nemzeti volt kezdetben, de az idő múlásával többnemzetiségűvé vált. W. L. Morton értékelése szerint Kanada nem az egyformaságot, hanem a különbözőséget támogatja, ahol a társadalom előbbrevaló, mint az állam.

Kanada elismerte azonban az etnikai nacionalizmus törvényességét is: a sajátos nyelvet és vallást, a szűkebb szülőföld és a hozzá kapcsolódó történelem szeretetét. Québecet közösségi kötelékeinek büszkesége tölti el. Az etnikai nacionalizmus tehát a polgári nacionalizmusnál erőteljesebben táplálkozik az érzelmekből, és mélyen gyökerezik a népben.

Pierre Elliott Trudeau volt miniszterelnök szerint Québec túl sok helyi francia nacionalizmust mutat, és elveti a népeket és kisebbségeket megillető önrendelkezés jogát. Vele ellentétben a polgári nacionalizmus, mely az egyenlő polgári jogokon és a kulturális sokféleségen alapul, volt az az út, mely megteremtette a toleranciát, polgárságot és szabadságot Kanadában. A nemzeti szabadság keresése, ahogy attól már a 19. században is tartottak, sosem volt a mindenki számára elérhető személyes szabadságjogok garanciája.

Québecben a tartományi apparátus a francia-kanadai nemzetet szolgálta. A történelmi, franciául beszélő, katolikus québeci közösség összetartozó nemzetet alkotott, melynek jóléte az egyházhoz és az államhoz kötődött. Québec, miután az angolok meghódították, egy jelentős, városias, anglofón népesség otthona lett, illetve később több, különféle etnikai kisebbség. Québec dilemmáját azóta a demokrácia és a nacionalizmus ikerelve jelenti.

Izrael állam mint zsidó nemzeti entitás megteremtése egyfelől egy bibliai jogon alapult, másfelől a nemzetközi elismerésen és az önrendelkezés jogán. Ez a nemzetállam a politikai letéteményese volt egy olyan sajátságos és egyedülálló népnek, amelynek tagjait az a vallási és ideológiai étosz tartja össze, mely elválaszthatatlan ettől a zsidó és cionista nemzettől.

Mégis Izrael valójában egy kétnemzetiségű népesség otthona, mivel az arabok, akiknek legtöbbször mohamedán vallású, etnikailag is elkülönülnek. Az izraeli állam kikiáltásakor, 1948. május 14-én nyíltan számításba vették ezeket a különbözőségeket, és "teljes és egyenlő polgárjogot" biztosítottak mindenkinek, az arabokat is beleértve. Ahogy Québecben, itt is ugyanaz a dilemma: egy sajátságos nemzeti közösség jogai mellé helyeződnek a személyes állampolgári jogok.

Kanada politikai józanságát mutatja az, ahogy az angol-francia rivalizálást és feszültséget próbálja enyhíteni. A föderalizmus jelenti a szerkezeti megoldást, a kettős kultúra a hivatalos szlogen, és az egyetemes polgári állam a nemzeti alapelv. Az angol-kanadai azonban jobban otthon érzi magát Kanadában, mint a francia-kanadai, aki Québecből származik.

Izrael mint kétnemzetiségű állam még kevésbé megnyugtató megoldást ad az arab közössége számára. Van némi ellenállás Kanadában, hogy elismerje Québecet mint "különálló társadalmat" (distinct society), vagy hogy Québecnek alkotmányos vétőt adjon. Mindamellettt Kanada földrajzi kiterjedése és a történelmi angol-francia együttműködés olyan hathatós tényezők, melyek jó politikai alapot jelentenek.

Izraelben azonban, ahol az arab polgárok palesztinoknak nevezik magukat, az ország kétnemzetiségi jellegének elismerése végül is belülről ásná alá Izraelt. Izraelnek se a szükséges földrajzi, se a történelmi feltételei se pedig közös vallási és kulturális hagyományai nincsenek meg arra, hogy toleránsan fel tudja dolgozni az arab közösségnek mint "különálló társadalom"-nak alkotmányos elismerését.

A társadalmi szegmentálódás esetei és jelentős politikai kötődések színezik Izrael társadalomképét. 1948 óta az arab kisebbség aránya jelentősen nőtt, ami elősegíti a szervezett cselekvést és az ideológiai önmeghatározást. Az iszlám fundamentalizmus is lökést adott az utóbbi időben az izraeli arab panaszkodásnak. Ma már a PFSZ-szel és az államiság követelésével való teljes azonosulás alapvető kiindulópont. Izrael arab polgárai tehát lelkileg és politikailag már "kiváltak" Izraelből, és az állam iránti lojalitásuk igencsak bizonytalan. A francia québeciek Kanadához fiződő lojalitása azonban nem kérdőjeleződik meg.

A franciák Kanadában és az izraeli arabok egyformán őshonos gyökerekkel, kisebbségi státusszal és önrendelkezési törekvésekkel bírnak. Azonban a kisebbségi sérelmek hangoztatása ügyesen használhatja ki a demokrácia elvét és gyakorlatát arra, hogy korlátozza a többségi csoport hatalmát. És itt végződik az analógia a franciák és az arabok között!

Izrael és Québec kisébbségi nacionalizmust képvisel a politikában. Izraelben az arab közösség kb. a népesség 20%-át adja, és szavazata nagyon fontossá vált az országos választásokon.

A modern zsidó nacionalizmus cionista formájában a zsidó nép akaratát testesíti meg arra, hogy zsidó többséget alkotva beteljesítse történelmi sorsát. A polgári politika Izraelben azonban demokráciát teremtett, s ezáltal módosítja a zsidó nacionalizmust. Az arab kisebbség a mérleget a bal- vagy jobboldal felé tudja kimozdítani, és így olyan zsidó-arab koalíciót hoz létre, mely egy sajátosan zsidó többséget adott esetben kisebbséggé tud változtatni. A választási statisztikák 1992-től kezdődően ezt erősítik meg. Az 1996-os választás a zsidó oldalon mégis a nacionalista és vallási pártoknak kedvezett.

A québeci népszavazáson 1995. október 30-án a szuverenitás kérdésében csak egy kis többség, 50,6% szavazott "nem"-mel, míg 49,4% "igen"-nel. Ez a vékony többség, mely Québec elszakadása ellen voksolt, nem a frankofón többségen alapult, hanem a québeci anglofónok és az etnikai kisebbségek szavazatain. A franciául beszélők kb. 60%-a a szuverenitás mellett voksolt, de akaratukat megghiúsította a francia, angol és etnikai kisebbséghez tartozók koalíciója. Győzött tehát a demokrácia a nacionalizmus felett.

Québecben az angol kisebbséget érzelmileg és materiálisan mindig kárpótolta az a tény, hogy részét képezik az észak-amerikai angolszász többségi társadalomnak és kultúrának. Hasonlóképpen, az izraeli arab közösség is felismerte, hogy része az őt körülvevő arab világnak. Ez tartja bennük a reményt, hogy Izrael előbb-utóbb engedni fog a helyi erőegyensúly demográfiai és katonai diktátumának.

A galileai arabok teljes egyenlőségük jegyében a zsidó étosz és az államapparátus megszüntetését követelik. Szerintük a polgári demokrácia csak akkor lehet hiteles, ha Izrael nem lesz többé a "zsidó nép állama", hanem "minden állampolgár állama"-vá válik. Ezáltal Izrael megszűnne Izrael lenni, és hivatalosan is kétnemzetiségű állammá alakulna, sőt talán előbb vagy utóbb egy arab Palesztina része lenne.

A jelenlegi államok politikájában a modern nacionalizmus és a modern demokrácia hatalmas erőt képvisel. A nacionalizmus közösségi megerősítést ad az asszimiláció elkerülése érdekében. A demokrácia viszont alkalmazkodást, együttélést kíván meg a befelé fordulás helyett.

A történelem bebizonyította, hogy a vegyes nemzetiségi társadalmakban a teljes demokrácia vagy legalábbis a különböző csoportok kölcsönös toleranciájának formális mechanizmusa a nacionalizmus feléledésével járhat. Ezt látjuk ma Franciaországban a bevándorló mohamedán lakossággal szemben.

Az etnikai nacionalizmus mély és valós emberi vágyakat jelenít meg. A nemzetállam elképzelése jelentéssel bíró és fölemelő elgondolás azon kis népek számára, mint amilyen Izrael zsidósága vagy a québeci francia közösség. Emiatt nem egyeznek bele többé a québeci franciák, hogy kisebbségként legyenek jelen továbbra is Kanadában.

De nem lehet tagadni, hogy a francia nyelvért folytatott harcuk Észak-Amerikában a gyengék és kevesek hősieles küzdelme az erősek és hatalmasok ellen. Hasonló Izrael törekvése a héber nyelvért az arab és az angol mint általános köznyelv ellen.

Mindez azonban nem teszi Izrael és Québec helyzetét azonossá. A québecieknek van hazájuk, még ha nincs is szuverén államuk. Megőrizték nemzeti azonosságukat, és elértek bizonyos önrendelkezést az államon belül. A zsidó népnek azonban nem lenne hazája a szuverén Izrael állam nélkül.

Kincses Ágnes

[Vissza](#)

Vigyázat, törékeny! Multikulturalizmus és kisebbségi politika Kínában

Magid, Alvin: Handle with care: China's policy for multiculturalism and minority nationalities. = Asian Perspective, 22. vol. Spring 1998. no. 1. 5-34. p.

Kínában a sok kultúra együttélése olyan régi, mint Kína maga. A legtöbb kínai azonban nehezen fogadja el azt a tényt, hogy kisebbségi népcsoportok élnek az országban, mégpedig hosszú évszázadok óta. Ma az állam 1,17 milliárdos népességének 94%-a kínai (han), a maradék kb. 70 millió ember több mint 50 hivatalosan bejegyzett nemzeti kisebbség tagja.

Kr. e. 221-től, amikor a Csin-házi Si Huang-ti kikiáltotta magát a Kínai Birodalom első császárának, folyamatos a kínai hatalom és kultúra terjeszkedése az ország határterületeinek irányába minden égtáj felé. A gyors népességszaporulat szükségessé is tette a területfoglalást, így kerültek más népcsoportok kínai fennhatóság alá. Ma az országban élő nem kínai népesség tagjainak létszáma meghaladja Franciaország vagy Németország lakosságának számát. A kínaiak azonban kívülállóknak és másodrendű állampolgároknak tekintik a kisebbségekhez tartozókat.

A Kínai Kommunista Párt megpróbált ezen változtatni, és az 1930-as évek elejére névlegesen magáévá tette a népek önrendelkezési jogainak és a kisebbségek elszakadási jogának biztosítását. Hatalomra kerülésük után azonban nem mindenben ragaszkodtak ehhez a nagyon jól hangzó elképzeléshez. A Kínai Népköztársaság 1949-es kikiáltása óta eltelt évtizedekben hol a több kultúra zökkenőmentes együttélését és a kisebbségek autonómiáját támogatták, hol pedig deklarált cél volt az asszimiláció. Ma a legtöbb autonóm terület népességében kínai többségű, a párt és az állam irányításában is a többséghez tartozók dominálnak.

Az 1949 utáni fél évtizedben a kisebbségekkel kapcsolatos hivatalos politika alapja beilleszkedésük elősegítése volt, de nem erőszakos eszközökkel. Elfogadták szokásaikat, bizonyos nemzetiségi elit részt vehetett az újonnan kialakított autonóm területek vezetésében. A párt azon fáradozott, hogy minél több tagja legyen a nem kínaiak között is.

Az 1950-es évek végén elkezdődött kimondottan asszimilációs célú elnyomó kisebbségi politika a "nagy ugrás" - kampány része volt. Minden autonóm területen kötelezően bevezették a beszélt kínai nyelv használatát. A helyi kormányzerveket megtisztították a nemzetiségi vezetőktől. Végrehajtották a kisebbségi mezőgazdasági területen addig felfüggesztett kollektivizálást. Ez persze nem ment simán, erőszakos cselekményekre is sor került, például a Hsziancsiang Ujgur Autonóm Területen. Ezért 1966-ban némileg visszafogták az erő politikáját, de ez csak néhány hónapon át tartott. A "nagy proletár kulturális forradalom" célja ismét a radikális asszimiláció lett. A vörösgárdisták lerombolták a mecseteket és templomokat, elüldözték a szerzeteseket és az apácákat, elégették könyvtáraikat, műtárgyakat és számos más "feudális maradványt". A tisztogatásnak áldozatul estek a kisebbségi vezetők is.

1976-ban meghalt Mao Ce-tung, és véget ért a kulturális forradalom. A kínai vezetők ezután visszatértek a kisebbségeket elfogadó, sőt támogató politikához. Hivatalosan elismerték művészetüket és öltözködési szokásaikat, növelték képviselőiket a párt és az állam szerveiben, a legfelsőbb szinteken is. A Kommunista Párt retorikájában ismét szerepet kapott a kínai és nem kínai emberek egyenlő elbírálása az élet minden területén, a kisebbségek fejlődésének gyorsítása. Az 1978-as alkotmány megengedte a nemzeti kisebbségeknek, hogy használhassák nyelvüket a helyi közigazgatásban, szerepelt benne az autonóm területek önkormányzata. 1982 után még nagyobb kedvezményeket kaptak: felmentést az "egy család - egy gyerek" politikai irányvonal alól, különleges tanulási lehetőségeket, nagyobb beleszólást helyi szinten az adók felhasználásába. Elfogadták ünnepeiket, vallási szokásaikat, hivatalos támogatást kapott kultúrájuk. Ennek az lett a következménye, hogy egyre többen vallották magukat valamelyik kisebbségi népcsoport tagjának, hogy igénybe vehessék a kedvezményeket.

A kisebbségek joga persze összefügg a teljes népesség alkotmányos jogainak mértékével. S Kínában bár 1949 óta négy alkotmányt fogadtak el, az alkotmányosság még ma sem valóság az országban. Az elfogadott reformok, a gazdasági élet változása elindított ugyan egy átalakulási folyamatot, de ez várhatóan nagyon lassú lesz. Kínában még mindig túl nagy az alkalmazkodás a konfucianizmus szelleméhez, amely az egyén szükségleteit és jogait alárendeli a közösség érdekeinek. A tekintélyelvűség dominál az élet minden területén. Hosszú időbe fog telni az életképes alkotmányosság megalapozása és a demokratikus átalakulás, de ha megtörténik, annak kínai és kisebbségi egyaránt haszonélvezője lesz.

Addig azonban a kisebbségi nemzeteknek minden lehetőség kihasználásával hitet kell tenniük kettős identitásuk mellett: ők Kína polgárai és egy más etnikai csoport tagjai. Azt azonban figyelembe kell venniük, hogy az ország fölötti kommunista uralom még bizonytalan ideig megmarad, és azt, hogy ennek általában stabilizáló hatása van. Nem szabad függetlenségről és határok megváltoztathatóságáról álmodozniuk, még akkor sem, ha ezt határon kívülről sugallják. Az ilyen álmok nem válnak valóra. Több mint egy nemzedék óta ad otthont India a dalai lámának, a világ Nobel-díjjal tüntette ki a tibeti vallási vezetőt, mégsem fújnak fenyegető szelek Kína felett a tibeti kérdéssel kapcsolatban egyetlen ország részéről sem. A Szovjetunió és Jugoszlávia felbomlásának szemüvegén át nézve melyik hatalom merné ezt Kínával megkockáztatni?

A kiszakadási törekvések persze erősek Tibetben, Hszincsiangban vagy Belső-Mongóliában. A kínai vezetők, legyenek azok a jelenlegi kommunisták vagy bárki más, mindig minden erejükkel az egység fenntartásáért fognak

dolgozni. Úgy tűnik, a dalai láma is elkezdett ráeszmélni arra, hogy Tibet helye a jövőben is a kínai égbolt alatt lesz. Talán azért küldött delegációt 1993 júniusában Pekingbe, hogy tárgyalás kezdődjön el a kínai vezetőkkel Tibetről. Kimondott célja ma már egy kvázi-föderális társállami státus elnyerése országa számára. Nehéz feladat előtt áll a vallási vezető, hiszen a nem teljes függetlenséget saját népével is el kell fogadtatnia. Problémát jelent az is, hogy tibetiek nemcsak a jelenlegi autonóm területen élnek, hanem az ezzel határos területeken is. Pekingnek a jelenlegi régió jelenti Tibetet, a tibetiek viszont a teljes, általuk lakott földet szeretnék országukként látni.

A tibeti buddhizmusra jellemző vallási vezetői tisztség öröklődési módja is eltérő értelmezésű Pekingben és az emigránsok között. Már ma is gond a néhány évvel ezelőtt meghalt pancsen láma utódlása. Kína fővárosában és Indiában is nevelnek egy-egy hatéves kisfiút mint az új pancsen lámát. A dalai láma halála esetén a probléma még mélyebb lesz: vajon az utód milyen álláspontot képvisel? Tibet függetlenségét akarja majd vagy a Kínán belüli kulturális autonómiát? Súlyos kérdések.

Minden külföldi államnak, különösen az Egyesült Államoknak nagyon óvatos politikát kellene folytatnia a tibeti kérdésben. Úgy kell érdeklődést mutatniuk Tibet iránt, hogy ne gerjesszenek új feszültséget Kínával. 1997-ben Madleine Albright amerikai külügyminiszter a probléma áthidalására egy különleges koordinátort bízott meg az USA Tibettel kapcsolatos politikájának irányításával. Ezzel a kinevezéssel elkerülték a tibeti szuverenitás elismerését jelentő nagykövet kiküldését, de biztosították fontos helyét a külpolitikában. Ezzel a módszerrel elkerülheti az egyetlen szuperhatalom, hogy az emberi jogok védelmének jelszavával beavatkozzon vezetőik és vezetettek konfliktusába. A kínai belügyekbe való beleszólás veszélyeztetné az USA gazdasági pozícióit is a térségben, ezért az óvatosság indokolt. Vigyázat, törekeny!

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Kisebbségvédelem a balti államokban

Schmidt, Carmen: Der Minderheitenschutz in den baltischen Staaten. Dokumentation und Analysen. Estland, Lettland und Litauen. Bonn 1993, Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen. 126. p. (Minderheitenschutz im östlichen Europa 1.)

Miután Európa keleti felében a szocialista társadalmi berendezkedés megbukott, és a Szovjetunió alkotóelemeire hullott, egy sor olyan probléma bukkant fel váratlanul, amelyről a nyugati közvélemény egyáltalán nem tudott, vagy régen megoldottnak gondolt. E gondok közül a legfontosabb a nemzeti és etnikai kisebbségek problémaköre volt, amely akuttá válásával a nemzetközi biztonság számára is folyamatos fenyegetést jelent. Az etnikai konfliktusok természete népcsoportonként változik, és nem jelent feltétlenül fegyveres szembenállást, az érdemi kezeléshez azonban szükséges a nemzetközi jog előírásait is figyelembe vevő eljárások kidolgozása. A megoldást nehezítik a népeket elválasztó nyelvi akadályok, a gazdasági-társadalmi fejlődés látványos eredményei és jelentős eltérései, valamint a továbbra is megoldatlan hozzáférés egy sor hajdani dokumentumhoz.

A kölni Egyetem Keleti-Jogi Intézete (Institut für Ostrecht) és az Elűzött Németek Kulturális Alapítványa (Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen) ezt az információhiányt kívánta megszüntetni vagy legalább enyhíteni, amikor megindította a "Kisebbségvédelem Kelet-Európában" elnevezésű közös kiadványsorozatot, amely kötetekben az egyes kelet-európai országoknak a kisebbségvédelem területén tett jogi-politikai erőfeszítéseit és elért eredményeit összegezi. A válogatott dokumentumokat olyan formában teszik közzé, hogy összehasonlíthatóak legyenek, az elemzések pedig figyelembe veszik a nemzetközi jogi előírásokat és normákat. Ugyanakkor elengedhetetlen a vizsgált országok történelmi-jogi hagyományának és demográfiai összetételének az ismerete.

A tervezett sorozat első kötetét Észtország, Lettország és Litvánia nemzetiségekkel foglalkozó dokumentumaiknak és ezek elemzésének a válogatott gyűjteménye alkotja. A három balti köztársaság helyzete a Szovjetunióból történt kiválást követően több szempontból azonos elemeket mutat, és a kisebbségvédelem terén tett jogi szabályozást is hasonló törekvések vezették, bár egyik ország kisebbségvédelme és kisebbségpolitikája sem mondható befejezettnek vagy véglegesnek. A következő kötet a három "keleti szláv utódállam" (Oroszország, Ukrajna, Belorusszia) jogszabályait fogja tartalmazni, amelyeket a nemzetiségek - többek között a mindegyik országban élő, jelentős számú német kisebbség - helyzetének rendezésére hoztak. Majd röviddel ezután következik a harmadik kötet kiadása, amely a szintén jelentős német nemzetiséggel rendelkező Cseh-, Lengyel- és Magyarországon, valamint Szlovákia kisebbségi jogszabályait gyűjti egybe. A Romániában és a délszláv országokban élő németiség körülményei a jogi helyzet rendezetlensége, illetve a háború okán nehezen áttekinthetők, ezért a negyedik kötet alaposabb előkészítő munkát és mélyebbre ható elemzést igényel. A sorozat szerkesztői a bemutatott dokumentumokból végül egy összefoglaló kötet megjelentetését tervezik, ez azonban ma még alig több "jámbor óhajnál".

Az összehasonlítást lehetővé tevő válogatásban mindhárom ország bemutatásakor áttekintést kapunk a két háború közötti időszak nemzetiségi politikájából, illetve nemzetiségvédelmi jogszabályaiból, az alkotmányos garanciákból, valamint a törvény érvényesülésének gyakorlatából. Ezután megismerkedünk az egyes országok 1990 utáni, a függetlenség visszaállítását követő, megváltozott demográfiai helyzetével, majd a kisebbség

Fogalmának országonként változó értelmezését tekinthetjük át. A jogszabálygyűjtemény különválasztja a nemzetiségi oktatásügyet szabályozó törvényeket, a nyelvhasználattal foglalkozó rendeleteket, majd a kultúra őrzését és gyakorlását, továbbá a politikai tevékenységet szabályozó előírásokat. Külön fejezet foglalkozik az állami támogatás formáival, valamint a többségi nemzet és a kisebbségi népcsoport kapcsolatának jogi rendezésével.

A gyűjteményben szereplő dokumentumok többsét árulnak el az egyes országok alkotmányának, illetve törvényeinek a szelleméről és működéséről. Észtország sosem volt homogén állam, így a kisebbségek helyzetének rendezésére már a két háború között mintaszerű alkotmányos megoldások szolgáltak. A korábban mintegy 90%-os észt többség a szovjet időszak végére a lakosságnak alig kétharmadára csökkent, és sokáig kellett szembenéznie a szovjetek bizalmatlanságával és eloroszosító politikájával. Ezért Észtországban jelenleg inkább a (csekély) észt többség vár védelmet az alkotmánytól. Az észt alkotmány az állampolgárságról hozott törvényben tér ki a nemzeti kisebbségekre, de a polgári és a büntető törvénykönyv is tartalmaz vonatkozó cikkelyeket. A legnagyobb kisebbség, az oroszok helyzetét az Orosz Föderációval kötött, országok közötti külön-szerződés szabályozza, amelynek megkötésére már 1991-ben sor került. (Azonos témájú és hasonló szellemű szerződés megkötésére mindhárom balti állam, illetve az orosz Föderáció között sor került. Ld. még e számban az Etnikai szembenállás és konszolidáció Észtországban c. tanulmányt. - a szerk.)

Lettországban a lett népesség aránya a függetlenség elérésének idejére már kis híján elveszítette a többségi helyzetet, a kisebbségvédelmet ezért a lettek saját nemeztük számára legalább annyira igénylik, mint a többi nemzetiségnek. A kisebbségek jogairól az alkotmánynak az a paragrafusa intézkedik, amely az emberi jogokról és az állampolgári köteleységekről rendelkezik. Hasonlóképpen törvény szabályozza "a nemzeti és etnikai csoportok jogát a kulturális autonómiára", de nyelvtörvény és kisebbségi oktatási törvény szintén készült, valamint "mintarendelet a nemzeti és etnikai csoportok vasárnapi iskolájáról".

A legmagasabb szintű kisebbségi politikai testület működését "a nemzetiségek társadalmi konzultatív tanácsáról szóló határozat" szabályozza.

Litvániában a legkisebb a nemzetiségek számaránya a lakosság egészén belül, alig 20 %, ezzel a körülménnyel magyarázható, hogy a litván törvényhozás viszonylag keveset tett a nemzetik kisebbségek helyzetének törvényi rendezése érdekében (holott a két háború között itt is mintaszerű nemzetiségi szabályozás működött). A litván törvényhozás rövid időn belül kétszer is szabályozta az állampolgárság jogi feltételeit, illetve döntést hozott az államnyelv kérdésében is.

Lukáts János

[Vissza](#)

Nemzetközi biztonság és etnikai konfliktusok

Grizold, Anton: Medunarodna sigurnost i etnički konflikti. = Politicka misao, 35. vol. 1998. 4. no. 21-33. p.

A szlovén szerző mindenekelőtt azt hangsúlyozza, hogy a nemzeti biztonság a nemzetközi biztonság lényegi összetevője, mely utóbbi azonban nem tekinthető az egyes nemzeti biztonságok halmazának, hanem egy olyan állandó nemzetközi keretnek, amely általánosan elfogadott értékekből áll.

A nemzetközi biztonságról mint koncepcióról és gyakorlatról értekezni a 20. században különösen indokolt, minthogy benne egyre inkább erősödtek-erősödnek az államok globális közösségével és a biztonsággal mint az egyetlen egészként felfogott nemzetközi rendszer alapvető értékével kapcsolatos eszmék.

Ezek az eszmék a kollektív biztonság konceptusában materializálódtak és materializálódnak. E tekintetben előbb a Népszövetség volt aktív, majd pedig az ENSZ örökölte meg ezt a feladatot.

A bipoláris Európa megszűnte után a nemzetközi kapcsolatokban felerősödött az etnosz szerepe, ami az egyes országok külpolitikával kapcsolatos kérdéseiben, az etnikai közösségek nemzetközi szubjektummá történő elismerésének erősödésében, a nemzetközi szervezetek új kihívásaiban és a kisebbségi jogok és kötelezettségek sztenderdjeinek jobbá tételét sürgető törekvésekben egyaránt megnyilvánultak. Ma már a nemzetközi jogi normatívák kvázi kötelezik a multietnikus államokat saját politikai-jogi rendszerük hozzáigazítására az etnikai csoportok védelmére kelt nemzetközi dokumentumokhoz. (Az más kérdés, hogy a nemzetállam hívei a nemzetiségi-kisebbségi kérdések régi értelmezésének pártján állnak, mondván: a kisebbségek kezelése belügy, s nincs senkinek semmi köze hozzá.)

A nemzetközi szerződési jog nézőpontjából a nemzetközi kisebbségvédelmi jog az alábbi elemeket tartalmazza:

- az univerzális jellegű nemzetközi jogi eszközök normatíváját,
- azokat a normatívákat, amelyeket a regionális jellegű nemzetközi jogi eszközök foglalnak magukba,
- a nemzetközi bilaterális megállapodások által felölelt biztonsági normatívákat.

A fennmaradást célzó kisebbségvédelem további pozitív fejlődése az internacionalizmushoz kötődik, amin e problematikának a nemzetközi rendszerbe történő iktatása értendő. Jelenléte a pluralizmus, a szolidaritás és a személyi és kollektív biztonság elveire támaszkodik. Ezeket az elveket napjainkban nemzetközi értéként pertraktálják.

A nemzeti biztonságpolitika alapvetése egyetlen mai állam esetén sem lehet más, mint az emberi társadalom és a nemzetközi rendszer eddigi fejlődésének kulturális és civilizatórikus érték- és normarendszere, nevezetesen: a szabadság, a béke, a függetlenség, a területi integritás, az államok és nemzetek egyenjogúsága, a nemzetek önrendelkezése, a nézeteltérések békés rendezése, tartózkodás az erő alkalmazásától, az ember és az etnikai csoportok védelme stb.

Annak feltétele, hogy egy-egy állam a korszerű nemzetközi biztonsági közösség tagjává válhassék, politikusainak a belső szilárdságot és fejlődést, egyszersmind a békét és a biztonságot kell garantálniuk a nemzetközi rendszer keretében. Ez egyebek mellett azt jelenti, hogy a szóban forgó állam saját területén a nemzetközi sztenderdeknek megfelelően szabályozza az etnikai csoportok egyéni és kollektív jogait, ami mindenképpen a biztonság hatékony mechanizmusának bizonyul, és megakadályozza, hogy napjaink világában etnikai konfliktusok robbanjanak ki.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Azonosságtudat és érdekeltség a belfasti egyezmény értelmezésében

McSweeney, Bill: Interest and Identity in the Construction of the Belfast Agreement. = Security Dialog, vol. 29 (3), 303-314. p.

A belfasti egyezmény négy nagy szervezeti változást foglal magában: Észak - Írországon létrehoznak egy választott gyűlést, amelyben a fő politikai pártok kapnak képviselőket; a dublini kormányzat szerepet játszhat majd a tartomány politikájának alakításában; Észak-Írországon csak az emberek többségének hozzájárulásával lehet ezután szervezeti változtatást elindítani; ill. módosítják az ír alkotmány 2. és 3. paragrafusát, amely jelenleg az egész sziget feletti hatalmi igényt tartalmazza. Az első két rendelkezés a nacionalisták, a másik kettő az unionisták érdekeit tükrözi.

Az egyezmény aláírása utáni népszavazáson az emberek támogatásukról biztosították politikai vezetőiket. Délen 94%-os, északon 71%-os többség szavazott a toleranciára és a múlt lezárására. Észak-Írországon olyan társadalmat szeretnének az ott élők létrehozni, amelyben katolikus és protestáns, unionista és nacionalista nem érzi fenyegetve saját identitását. Drámaian demonstrálták azt az elvet, hogy az azonosságtudat választás eredménye, nem pedig kényszerítésé. A két oldal közötti konfliktus megoldása maga után vonja a közös identitás újrafogalmazását.

A kollektív identitás-kifejezés az 1960-as években tűnt fel, azóta használják a nagyon problematikus helyzetek bonyolultságának olyan magyarázatára, amikor nem szívesen hozzák szóba az anyagi érdekeltséget. Írország bővelkedik mítoszokban és közös emlékekben, amelyek divatos vadászterületei az identitáselméletek megalkotóinak. Az azonosságtudat kialakításába azonban beleszólnak az állam és a gazdaság érdekei is. Pénz, politikai befolyás és a nemzetközi nyomás arra tanították a békefolyamatban résztvevőket - egyesek gyorsabban tanultak, mint mások -, hogy azt, hogy kik akarnak lenni, megszabja az, hogy mit akarnak. Az északír megállapodás nem nyugodhat olyan törekeny alapon, mint a politikai jóakarát, hanem egy szilárd érdekeltségi bázisra kell épülnie.

Az egyezmény a két oldal közös álláspontját, kompromisszumkészségét tükrözi, amelyen felépülhet a kollektív identitás is. Az egyik oldalról az IRA beleegyezett a nacionalista törekvések sarkpontjának feladásába: eltűnt a sziget egységének és a rajta élő emberek egy államba tömörítésének igénye.

Az unionista oldal megnyugodhatott, az egyezmény szavatolta identitásukat. Cserébe viszont beleegyeztek abba, hogy a kisebbségben lévő másik fél szerepet kapjon a tartomány kormányzásában egy különlegesen felépített rendszer szerint.

1922 óta a köztük lévő történelmi probléma viszonylag egyszerű volt: ír vagyok és katolikus, vagy brit vagyok és nem katolikus? A vallási jelleg tehát meghatározó volt. A békefolyamat sikerét nagyban előmozdította az Írországon lezajlott szekularizáció, amely erodálta a katolikus egyház hatalmát, és segítette az ír azonosságtudat újragondolását, ezáltal a vallási jelleg nélkül. Az 1990-es évek közepére az ír katolicizmus visszavonult irányító szerepéből. Ez tette lehetővé az unionisták álláspontjának megváltozását, akik korábban nagyon tartottak attól, hogy Dublin térnyerése korlátozhatja a protestánsok jogait.

Az érdekeltség kérdésének előtérbe kerülése meggyorsította a békefolyamatot. A megállapodás elfogadásáról döntő népszavazás előtt egy héttel a brit pénzügyminiszter, Gordon Brown 315 millió fontos programot hirdetett Észak-Írország gazdasági fejlesztésére. Ezt a béke-megállapodásra építve dolgozták ki, noha nem kötötték a népszavazáson történő elfogadásához.

Már 1994-től, az IRA-tűzszünet meghirdetésétől éltek a hatalmak az anyagi jutalmazás eszközével. Ekkor az Európai Unió elindított egy segélyprogramot a két fél közelítésének előmozdítására. Ez a 400 millió font hatalmas ösztönzést adott a béke anyagi feltételeinek tisztázásához. Ezenkívül az USA-ból, Ausztráliából, Új-Zélandról és Kanadából érkezett segítség.

A brit érdekeltség sem hiányzik a tárgyalási folyamatból. A retorika mögött, amely semlegesség látszatát kelti, a brit kormány cselekvő tevékenysége áll. Ugyanis az 1922-es szétszakadás óta a tartomány mindig bizonytalan tényező volt Nagy-Britannián belül. A második világháború óta stratégiai szerepe még jobban lecsökkent, ráadásul egyre nagyobb összegeket emésztett fel az északír gazdaság támogatása és a biztonság fenntartása a tartományon belül. Az 1980-as évektől pedig a brit szigeten élők sem érezhették biztonságban magukat az IRA terrorakcióitól. Szükség volt tehát egy terv kidolgozására, amely alkalmas a problémák megoldására: London támogatta az északír békefolyamatot.

Írországon is vonzóvá vált a megállapodás a kilátásba helyezett anyagi előnyök hatására. A gyorsaság, amellyel Írország szakított múltbeli felfogásával, arra enged következtetni, hogy érdekei a felajánlott politikai és gazdasági előnyök elfogadásának felelnek meg. 1994 óta az ország különlegesen magas, 5-7%-os évi gazdasági növekedést ért el, ennek stabilizálása a célja az ír vezetőknek.

A megállapodás elfogadása minden oldal anyagi érdekeit egyformán szolgálja. Tudni kell azonban, hogy az azonosságtudat nem váltható át árucikkre, a közös gazdasági előnyök csak megkönnyítik, de meg nem oldják a közös identitás megtalálásának nehéz feladatát. Sok gond lesz még. A belfasti egyezmény csak arra szolgáló terv, hogy az anyagi érdekeltséget használja fel a súrlódások csökkentésére.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Magyar-román vegyes házasságok Csíkban 1841 és 1930 között

Ilyés Zoltán: *Az exogámia hatása három román eredetű Csík megyei havasi telep anyanyelvi állapotára és etnikus identitására.* = *Demográfia*, 41. évf. 1998. 2-3. sz. 285-299. p.

Vegyes etnikumú területeken élő közösségek anyanyelvi állapota, hétköznapi nyelvi normái, a politikai nemzettel való azonosulásuk változásai általában nem hirtelen következnek be, hanem egy hosszú evolutív folyamat eredményei, amit az akkulturáció fogalmával írhatunk le. Szerző a Csíkszépvízi görög katolikus egyházközséghez tartozó, az erdélyi székelység és a moldvai románság közötti ritkán lakott kontaktóvezetben - a Csíki havasokban fekvő három község: Kostelek (Coonea), Bükklok (Fagatel) és Lóvészs (Livezi) házassági anyakönyveinek feldolgozásával vizsgálja közel 100 év exogén házassági szokásait, hatásukat az akkulturációra.

A csíki falvak külső havasi birtokain a 18. századtól megtelepedő románok döntően más akkulturációs utat jártak be, mint a székely falvakban kisebbségként élő társaik. A betelepülők - a rendies gondolkodású székelyek szemében - nemcsak etnikai eredetük, de birtokjogi helyzetük alapján is idegennek, oláhnak számítottak, s csak a 19. század végére akkulturálódtak, nyelvi, kulturális értelemben székelyekké lettek. (Csupán emlékeztük, nevük és vallásuk jelezte román eredetüket.)

Az anyakönyvek vizsgálata során szerző különbséget tesz települési és vallási-kulturális exogámia között, s az utóbbit pontosabb kifejezésnek tekinti, mint az etnikai-anyanyelvi meghatározást. A megállapítást igazolja a görög katolikusok nyelvállapota és etnikai identitása alapján képzett csoportok sokszínűsége: a skála a román anyanyelvű-román identitásútól a magyar anyanyelvű-román identitásún át a magyar anyanyelvű-magyar identitású közösségeig terjed.

1870-ig mindhárom település erősen endogám jellegű. Kostelegen 1871 és 1890 között hirtelen megnő a települési exogámia (40-60%); a vallási-kulturális exogámia viszont a századfordulótól erősödik: ilyennek tekinthető az összes házasságkötés 20-25%-a. Főleg a túlnépesedéstől sújtott gyimesi községekből kerültek ide házasság útján római katolikus férfiak. A beházasodó római katolikus férfiak mellett az azonos rítusú exogám házasságok révén is túlnyomóan magyar anyanyelvűek, de legalábbis kétnyelvűek kerültek e területre. Az utolsó vizsgált évtizedben csökkenő települési exogámia nem magyarázható a román hatalomváltással, mert a vallási-kulturális exogámia ekkor sem csökkent, sőt az előző évtizedhez képest abszolút értelemben is nőtt.

Az etnikailag kevert népesség körében viszont sajátos mimikri lépett fel az impérium-váltás nyomán: míg 1510-ben a három község görög katolikus és ortodox lakosságának csupán 14,2 %-a vallotta magát román anyanyelvűnek, addig 1930-ban ugyanez a populáció 82,4%-a román anyanyelvűnek, 93,8%-a pedig román nemzetiségűnek tekintette magát.

Összefoglalásul megállapítható, hogy a kettős identitással rendelkező települések esetén erős hatást gyakorol a lokális identitás és annak egyes elemei.

A magyar nyelvűvé vagy kétnyelvűvé vált népesség viszont nem adhatja föl (a székelység elhatárolódási technikái miatt) román identitás-szimbólumait, s házassági preferenciáival próbál a hozzá hasonló kulturális háttérűekhez kötődni.

Cholnoky Győző

[Vissza](#)

Két magyar ellenzéki párt egyesülése 1936-ban Érsekújvárott

Deák, Ladislav: Zjednotenie mad'arsky'ch opozicny'ch strán roku 1936 na Slovensku. = Historicky' casopis, 46. roc. 1998. 4. no. 579-588.p.

A csehszlovákiai magyarság a két világháború között egyfelől a nem etnikai alapon szerveződő pártok (szociáldemokraták, agráriusok és kommunisták), másfelől (főként) a két ellenzéki magyar párt, úm. a Magyar Nemzeti Párt és az Országos Keresztényszocialista Párt támogatójának-tagjának bizonyult.

Noha a szóban forgó két pártnak 1922 óta közös orgánuma (Prágai Magyar Hírlap) és parlamenti klubja (frakciója) volt, önállóságát egyik sem kívánta hosszú ideig feladni. Erre nem került sor 1932-ben sem, amikor nemzedéki őrsgváltás következett be mindkettő élén. A Magyar Nemzeti Pártban Jaross Andor lett Szent-Iványi József utóda, a keresztényszocialistáknál pedig Esterházy János lépett Szüllő Géza helyébe.

A külpolitikai események (1934: a Saar-vidéki népszavazás) és a belpolitikai kataklizmák (1935: a Henlein-féle Szudétanémet Párt csehországi győzelme) nyomán kapott mind határozottabb formát a magyarországi kormánykörökben az a nézet, hogy Csehszlovákiában egy egységes magyar párt erőteljesebben szolgálhatná a területi revízióval kapcsolatos célkitűzéseket. A hatékonyabb magyarszolgálat eszméje nem volt idegen a csehszlovákiai magyar politikai elit számára sem.

Amikor - 1935 közepétől kezdve - konkrét formát öltött az egyesülés igénye, a két párt közötti ideológiai-szervezeti különbségek azonnal nyilvánvalóvá váltak. Míg a Magyar Nemzeti Párt a gyors egyesülés mellett szállt síkra (vö. a Prágai Magyar Hírlapban 1936. január 10-én közzétett nyilatkozatával), addig a keresztényszocialisták hezitáltak.

A Prágai Magyar Hírlapban publikált válaszuk (1936. január 14.) ugyan továbbra is hitet tesz az egyesülés szükségessége mellett, ám Jaross Andor és - mindenekelőtt - Szent-Iványi József ténykedését tisztátalan játéknak minősítették, olyan sorozat kezdetének, amely diktatúrához vezetne. A keresztényszocialistákat az is óvatossá tette, hogy ők nem álltak tisztán etnikai alapon, minthogy az "óslakosok" pártjaként definiálták magukat. Ennek megfelelően szlovák, ruszin és német szekcióik is voltak. A párton belül főként a papi szárny ellenezte a tervezett fúziót. Ez az ellenzés sokkal határozottabb volt, mint a Magyar Nemzeti Párton belüli, ahol is a zsidó vallású tagság fejezte ki vele kapcsolatos kétségeit.

Esterházy János, bár ő sem volt "hurráoptimista" az egyesülés kilátásait illetően, bizonyos garanciák mellett (az egyesült párt álljon keresztény alapon, maradjanak meg a nem magyar szekciók, a keresztényszocialisták lényegi pozíciókat foglaljanak el az egyesült pártban) hajlandó volt "leszerelni" az ellenzők alakulatait.

A keresztényszocialisták 1936. február 4-5-i zsolnai tanácskozásán mondták ki véglegesen: *alea iacta est*, miután a Magyar Nemzeti Párt megadta (a később be nem tartott) garanciákat a keresztényszocialistáknak.

Így azután már nem volt akadálya annak, hogy 1936. június 21-én ne kerüljön sor a két párt egyesülési kongresszusára Érsekújvárott. A budapesti kormány javaslatára a kongresszus az új párt nevén (Egyesült Magyar Párt) kívül a vezető funkcionáriusokat is megszavazta. Az elnök Jaross Andor lett, az ügyvezető elnök Esterházy János, a képviselői frakció vezetője pedig Szüllő Géza.

A két párt helyi szerveinek-szervezeteinek kialakítása korántsem ment zökkenőmentesen, s nem is fejeződött be a tervezett időre, azaz 1936 végéig, hanem csak egy évvel később.

Futala Tibor

[Vissza](#)